

A 1PLA109B134

శ్రీ సమర గ్రంథాలయము
శ్రీ లక్ష్మణం

B

విద్యానగర శంకుస్థాపనము

జీర్ణవిజయనగర చరిత్రము—పుట ౨౧.

శ్రీ నీలకంఠాచార్యులు
శ్రీ పీఠిక

పీఠిక

క్రింది చరిత్రమునందు ముఖ్యములైన మూడుజీర్ణనగరముల చరిత్రములు దైవఘటనమునకును, కర్మపరిపాకమునకును నిదర్శనములుగ నున్నవి. దయామయా, నీఘటనాఘటనచాతూర్యము నెవరుగ్రహింపగలరు? పర్వతములు సముద్రములగుచున్నవి; సాగరములు మహానగము లగుచున్నవి; వనములు నగరము లగుచున్నవి; నగరములు వనము లగుచున్నవి; శిలలు దివ్యవిగ్రహము లగుచున్నవి; దివ్యవిగ్రహములు పూజాపురస్కారములు లేక పాదురాల్లగుచున్నవి. స్థలాభోగమునకును, శిలాభోగమునకును మహాసంకల్పము గర్మపరిపాకము మూలములుగదా! నిగ్రహము, వైరాగ్యము, దుఃఖానుభవము పరమార్థసాధనములని వెల్లడిచేయుటకు భారతమాతకు నిరంతర దుఃఖానుభవము నాజ్ఞాపించితివా! దేవా, నీ విలాసములు నిగూఢములై అజ్ఞాతములుగ నున్నవి.

ఆదియుగమునం దమరావతియందు విలసిల్లిన దివ్యస్తూపశిథిలములు విషాదమును గలుగజేయుచున్నవి.

ఆశిథిలశకలములు లండను, మద్రాసు మ్యూజియముల
 నలంకరించుచు గతవైభవమును సంస్కరింపఁజేయుచున్న
 వి. త్రిలింగరాజధానిమై విలసిల్లిన ఏకశిలానగరశిథిల
 ములు పరమవిచారమును గలుగఁజేయుచున్నవి. త్రిలింగ
 రాజ్యవైభవము ననుభవించిన ప్రాసాదావరణములు
 మహమ్మదీయకుటీరము, కాశ్రయములుగ నున్నవి.
 మహాదళ ననుభవించిన జీర్ణవిజయనగరము పరమసంతా
 పమును గలుగఁజేయుచున్నది. రాజమందిరములు, నగ
 రులు, దేవాలయములు శూన్యాలయములై భయభ్రాంతు
 లను గలుగఁజేయుచున్నవి. విద్యానగరమునందు జీర్ణా
 లయములందు నివసించుచున్న యధిష్ఠాన దేవతలు ధర్మజ్ఞ
 లకు విద్యానగరవిజయనగరతత్త్వములనుపదేశించుచును,
 నిర్జనమైన జీర్ణనగర మస్థిరములైన సామ్రాజ్యతత్త్వము
 లను వెల్లడిచేయుచున్నది. విరూపాక్షస్వాములు, సాహి
 త్యవిశారదులు, ధర్మశాస్త్రజ్ఞులు సుస్థిరమైన ధర్మమును
 బోధించుచున్నారు. సామ్రాజ్యసాభాగ్యమును, ధర్మాభ్యుద
 యమును ననుభవించిన యాంధ్రావనియందు రాజవంశము
 లు క్షీణించినవి; స్వతంత్రరాజ్యములు నిర్గమనమును
 బొందినవి. సాతవాహనులు, పల్లవులు, చాళుక్యులు,
 కాకతీయులు, రెడ్డిరాజులు, విజయనగరాధీశులు కీర్తి
 మాత్రావశిష్టులైరి. హతశేషములైన సంస్థానములు

శ్రీ వేమన గ్రంథాలయః

తే ల ప్రా లు. 3

రాజ్యభాగ్యప్రతిభావిరహితములై స్వధర్మారాధనమున
కు నిరుపయోగములుగ నున్నవి.

బ్రిటీషుయుగమునందు సంప్రాప్తమైన దైన్య
స్థితికి బీజము లాదియుగమునుండియును గుప్తముగ
నున్నవి. ఆంధ్రతత్త్వము కేంద్రాధికారమునకును సుము
ఖము గాకున్నది. దేశాకారమును, ప్రజాతత్త్వమును
కేంద్రాధికారమునకును సంయోగమునకును సుముఖ
ములు గాకున్నవి. ఆంధ్రదేశము కొంతభాగము తీరప్ర
దేశమునందును, కొంతభాగము మధ్యభాగమునందును
వ్యాప్తమై, గోదావరీ, కృష్ణా, పినాకినీ, తుంగభద్రాదినదు
లచే ఖండితమైయుండుటచే భిన్నత్వమున కనుకూల పరిస్థి
తులేర్పడినవి. చిన్ని రాజ్యము లేర్పడి స్వీయసంరక్షణమును
జేసికొనుటకును, పరులను బ్రతిఘటించుటకును నిరుప
యోగము లైనవి. సాతవాహనులు, ప్రతాపరుద్రులు,
దేవరాయండ్లు స్థాపించిన మహారాజ్యము లచిరకాలము
ననె యంతరించినవి.

విజయనగరసామ్రాజ్యవినాశముతో నాంధ్రరాజ్య
ప్రాభవ మున్నమిచినది. ఆంధ్రుల శౌర్య ప్రతాపములు
క్షీణించినవి. సాహిత్యకళాభిజ్ఞానము ముకుళించినది.
మహమ్మదీయ బ్రిటీషుప్రభుత్వములు విజృంభించినవి.

ఆంధ్ర రాజ్యము లన్యోన్యకలహములు కాలవాలములై
నశించినవి. రాజ్యములుపోయి జమీందారీ లేర్పడినవి.
సంయోగాభ్యుదయములకుఁ బ్రతిబంధకము లైన స్వస్థ
లాభిమానము, స్వాభిమానము, విశ్వాసాభావము, భేదో
పాయము సహజములై యభ్యుదయము దుస్తర మైనది.
వర్తమానపరిస్థితులును జరకాలానుగతంబైనదుర్బలప్రవృ
త్తిని విశదముచేయుచున్నవి. మహాత్తరమైన జీర్ణవిజయ
నగరసందర్శనము, సంస్మరణము, భారతీయులకును,
నాంధ్రులకును జ్ఞానోపదేశమును జేయుటకు సాధనంబు
లుగ నున్నవి.

మహమ్మదీయాక్రమణము

ఆనందవిషాదపూరితము లైన విజయనగరాభ్యుద
యమును, విలయమును దక్షిణదిగ్భాగమున మహమ్మ
దీయవిజృంభణమునందు మహాఘట్టములుగనున్నవి. కాక
తీయులు పరిపాలించిన త్రిలింగరాజ్యము 1321 సంవత్సర
ప్రాంతమునందు మహమ్మదీయుల హస్తగత మైనది. తద
నంతరము హొయిసల యాదవరాజ్యములును ధ్వంసము
లైనవి. హతశేషులైన హొయిసల యాదవ కాకతీయ
రాజ్యాశ్రితులు నూతన నివాసములను గైకొని రాజ్య
ములను స్థాపించిరి. ఆంధ్ర రాజ్యలక్ష్మీ ఓరుగల్లునుండి

తుంగభద్రాతీరప్రాంతములకుఁ జేరినది. హరియప్ప బుక్కప్పలు విజయనగరమును సామ్రాజ్యమును స్థాపించిరి. వీరు కాకతీయరాజ్యాశ్రితు లని కొందఱును, హొయిసలరాజ్యాశ్రితు లని కొందఱును సభిప్రాయపడుచున్నారు. పరిశోధన లాంఛనదేశాగతులుగ సూచించుచున్నవి. విజయనగరనిర్మాణము విద్యారణ్యస్వాముల సంకల్పిత మనుగాథలు దైవసంపద్విలాసమునకు నిదర్శనముగ నున్నను వినేకోదయము గలుగకున్నది.

రామాయణకాలమునందఁ గిష్కింధనామమునఁ బవిత్రమైన ప్రదేశము . మహమ్మదీయయుగము నందు విజయనగరసామమున విఖ్యాతమై వర్తమానకాలమున శిథిలహంపీఠా నమున విషాదమును గలుగఁజేయుచు దైవఘటనకు నిదర్శనముగ నున్నది. మహావైభవము ననుభవించిన విజయనగరమును భగ్నముచేసిన ద. రంతదుర్మార్గము హిందూదేశము నావరించిన దురదృష్టమును వెల్లిడిచేయుచున్నది. భరతవర్షచరిత్రమునం దెన్నిశత్రాయములో దేవాలయములు మసీదు లైనవి; నగరములు పాడుపడినవి; లక్షలమంది హింసలకు వధలకుఁ బాల్పడిరి. కాని నేటికిని భరతమాతకు శాంతి సమకూరకున్నది. భరతవర్ష చరిత్రమునందు దక్షిణభాగమున వెలసిన

విజయనగరోపాఖ్యాన మిట్టిఘట్టములం దత్యద్భుతమైన
ఘట్టముగ నున్నది. విజయనగరరాజ్యము 240 వండ్లు
మహమ్మదీయ విజృంభణమున కడ్డుపడి హిందూధర్మా
భ్యుదయమునకును, రక్షణమునకును వినియోగపడినది.

దక్షిణపీఠభూమి

పదునాల్గవ శతాబ్దారంభమునందు దక్షిణ పీఠభూ
ములందు మహమ్మదీయదండయాత్రలు విజృంభించినవి.
కృష్ణాగోదానదులమధ్య బహమనీ రాజ్యమును హసన్
గంగు 1347 ప్రాంతమునందు స్థాపించెను. కృష్ణకు దక్షిణ
మున మైసూరు పీఠభూమియందు హరిహరరాయుని
క్రింద విజయనగరరాజ్యము వర్ధిల్లినది. దక్షిణదిగ్భా
గము చిన్నచిన్న రాజ్యములతోనిండి, పరస్పరకలహములు
కాలవాయై, పరరాజవిజృంభణమున కనుకూలముగ
నుండెను. ఈ చిన్నిరాజ్యములు దక్షిణమున విజయ
నగరరాజ్యమునకును నుత్తరమున బహమనీరాజ్యము
నకును బలి యగుచుండెను. బహమనీరాజ్యము 1500
ప్రాంతములందు మహమ్మదఃషాహ కాలమున
1. బీజాపూరు, 2. గోలకొండ, 3. అహమదునగరు,
4. బీదరు, 5. బీరారుగను చీలిపోయినది. దక్షిణదేశచరి
త్రము 200 సంవత్సరములు బహమనీ విజయనగరరాజ్య

ముల కలహములతోను హిందూమహమ్మదీయరాజ్యము
లయంతఃకలహములతోను నిండి విషాదపూరితముగ
నున్నను నీకాలమునందు మహాప్రతిభను బడసిన విజయ
నగరచరిత్రము పరంజ్యోతివలె వెలయుచున్నది.

విజయనగరసామ్రాజ్యము

ఆంధ్రభాషకు బ్రాను గారు చేసిన యుపకృతిని
ఆంధ్రచరిత్రమునకు రాబట్ట సూయలుగా రొనరించిరి.
సూయలుగారు “విస్మృతసామ్రాజ్యము”ను రచించి
కర్ణాటాంధ్రహృదయములందు గతవైభవసంస్మరణమును
జేయఁగలిగిరి. తదనంతర మాత్మసంస్మరణము గలిగి ఆం
ధ్రాంగ్ల కర్ణాటకభాషలందు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు
సంబంధించిన గ్రంథములు వెలువడుచున్నవి. జీర్ణకర్ణా
టకము, శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, హంపీశిథిలములు మొద
లగు గ్రంథములు విజయనగరరాజ్యవైభవమును బ్రత్య
క్షము చేయుచున్నవి. శ్రీయుత కుందూరి ఈశ్వరదత్తు
గారు రచించిన “జీర్ణ విజయనగరచరిత్రము”ను విజయ
నగరప్రతిభను విశదము చేయుచున్నది. విజయనగరము
మహమ్మదీయవిజృంభణమును 240 ఏం క్లరికట్టినను
శాంతిస్థానమునకు సాధనము గాలేదు. బహమని విజయ
నగరముల సంరంభము విషాదపూరితసంరంభముగ నున్న

ది. హిందూ మహమ్మదీయ ప్రభువుల క్రోధాగ్నులకు
లక్షలప్రజ లాహుతులై మహాకుఃఖము ననుభవించిరి.

విజయనగరచరిత్రము హిందూయుగ చరిత్రము
నందుఁ జరమయుగచరిత్రకు నిదర్శనముగనున్నది. విజయ
నగరమునందు వైదికక్షాత్రధర్మము లన్యోన్య వైషమ్య
ము లేక వర్ధిల్లినవి. విద్యారణ్యస్వాములు, హరిహర
రాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యాభ్యుదయమునకుఁ బాటు
పడిరి. బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణేతరనాయకులు రణరంగము
లందును, సాహిత్యకళారంగములందును, కృషివాణిజ్య
రంగములందును, కలిసి పనిచేసి విజయనగరసామ్రాజ్య
భ్యుదయమునకు సాధకు లైరి. రణరంగములందు గోసన
మంత్రి, మారనమంత్రి, సాళువతిమ్మరుసు మొదలగుదండ
నాయకులు విజయనగరాధీశులు విజయములందుఁ బ్రఖ్యా
తిని బడసిరి. సాహిత్యరంగమునందు శ్రీకృష్ణదేవరాయ
లు, పెద్దనాదులు ప్రసిద్ధిని గడించిరి. రాజాశ్రయముగల
శిల్పకృషివాణిజ్యము లభ్యుదయమును బొందినవి. విజయ
నగర ప్రభుత్వము నిరంకుశప్రభుత్వ మైనను స్వదేశ
ప్రభుత్వము ప్రజాసత్త్వమునువికసింపఁజేయుఁగల విధము
ను విశదము చేయుచున్నది.

విజయనగరసామ్రాజ్యము సర్వతోముఖమైన ఆంధ్ర
 సత్త్వాభ్యుదయమునకు సాధనం బైనది. విజయనగరయుగ
 మునందు విలసిల్లిన వీరవిహాసములు, సాహిత్యరచనలు, శృం
 గారకలాపములు, శిల్పనిర్మాణములు, కృషివాణిజ్య
 విన్యాసములు, ధర్మవిజ్ఞానములు, మతాభిమానములు, స్వా
 తంత్ర్యప్రయోజనమునకు నిదర్శనములుగ నున్నవి.
 ఆంధ్రచరిత్రమునందు విజయనగరయుగము ఉచ్ఛయుగ
 ముగ నున్నది. సాయనాచార్యుల వేదభాష్యము, శ్రీ
 కృష్ణదేవరాయల దిగ్విజయములు, ఆంధ్రభోజుని సాహి
 త్యాభిమానము, అష్టదిగ్గజముల కావ్యరచనలు, విజయ
 నగర సంఘదలు, ప్రాసాదమందిరాల మాదుల శిల్పవైభవ
 ములు గతవైభవమునకు స్మరణచిహ్నములుగ నున్నవి.
 ఆంధ్రుల కాత్మసంస్కరణమును విజయనగరచరిత్ర మత్స
 ర్భూతముగఁ జేయుచున్నది. దక్షిణభాగమునందు భార
 తీయధర్మమును, విజ్ఞానమును, శౌర్యప్రతాపములను
 గాపాడిన సామ్రాజ్యమునందు విజయనగరసామ్రాజ్యము
 కడపటి సామ్రాజ్యము. మహమ్మదీయులుగమునందు
 దాక్షిణాత్యులశౌర్యప్రతాపములు, సాహిత్యవిజ్ఞానములు
 న్తంభించినవి. బ్రిటీషులుగమునందుఁ జల్లఁబడినవి. విజ
 నగరయుగమునందు ఆంధ్రశౌర్యప్రతాప విలసితం
 ఆంధ్రావని వర్తమానకాలమునందుఁ దేజోవిహీ

హాసచాత్రమగుచున్నది. మానవులయభ్యుదయ పతనములకు స్వాతంత్ర్యపారతంత్ర్యములు సాధనములగు విధమును విజయనగరచరిత్రము విశదముచేయుచున్నది.

విజయనగరము - కర్ణాటాంధ్రసంబంధము

విజయనగరసామ్రాజ్యము కర్ణాటసామ్రాజ్యము. విజయనగరము కర్ణాటకదేశమునందుఁ గలదు. ఆముక్తమాల్యద, పారిజాతాపహరణము, నారాయణవిలాసము, యయాతిచరిత్రము, రామరాజీయము, సంగీత సూర్యోదయము మొదలగుకావ్యములును శాసనేతిహాసములును కర్ణాటరాజ్యప్రశంసను జేసినవి. విజయనగరమును బరిపాలించిన సంగమ సాళువ తుళువ రాజులు వంశములవిషయమై కర్ణాటాంధ్రభేదాభిప్రాయములు గలవు. ఆవంశములు శేలుఁగువంశములైనను, కర్ణాటకవంశములైనను విజయనగరసామ్రాజ్య మాంధ్రవికాసమునకు సకలవిధములను వినియోగపడినది. ఆంధ్రదండనాయకులు విజయధ్వజములను స్థాపించిరి; మంత్రులు రాజ్యాభ్యుదయమును జేసిరి; కవులు కావ్యములను నిర్మించిరి; శిల్పులు కళాచార్యమును బ్రదర్శించిరి; విద్వాంసులు విజ్ఞానవ్యాపనము చేసియుండిరి; రాజులు ధర్మసంరక్షణమును జేయు

కర్ణాటాంధ్రులు కలిసి, జాతి కుల మత భేదాభి

మానములను పాటింపక విజయనగరసామ్రాజ్యమును
గాపాడినవిధము వర్తమానసమయమునందు దేశసేవా
సారాయణులకు గుణపాఠముగ నున్నది. కర్ణాటాంధ్రభా
గములకు గల సన్నిహితసంబంధమును అక్షరామ్నాయ
ములు, వాఙ్మయములు, సాంప్రదాయ మతాచారములు
విశదము చేయుచున్నవి. శ్రీకృష్ణదేవరాయ లానుక్త
మాల్వదయం దీభానమునే సందర్భానుసారముగ విశ
దము చేసియుండెను.

ఆ. తెలుఁగదెలయన్న-దేశంబు దెలుఁగేను

దెలుఁగు పల్లభుండె- దెలుఁ గొకండె

యెల్లనృపులు గొలువ-నెలుఁగవే బాసాడి

దేశభావలందు-దెలుఁగులెస్స.

ఆసన్నిహితసంబంధము భారతధర్మ సంరక్షణము
నకు వినియోగపడినవిధమును విజయనగరసామ్రాజ్య చరి
త్రమునువ్యక్తముచేయుచున్నది. విజయనగరరాజులుమహా
మ్మదీయ ప్రతిఘటనమునందును, ధర్మాభ్యుదయమునందును
జూపిన పరిజ్ఞానము విజయనగరచరిత్రమునందు గోచరం
బగుచు బ్రజలకుఁ గర్తవ్యమును బోధించుచున్నది.

విజయనగరము-దేశవికాసము

విజయనగరరాజుల దిగ్విజయములు దక్షిణదిగ్భా
గమును రెండువందలెండ్లు సామ్రాజ్యపాశబద్ధముచేసి విక

సింపజేసినవి. కృష్ణానదికి దక్షిణమునందు గల దేశమంత
 యును, విజయవాడకును కటకమునకును మధ్య గల దేశ
 మును విజయనగరసామ్రాజ్యమునందుఁ జేరినది. సుశిక్ష
 తమైన సైన్యసహాయమును గలిగి విజయనగరాధీశులు
 దేశరక్షణము జేసిన విధము వారిప్రతిభకు విదర్భసముగ
 నున్నది. పరదేశీయులు చేసిన విజయనగరాభివర్ణనములను
 హంపీశిథిలములు సహస్రముఖముల సమర్థించుచున్నవి.
 మహావైభవముల ననుభవించిన. విజయనగరము మహా
 శృశానముగ మారుటకుఁ గారణంబులను నిర్ణయించుట
 దుష్కరముగ నున్నది. భరతవర్షమునకు సహజములైన
 జాతి మత కుల విభేదములు, వైరాగ్యము విజయనగర
 పతనమునకును గారణంబులుగ బరిణమించినవి. స్వార్థ
 పరత్వము, బహునాయకత్వము సంయోగబలమును దుర్ల
 భముచేసి సామ్రాజ్యవినాశమును సులభసాధ్యము చేసి
 నవి. జీర్ణవిజయనగరచరిత్ర మాంధ్రుల కాశ్మసంస్మరణ
 మును జేయుటకు సకలవిధములను దగియున్నది. ప్రతిభా
 వంతులైన శ్రీ విద్యారణ్యస్వాములు, పెద్దనామాత్యుఁ
 డు, శ్రీ కృష్ణదేవరాయలు, మంత్రి తిమ్మరుసు, రామ
 రాజభూషణుఁడు మొదలగు మహానుభావుల పవిత్ర
 చరిత్రము లాంధ్రప్రతిభను విశదము చేయుచున్నవి.
 మహాశృశానరూపమున వెలయుచున్న జీర్ణవిజయ

నగరమందిరములు సందర్శనీయములై విషాదానందము
 లను గలుగజేయుచున్నవి. విజయనగరశిల్పము చాళుక్య
 మహమ్మదీయశిల్పముల సమ్మేళనమును గలిగి నవీనా
 క్షణిని దాల్చినది. హజార రామదేవాలయము, అంబా
 లయము, కమలాలయము, ఏనుగుమహాలు, అచ్యుత
 రాయదేవాలయము, విఠలదేవాలయము పట్టాభిరామ
 దేవాలయములు విజయనగరశిల్పవైభవమును విశదము
 చేయుచున్నవి. విజయనగరవైభవమును జీర్ణవిజయనగర
 మునుజూచి యూహించుటసాధ్యముగాని పుస్తకమునందు
 ముద్రితములై నపటములనుజూచి యూహించుటసాధ్యము
 గాగు.

విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమును విశదముచేయు
 శిథిలమందిరములు, శాసనములు, కావ్యములు, పర
 వ్రాతలు మొదలైన అపారమైన సాధనసామగ్రి
 క్రియత కృష్ణస్వామయ్యంగారి పీఠికతో
 రంగస్వామి సరస్వతిగారు ప్రచురించిన
 “రిత్రాధారములు” అను గ్రంథము పరి
 ల సాధనసామగ్రిని విశదముచేయుచున్నది.
 మారి ఈశ్వరదత్తుగారు రచించిన జీర్ణ
 రిత్ర మాంధ్రగ్రంథమాలయందు ఎనిమిదవ
 న్నది. ఈకుసుమము విజయనగరసామ్రాజ్య

చరిత్రమునందును, జీర్ణవిజయనగర సందర్శనమునందును
 నభిరుచిని బుట్టించుటకు సాధనంబుగ నున్నది. ఈ చిన్ని
 పొత్తమునందు విజయనగరచరిత్రమును గ్రంథకర్త సంతోషముగను
 వివరించి ప్రజాలక్ష్యమును విజయనగరచరిత్రమునందు
 లగ్నముచేసినవిధము ప్రశంసనీయముగ నున్నది.
 ఆంధ్రులగతవైభవ సంస్మరణమునకును, భావిఫలోదయంబునకును
 దక్షిణదేశపరిజ్ఞానమునకును సాధనభూతంబైన జీర్ణవిజయనగర చరిత్రమున, కాంధ్రమహాజనులు
 స్వాగతంబు నొసంగి కృతీకర్తకును, ప్రకాశకులకును
 బ్రోత్సాహము నొసంగుదురు గాత!

(ప్రభివ
 కార్తీక బ. ౧౩
 పోనావారము

కా. నాగేశ్వరరావు.

తొలిపలుకు

నేను శ్రీ పితాపురమురాజావారి కాలేజీలో
స్కూలుపాఠశాల చదువుకొను నపుడు అస్మత్పాఠశాల
రచిత జీర్ణోత్థాన రాజ్యచరిత్రము పఠించుటయు, నందలి
యుద్ధేకపూరిత శైలియు, గణావిధానమును నామనస్సు
నాకర్షించుటయు సంభవించెను. నాటినుండియు నాకు
జరిత్ర పఠనమన్న నుత్సాహమును, ప్రీతియు గల్గెను.

కాకినాడ వదలి రాజమహేంద్రవర కళాశా
లలో బ్రవేశించిన తరువాత హైందవచరిత్ర పఠనము
నందే యెక్కువకాలము గడపితిని. నేను పట్టణరీతి
యందు గృతార్థుడ నౌనరికి ప్రాచీన హైందవచరిత్రము
గుఱించి వ్రాయఁబడిన గ్రంథములన్నియు గొంచెమో
గొప్పయో చదువఁగలిగితిని.

తరువాత నుద్యోగవశమున బళ్లారిజిల్లాలో నొక
వత్సరము నివసించుట కల్గెను. అపుడు జీర్ణవిద్యా
నగరసందర్శనభాగ్యము లభించెను. ఆ జీర్ణ పట్టణరాజము
కన్నులారఁ గాంచినతరువాత సామ్రాజ్యచరిత్రమంతయు
సప్రమాణముగను, సమగ్రముగను వ్రాయవలె నను నభి
ప్రాయ ముదయించెను.

వెంటనే జీర్ణవిద్యానగరము వర్ణించుచు నొక
వ్యాసమును భారతీపత్రికకుఁ బంపితిని. వ్యాసము :
శ్రీ దేశోద్ధారకులు తమకు గ్రంథమే వ్రాసి
కోరిరి. నాసంకల్పము నెఱవేఱెడి మార్గము

డేర్పటచెన నెడి యుత్సాహము కల్గి అత్యుక్తకాలములో
నీ గ్రంథము రచించి వారికి సమర్పించితిని. వారికి నే నెల్ల
పుడును గృతజ్ఞుడను.

విజయనగర సామ్రాజ్యచరిత్రము వ్రాయుటకు
మొదలిడితిని. సుమారు 2000 పుటలు గల గ్రంథము
ఆంధ్రలోకమునకు స్వకాలములో సమర్పించెదను.
నామనమునం దెక్కుఁ జాశయము లున్నవి. భాషాసేవయు,
నద్దానిచే దేశసేవయు, దానివల్ల భగవదారాధనము
నొసర్చుటకుఁ బ్రభుత్వోద్యోగ మెదురుచుక్క. అయి
నను సాహసించెదను.

ఈ గ్రంథ నిబంధనమునందుఁ దోడ్పడిన అస్మన్నా
తులునకును, శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారికిని, శ్రీరంగస్వామి
సరస్వతిగారికిని నామనఃపూర్వకమైన నమస్కారములు.
ఈ గ్రంథమునం దుదాహరించిన తదితర గ్రంథకర్తలకును
నేను గృతజ్ఞుడను.

ప్రమాదము పురుషలక్షణము. గ్రంథముద్రణకాల
మునందు దూరదేశమున నుంటిని. గ్రంథప్రకాశకులు నా
కుఁ దగినకాల మొసంగినను దోషములు సవరించుటకుఁ

రణాంతరములవల్ల వీలులేకపోయెను. పండితులు గుణ

కే గ్రహించెదరు గాక.

అఖిపట్టము

నా బుధవారము

}

కుందూరి ఈశ్వరదత్తు

విషయానుక్రమణిక

విషయము	పుట	విషయము	పుట
0		మూరకంపరాయని దక్షిణ దిగ్వి	
విజయనగరచరిత్రము—పదు		జయయాత్ర	౬౨
నాల్గవశతాబ్దారంభమున దక్షిణ		కంపరాయచరిత్రము	౬౪
కాంగ-సానసు సంకలి పరిస్థి		సాళువమంగు	౬౫
తులు		గోపనమంత్ర	౬౬
విద్యానగరనిర్మాణము	౨	మాధవమంత్ర	౬౮
విద్యానగరము—విజయనగరము	౨౧	బుక్కభూపతిపరిపాలనము	౭౩
సలహాహాస్యము	౨౪	రెండవహరిహరరాయలు	౭౫
రామాయణము—కిష్కింధా కాం		విజయనగరరాజ్యము—రెడ్డిరాజులు,	
డము	౨౬	రాచవారు	౮౨
మాధవవిద్యారణ్యులచరిత్ర	౨౮	మొదటి దేవరాయలు	౮౪
మాధవాచార్యులవారిపాండిత్యము	౪౦	విజయబుక్కరాయలు	౯౦
మాధవాచార్యులు నైదికమతో		ప్రథమదేవరాయలు	౯౨
వారసుడు	౪౧	తెలుగురాయడు	౯౬
౧		పంటమొలరెడ్డి	౯౮
సంగమవంశము, తెలుగు వంశమా ;		శ్రీనాథుని కనకాభిషేకము	౯౯
కర్ణాటవంశమా?	౪౯	వివాహములు—కన్యాశుల్కము—	
సంగమవంశము—ప్రథమహరిహరరా		పన్నులు	౧౦౨
యలు	౫౪	విజయనగరవర్ధనము	౧౦౩
బహుగునీరాజ్యసాపనము	౫౮	వేశ్యవాటికలు	౧౧౪
వీరబుక్కరాయలు	౬౧	మల్లికార్జునరాయలు	౧౧౭
		విరూపాక్షరాయలు	౧౧౮

విషయము	పుట	విషయము	పుట
సంగమసంశయముక్క చరమావస్థ	౧౨౧	మహామ్మదీయ రాజులచరిత్రము	౧౮౨
		అచ్యుత దేవరాయలు	౧౮౩
3		అచ్యుతరాయాభ్యుపేయము—	
సాళువవంశచరిత్రము	౧౨౪	రాయలదక్షిణదిగ్విజయచూత్రము	౧౮౪
సాళువనృసింహరాయల యువం		సదాశివరాయలు	౧౮౬
తము	౧౨౫	రామరాజు—అర్వీటిపంశము	౧౮౭
ఇమ్మడి నరసింహరాయలు	౧౩౬	రామరాజు—మహామ్మదీయు	
		లక్ష్మో సంబంధము	౧౮౮
౪		నాటకమునకు బ్రారంభము	౨౦౦
తుళువవంశచరిత్రము	౧౩౮	ఆదిల్ షాహతో ముఱల బోరుట	౨౦౪
అకాలపుపరిస్థితులు	౧౪౩	నిజాం షాహతో బ్రబలవైరము	౨౦౬
శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు	౧౪౪	చినతిమ్మభూపతి	౨౦౭
దక్షిణదిగ్విజయచూత్ర	౧౪౫	మహామ్మదీయులసంఘభావము	౨౦౮
పూర్వదిగ్విజయచూత్ర	౧౪౬	తాళికోటమహాయుద్ధము	౨౧౩
రాయమారిముట్టడి	౧౪౭	విజయనగరవి నాశనము	౨౨౪
రాయలకవితాగోష్ఠి	౧౪౮	నగరము ధ్వంసము గావింపబడట	౨౨౫
రాయలశిల్పకళాభివృద్ధి	౧౪౯	విజయనగరరాజ్యవి నాశనమునకు	
సాళువతిమ్మరుసు	౧౫౦	గారణములు	౨౩౨
రాజ్యవిస్తారము—రాజ్యవైభ			
వము	౧౫౬		
కృష్ణరాయనిమూర్తి	౧౫౭		
రాయలమతము	౧౫౮	శ్రీర విజయనగరవర్ణనము	౨౩౪
రాయలువిష్ణ్వలయములకువ్రాయుం		కృష్ణస్వామిదేవాలయము	౨౩౬
చిన కొన్ని శాసనములు	౧౫౯	ఉగ్రనరసింహవిగ్రహము	౨౩౮
రాయలవిష్ణ్వలయప్రతిష్ఠాపనలు	౧౬౦	మహాశివలింగము	౨౪౦
అముక్తమాల్యద-రాయలమతము	౧౬౧	శశివకల్లు గణేశవిగ్రహము	౨౪౧
రాయలపరమతాభిమానము	౧౬౨	కడలైకల్లు గణేశదేవాలయము	౨౪౨
కవులు-పురోహితులు	౧౬౩	విరూపాక్ష దేవాలయము	౨౪౩
రాయలకుటుంబము-చరమదశ	౧౬౪	హేమమూర్తిము-జై నాలయములు	౨౪౬

విషయము	పుట	విషయము	పుట
హంసిబజారు	౨౪౬	రాయలసభాగృహము	౨౬౦
కోనండరామస్వామి దేవాలయము	౨౪౭	టంకసాల	౨౬౦
చూడాయిబజారు	౨౪౮	హజారరామస్వామి దేవాలయము	”
మాశంగపర్వతము	౨౪౯	జనానా	౨౬౧
ఆచ్యుతరాయ దేవాలయము	౨౫౦	వీనుగులశాలలు	౨౬౨
వరాహపెరుమాళ్ల దేవాలయము	౨౫౧	మావటినాండ్రభవనము	౨౬౩
ఆనంతశయన దేవాలయము	౨౫౨	చండనాయకుని యావరణము	౨౬౪
శ్రీనదేవాలయము	”	ఘోగర్భదేవాలయము	౨౬౫
విఠలస్వామి దేవాలయము	౨౫౩	ఉద్దండవీరభద్రుని దేవాలయము	౨౬౬
కూల్యవంత గణునాథస్వామి దేవాలయము	౨౫౪	దుర్గద్వారములు - నీటివసతులు	౨౬౭
ంగితి దేవాలయము	౨౫౫	నీటివసతి	౨౬౮
ట్రాలోని కొన్ని శిథిలములు	”	నిడుపాటి రాతితోట్ల	౨౬౯
హర్నవమిడిబ్బ (విజయభవనము)	౨౬౦	పట్టానిరామదేవాలయము	”
గర్భభవనము	౨౬౧		
		పరిశిష్టము	౨౭౬

చిత్రములు

౧. హంపిశిథిలములు
౨. కృష్ణస్వామిదేవాలయము
౩. కృష్ణస్వామిదేవాలయ మహామంటపముయొక్క ద్వారము
౪. కృష్ణస్వామిదేవాలయ మహామంటపముయొక్క అశ్వేయభాగళ
మారు
౫. కృష్ణదేవాలయములోని మహామంటపముయొక్క తూర్పుచాళిద్వార
ముననుండు గంగాదేవి శిల్పచిత్రము
౬. ఉగ్రనరసింహవిగ్రహమునకు చెంతనున్న మహాశివలింగము
౭. హేమకూటపర్వతమునుండి కనబడు శశినికల్లు గణేశదేవాలయము
కృష్ణస్వామిదేవాలయము
౮. కడలేకల్లు పెద్దవిఘ్నేశ్వరునిగడియొక్క పడమటివైపు
పంపాపతి (విరూపాక్ష) దేవాలయము
౯. తుంగభద్రా నదీతీరము (పంపాపతి దేవాలయముచేరువను.)
౧౦. హేమకూటపర్వతమునుండి కనబడు శైవదేవాలయములు తుంగ
భద్రానది
౧౧. తుంగపర్వతము—చూశాయిబజారు
౧౨. శ్రీరామదేవాలయములోని వసంతమంటపము

౧౩. అద్భుతరాయదేవాలయమునకు ముందువై పునానుందు సూర్యేవంబుప
భాగము

౧౪. జైనదేవాలయము

౧౫. విశ్వలరాయదేవాలయములోని కర్మానుమంబుపము

౧౬. విశ్వలరాయదేవాలయములోని ముఖమంబుపముయొక్క లోవైపు

౧౭. విశ్వలరాయదేవాలయములోని ముఖమంబుపముయొక్క దక్షిణభాగము

౧౮. విశ్వలరాయదేవాలయములోని కర్మానుమంబుపములోని శిల్పస్తంభ
ములపైనున్న శిల్పచిత్రములు

౧౯. విశ్వలరాయదేవాలయమునకు వర్గననున్న రాజుగారిత్రాసు

౨౦. మాల్యవంత కఘునాథదేవాలయముయొక్క దక్షిణముఖద్వారము

౨౧. మాల్యవంతకఘునాథదేవాలయ ప్రాకారములోనుండు మంబుపములు,
చిన్న దేవాలయములు

౨౨. మహర్షినమిదిబ్బయొక్క దక్షిణభాగము

౨౩. హజార రామదేవాలయములోని మహామంబుపముయొక్క పడమటి
భాగముననుండి కనబడునట్టి శిల్పచిత్రములు

౨౪. హజారరామదేవాలయమున పడమటిగోడయందుండు బుద్ధవిగ్రహము

౨౫. హజారరామదేవాలయమున ఉత్తరపుగోడయందుండు రాధకవుని
విగ్రహము

౨౬. లోటస్ మహా

౨౭. లోటస్ మహా మొక్క నిర్మాణవివరములను వెలుపు చిత్రము

౨౮. రాణులస్నానగృహమున లోవైపు పసారాలు-పడమటివైపు

౨౯. శ్రొత్తగా కనిపెట్టబడిన సింహాసనముయొక్క పడమటి భాగము

30. సమాలోచనాసభామండరము దక్షిణపువైపు
31. ఎత్తైన యాకట్టపైము లోటసుమహాలుచగ్గరనున్నది. దీనిపైన నెక్కిశ్రేణు
పుల రాకపోకలను కనిపెట్టచుందురు.
32. రావనగరు-తూర్పువైపు
33. ఏనుగులకాలలు
34. ఏనుగులకాలలు-ముందరిభాగము
35. కావలివాండ్లగృహము (రాణా)-దక్షిణపువైపు
36. దుర్గమునకు తూర్పుననుండు ముఖద్వారము-కోట తూర్పువాకిలి
37. పట్టాభిరామ దేవాలయమునకు చెంతనున్న కోటవాకిలి, బురుజు-
దక్షిణవైపు
38. హంపికోట గోడయందలి ముఖద్వారము
39. నీరుప్రసరించెడు రాతితోట్లు
40. పట్టాభిరామదేవాలయమునకు తూర్పుభాగముననుండు శ్వంసములైన
శివు, విఘ్నేశ్వర దేవాలయములు
41. పట్టాభిరామదేవాలయమునకు చెంత పాడుపడిన కోనేరు
42. కోనేటిగట్టిన పడిపోయిన శిలాస్తంభములు
43. ఆనెగొందికోట ప్రధానద్వారమువద్ద తుంగభద్రానది - దక్షిణవైపు.

త ప్పా ప్ప ల ప ట్టి క

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఓ
8	20	చందై తబడెను.	చందై
9	16	శంఖు	శంకు
29	10	దులతూఁగి	దులమూఁగి
38	3	గలసి	గలపి
40	6	గుత్తైఁగి	గుత్తైఁగి
56	3	పూర్వము	పూర్వ
58	11	స్వంత	సొంత
65	14	సాంపరాయనికి	కంపరాయనికి*
67	14	ప్రతిష్ఠాపించి	ప్రతిష్ఠించి
84	15	"	"
95	5	కట్టుచుండిరి.	కట్టుచుండిరి అని వ్రాయుచున్నాఁడు.
121	5	దుస్థితి	దుస్థితి

* ఈ తప్పాప్పులను దిద్దియిచ్చిన విశాఖపట్టణ వాస్తవ్యులగు బ్రహ్మశ్రీ మారేపల్లి రామచంద్రశాస్త్రిగారికి నేనంతయుఁగృతజ్ఞుఁడను. వీరికడ నున్న ఆన గజపతి గ్రంథాలయమునందున్న ప్రతిలో 'కంప రాయనికినిచ్చె' యున్నది. శ్రీశాస్త్రిగారు చెప్పినట్లు ఈవాతాం తరమే సరియైనది.

తప్పు

ఒప్పు

14

దీ ప్రిబల్ 9

దీ ప్రిబల్ 9

5

శిల్పమే

శిల్పమే

1

బళ్ళిమమున

ఈశాన్యమున

నమ్మకంకి

పెంపుడుకొనే

శనగగింజ

శనగగింజ

చేతిలో

చేతిలో బూలనూలను

5

రాజపునరుద్ధారణని

పునరుద్ధారణని

Annual Report on
Epigraphy 1906,
para 63.

Annual Report on
Epigraphy 1900,
para 63.

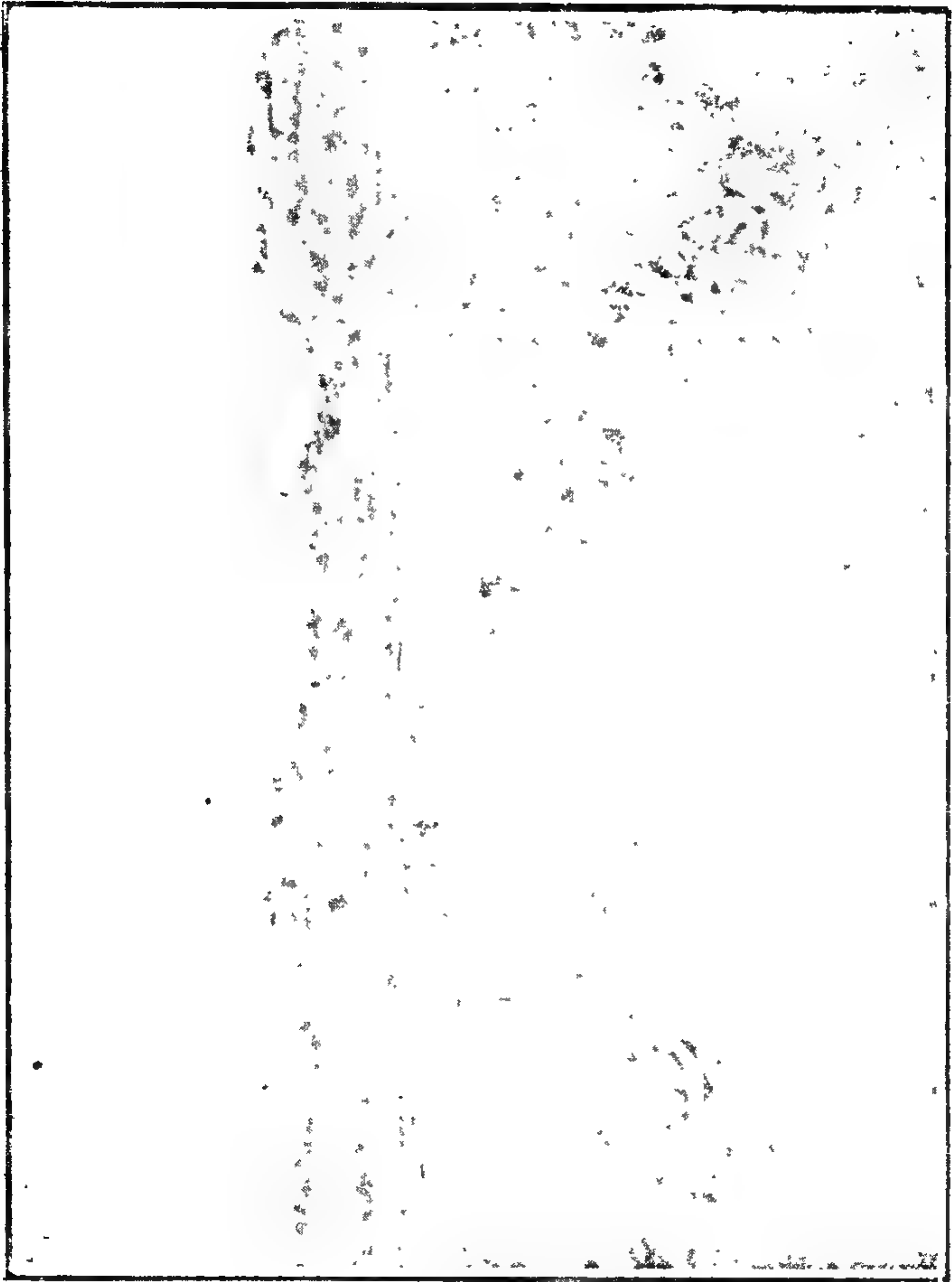
119

Epigraphia Indica,
vol. III, No. 121.

Epigraphia Carnatica,
vol. III, M. L.

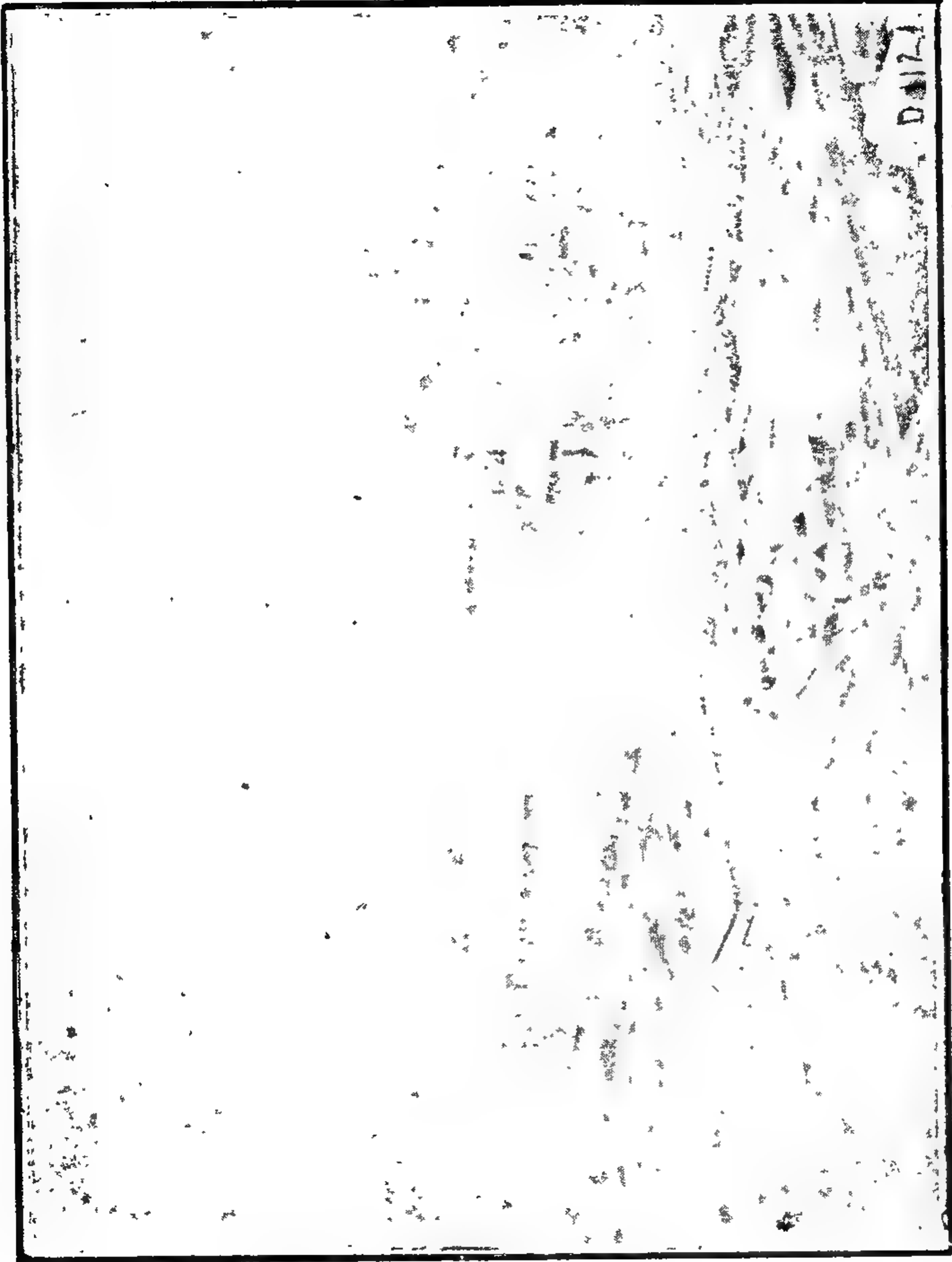
No. 121.

జీర్ణ విజయనగర చరిత్రము

౧. హంపి శిథిలములు

6

౨. కృష్ణస్వామి దేవాలయము

• 7

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

౧

పట్టణ రాజము సుప్రసిద్ధమగు విజయనగర సామ్రాజ్య
లక్ష్మీనివాసస్థానమో, యేనగరాధీశులు దక్షిణ
కూస్థానమంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమునఁ బరిపాలిం
యేపురవతంసము దక్షిణాపథమును చంద్రధ్వజుల
డకుండగ రెండువందలయేఁబదియేండ్లు చెక్కుచెద
డివిల్చెనో, యేపురవరంబు పదునైదవ పదునాఱ
దుఁ బాశ్చాత్యపథికులచే సందర్శింపఁబడి,
ల్యమునందును, వైభవమునందును బల్చిమ
లి రాజధాసీనగరము లేవియు సాటిరావని
చెనో యట్టి మహానగర మీ కాలమున నా
ది, యది యున్నప్రదేశ మిప్పుడు బల్లారి
కూస్తేటకు నేడెనిమిదిమైళ్ల దూరమున తుంగ

భద్రానదీతీరమున 'హంపి' యనుకు గ్రామమునకు సమీ-
మున "హంపి శిథిలము" లని పిలువబడుచున్నది.
ఆహా! సర్వేశ్వరుని సంకల్పములు భావాతీతములు గదా!
అట్టి విద్యానగరముయొక్క నిర్మాణవిధమును, దానిని
బాలించిన భూపాలుర యుదంతమును, దానిపూర్వవిస్తీ-
తనభావాది విషయములను, నేయాంధ్రుడు పఠించుటకు
గుతూహలమును జెందఁడు? ఆ మహానగర మొక్క
సమయమున ముష్కరులగు తురుష్కుల హస్త గతవై
విధ్వంసము గావింపబడిన విషయ మేయాంధ్రుని విచా-
సాగరమున ముంచదు?

పదునాల్గవ శతాబ్దారంభమున

దక్షిణ హిందూస్థానమునందలి పరి

పదుమూడవ శతాబ్దాంతమున న

యుఁ గ్రమక్రమముగా మహమ్మదీయుల.

హిందూస్తాన్ ప్రాజ్య రమారమణీమణి చం

శ్రయమునొల్లక, నిలువనీడలేక, చిట్టచివటకు

దాటివచ్చి శూరాగ్రేసరులగు దక్షిణహింద

న్న పరిపాలకుల నాశ్రయించెను. వీరు మాత్రవ

ప్రతాపములచే మహమ్మదీయుల నెవ్విధ

ల రాజ్యము బలహీనమై మహమ్మదీయుల యొత్తిడికిఁ గొల్పడియెను. క్రీ. శ. 1327 సంవత్సరమున హొయిసల రాజ్య రాజధానియైన ద్వారసముద్రము ధ్వంసము గా వింపఁబడెను. ¹ ద్వారసముద్రము నేలుచుండిన మూడవ భళ్ళాలదేవుఁడు మహమ్మదీయుల ప్రతాపాగ్నికిఁ దాళఁజాలక క్రీ. శ. 1342 సంవత్సరప్రాంతమునఁ దన రాజధానిని దక్షిణఆర్కాడుజిల్లాలోని తిరువన్నామలకు మార్చుకొనెను. ² ఇతఁడు క్రీ. శ. 1343 వఱకు హొయిసలరాజ్యమును బాలించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇట్లు మహమ్మదీయ విజృంభణమునకుఁ దాళలేక హిందూరాజ్యలక్ష్మి భయార్తయై, యార్యావర్తము నుండి పాటివచ్చినను దనకుపాట్లుతప్పలేదని యెంచి తలఁదాచుకొనుటకుఁ జోటులేక దక్షిణత్రిలింగ కర్ణాటభూతలమునందు తనమానప్రాణ రక్షణార్థము పలువురిడుచుండెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్య మస్తమించినపిమ్మట ప్రతాపరుద్రుని కోశాగార రక్షకులగు 'హరియప్ప, బుక్కప్ప' అను సోదర శిఖామణులు తుంగభద్రానదీతీర్థమునకుఁ జేరి తరభాగమున నున్న ఆనెగొంది పురాధీశ్వరుఁడగు జయకేశ్వర రాయల నాశ్రయించి యతనియొద్ద మంత్రిత్వమును సంపాదించు

1. Bombay Gazetteer, vol. I, part ii, p. 509-510.

2. Mysore Gazetteer, vol. I, p. 342.

కొనుట సంభవించెను. ఆకాలమున దక్షిణహిందూ దేశమునకు రాజప్రతినిధిగా నియమింపఁబడిన 'బహుడగ్గీ' అనువాఁడు చక్రవర్తిని (మొగలు) ధిక్కరించి స్వతంత్రుడై పరిపాలనము చేయుచుండెను. అంత మొగలు చక్రవర్తియగు మహమ్మద్తుఘల్ఖ్ చక్రవర్తి కోపోద్దీప్తితుడై ఘూర్జరదేశపు రాజప్రతినిధిమైన 'ఖజాజెహా' అనువానిని 'బహుడగ్గీ' ను శిక్షించుటకుఁ బంపఁగా 'బహుడగ్గీ' చక్రవర్తి సైన్యములను గెలువలేక పాటి వచ్చి దురదృష్టవంతుడగు జంబుకేశ్వరరాయలు శరణు వేడెను. జంబుకేశ్వరరాయ లతనికి అభయహస్తమిచ్చెను. ఆసమాచారము విని మొగలు చక్రవర్తి యసంఖ్యాకములగు సైన్యములంగూర్చుకొని జంబుకేశ్వర రాయలపై క్రీ. శ. 1334 సంవత్సరమున దండయాత్ర వెడలివచ్చెను. అంతవీరిద్దఱును ఆనెగొందికి సమీపముననున్న కంపిల నగరము (Kampli in Bellary) దగ్గఱ ఘోరయుద్ధము జరిగెను. జంబుకేశ్వరరాయలు మృతుడయ్యెను. ఆనెగొందియుఁ దురుష్కుల వశమయ్యెను. హరియప్పయు, బుక్కప్పయుఁగూడఁ దురుష్కుల వశమైరి. ఢిల్లీచక్రవర్తి యానెగొందిని వశముచేసికొని 'మల్లిక్ సాయబు' అనువానిని ప్రతినిధిగ నేర్పఱచి స్వదేశమునకు వెడలిపో

యెను. కాని వెంటనే ప్రజలు తిరుగఁబడుటయు 'మల్లిక్ సాయబు'నకు స్వాతంత్ర్యప్రియు లగు ప్రజలను బరిపాలించుటకు శక్యము గాకపోవుటయుఁ జూచి ఢిల్లీ చక్రవర్తి కారాగారమునం దుంచఁబడిన సోదరశిఖామణుల నిరువుర వదలి, హరిహరున కారాజ్య మొసంగి యతనినిఁ దనకు సామంతుఁడుగ నుండునట్లుఁజేసి, 'మల్లిక్ సాయబు'ను స్వదేశమునకు రప్పించుకొనెనట. 1 వీరబల్లా లదేవుఁడు హొయిసలరాజ్యమును పేరునకు మాత్రము క్రీ. శ. 1343 వఱకుఁ బరిపాలించుచుండినట్లు 2 పైన వ్రాసియుంటినిగదా. ఆనెగొంది హొయిసలరాజ్యములోని దే యైనను హరిహరరాయలును సోదరుఁడును స్వతంత్రులై క్రమక్రమముగా రాజ్యమును వృద్ధిపఱచుకొనుచుండిరి. వీరి రాజ్యము క్రీ. శ. 1336 సంవత్సరము నాటికిఁ బశ్చిమతీరము వఱకును వ్యాపింపఁ జొచ్చెను. పశ్చిమతీరమం దున్న బైరసు ఒడయరులు

1. (ఎ) ఈ గాథయంతయు 'ఇబ్న్ బతూతా' అను ఘనామ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు క్రీ. శ. 1333 సంవత్సరము హిందూదేశమును జూడవచ్చి, యాదేశమున తొమ్మిదిసంవత్సరములు సంచారముచేసి వ్రాసియుంచిన యంశములనుండి గ్రహింపఁబడినది. Ibn Batuta Travels, vol. III, p. 318-320

(బి) Sir Henry Elliot's History of India, vol. III, pages 615 - 616.

2. Annual Report on Epigraphy, Page 51, 1906-07.

వీరికి లోబడిరి. బరుకూరు అను ప్రదేశమున హరిహరుడు కోటనుక్కట్టి గట్టించెను.¹ అదియుఁగాక 'ఇబ్రబతూతా' అను మహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడు తనకాలమునాటికే (1339-1342) పశ్చిమతీరమం దున్న హొన్నూరు మహమ్మదీయనాయకుఁడు హరిహరరాయలకు సామంతుఁడుగ నుండెనని వ్రాయుచున్నాఁడు.² ఈ యాధారములంబట్టి హరిహరునకును బల్లభదేవునకును సంబంధము లేదనియు, హరిహరుఁడు స్వతంత్రుఁడనియుఁ దెలియుచుండగా రావుసాహేబు కృష్ణశాస్త్రి గారు హరిహరరాయలు బల్లభదేవునికి సామంతుఁడుగ నుండవచ్చునని యూహించుట పొరపాటు.³

విద్యానగర నిర్మాణము

పై నివివరింపఁబడిన ప్రకారము మహమ్మదీయ విజృంభణము దక్షిణాపథమునఁ గొంతకాలము తగ్గిన తరువాత, హరిహరాదుల పాలనమున ప్రజలలక్షకోల

1. South Canara Manual, vol. I, page 55.

2. Forgotten Empire, page 7.

3. It is not ascertained as yet from epigraphical records what definite position these chiefs held under the Hoysalas but that they were powerful enough to exercise much influence in the Hoysala kingdom long before they could declare their independence is proved by certain known facts H. S. R., 1907-1908, page 235.

ములు లేక విశ్రాంతిని గాంచుచున్న సమయమున
హిందూరమారమణీమణియుఁ గొంతతడవు పరిస్థితుల
నవలోకించి, చిట్టచివటకు హరిహరరాదుల భుజాపీఠ
నధిష్ఠింప దొరకొనెను. ఆనెగొందిలో పరిపాలనము
చేయుచుండగా హరిహరరాయ లొకనాఁడు వేటకై
పరిసరారణ్యములకుఁ బోయి తుంగభద్రానదికి దక్షిణతీర
మందు విహరించుచుండెనట. ఆ ప్రదేశమున కుండేళ్లకు
జంకి వేటకుక్క పలువెత్తుచుండుటనతఁడు విలోకించి, యా
యత్యద్భుతవిషయమును మాధవవిద్యారణ్యులను యతీ
శ్వరులకుఁ దెల్పుఁగా నాయన యాస్థలమున నొక్కనగర
మును నిర్మించినచో మిగుల జయప్రదముగ నుండునని చె
ప్పెనట. అంతట హరిహరరాయ లా ప్రదేశమున మాధవ
విద్యారణ్యులవారి యాజ్ఞానుసారముగ విద్యారణ్యుల
పేరిటనే విద్యానగరమని పేరుపెట్టి శా. శ. 1258 ధాత్య
నామసంవత్సర వైశాఖశుద్ధ సప్తమినాఁడు పుష్యమీ
నక్షత్రయుక్త సింహులగ్నమున శంఖుస్థాపనము గావించి
పురనిర్మాణము గావించెనట. ఈవిషయము 'నూనిజ్'
అనుచరిత్రకారుని వ్రాతలవల్లనే కాక శాసనాధారమువల్ల

(1) Nuniz—Chronicle, Chapter IV, Page 299.

Vide Forgotten Emptre, Page 297.

గూడ సిరపఱుపఁబడినది. ¹హరిహరరాయల కాపలూరు శాసనమునందు పైనివివరింపఁబడిన వృత్తాంతమంతయుఁ దెలుపఁ బడినది. ఈ శాసనములోని నందినాగర్యక్ష రములు మిక్కిలినవీనములుగా నుండుటచేత నిది కల్పిత శాసనమని శాసనసంపాదకు లభిప్రాయపడియున్నారు.² ఈ శాసనమునందు హరిహర రాయలు సంపాదిరూపాక్షమహేశ్వరుని సన్నిధానమున విశ్వామిత్రగోత్రుఁడును, ఆశ్వభాయన సూత్రుఁడును, ఋక్సాఖాబ్రాహ్మణుఁడును సంకు కేశవభట్టుకుమారుఁడు నగు అనంతసూర్యనార్యునకు చంద్రగిరి రాజ్యములోని పడనాటిసీమయందలి సువర్ణముఖి నదీతీరమున నున్న కాపలూరు గ్రామమునకు హరిహరపురమని నామకరణ మునుజేసి యగ్రహారముగా ధారపోసియిచ్చెను. ఈ శాసనములోని ముఖ్యభాగముల నీక్రింద నిచ్చుచున్నాఁడను. అస్యాంబురాశేః కులతంతురిందుః.....

1. Nellore Inscriptions.—Kapalur grant P. 109-125

2. The character is Nandinagari but the formation of the letters is quite modern and in certain letters it is very similar to Devanagari. This fact shows that the document is a fabrication Nellore Inscriptions.

సార రాయకంఠధరణీపతి బుక్క మహీ

వృథమారభూరమణ ముద్ధన్యపాఃఖిలుతే;

గుణేషు తేషు నవఖండమహేశ్వరతా

సజత పూర్వజ స్సతు యుధిష్ఠిరవ న్మహాసా.

* * * *

దుత్తీర్య స తుంగభద్రా

క్షమాధిపాలో మృగయాభిలాషాత్;

అసాద్య పైవై స్సహతీర మస్యా

స్తదక్షిణం కాననమిక్షతోఽస్య.

20

తస్మి న్వనే కంచన సారమేయ

సందంశనై కాగ్ర రతాగ్ర ముగ్రమ్;

ససంగమాన క్తశశం శశీంచ

విసిస్మయే వీక్ష్య దిశామధీశః.

21

క్షోణీపాలో హరిహరఇతి

శ్రీవిరూపాక్ష దేవం;

సంపాదేవీ సహచర మిమం

వీక్ష్య భక్త్యాచ నమ్రః;

సన్మూర్తిం తం మహితతపసం

తస్య దేవాలయాంతే

విద్యారణ్యం యతి మభజత

శ్రీమహేశాన మన్యమ్.

22

ప్రణయ్య తస్యాంతిక సీమ్నభక్త్యా
తపోనిధిం జ్ఞానకళానిదానమ్
వృత్తాంత మత్యద్భుతహేతు మేనం
విజ్ఞాపయామాస విశేషవంద్యమ్.

త్రికాలవిజ్ఞాననిధి ర్యతీంద్రో
విహస్య కించి త్త మువాచ వీరమ్
రాజ్మహారాజ కులాసిక్హార్వా
సీమేయమత్యంత బలైకమూలా.

24

విద్యాభిధానా మలకానవద్యాం
ఇరావనం నామ పురీం విదధ్యాః;

.....

.....భవానితి త్కృపతి మాదిదేశ. 26

తథా హరిహరేశ్వరస్య విరచయ్యతచ్ఛాసనం
నృపాసనముపాస్థితో చ్ఛిత్రసితాతపత్రోజ్వలః;
విధాయ ఖిలు షోడశాస్త్రనిధీనిదానా న్యహో
వ్యరాజత విశాలసీమ్న నగగేహి విద్యాభిధే.

అష్టపంచయుగతైక సంఖ్యయా
సంయుతే నృపశకస్యవత్సరే.

28

పట్టాభిషేకోత్సవతః పరస్తాత్
పంపావిరూపాక్ష మహేశ్వరస్య

సత్సన్నిధౌ సత్యపరాక్రమస్తు

చక్రే మహాభూషతి రగ్రహారమ్.

శంకు కేశవభట్టస్య సూన వేదనంతసూరిణే

కాపలూరు మహాగ్రామం.....

హరిహరమహారాయో.....

సహిరణ్యపయోధారాపూర్వకం దత్తవాక్ ముదా¹

శాసనము విశ్వాసార్హమైనదికాదని సంపాదకు లభి
ప్రాయపడియున్నను దీనినే ప్రమాణముగాఁగైకొనవచ్చున
నియు, నిది క్రమమైనదనియు దొరతనమువారి శాసనపరిశో
ధకులగు రావుబహదరు వెంకయ్యగారు సకారణముగనిరూ
పించియున్నారు.² శ్రీ వెంకయ్యగారి రేమివ్రాసిలో యీక్రిం
ద నుదాహరించుచున్నాను. “మనయెదుటనున్న సంపుట
ములో విజయనగరమునకు సంబంధించిన శాసనము కాప
లూరుశాసనమైయున్నది. ఈశాసనము మొదటి హరి

1. 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, ఇవి శ్లోకముల సంఖ్య
లు. ఈశాసనమునందు 50 శ్లోకములుగలవు. గ్రామముయొక్క సరి
హద్దులు తెల్పు కొంతతెలుగుభాగముకూడ చివలనున్నది.

2. Ancient History of Neilore District—Indian Anti-
quary Volume XXXVIII—Page 89-91. Justification of
Kapaluru grant — ఆంధ్రులచరిత్రము మాడవభాగమున పుట
321 - 324 లలో ఈవిషయము భాషాంతరీకరింపఁబడినది.

హరరాయలకాలములో శా. శ. 1258 ధాతృనామసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1336-37 సంవత్సరములో వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సరములోనే విద్యానగరము నిర్మింపఁబడెనని న్యూనిజ్ వ్రాసియున్నాఁడు. తరువాత శాసనములఁబట్టి వంశమునకు మూలపురుషుఁడైన సంగముఁడు బుక్కరాజునకు మేణాంబికకుఁ బుత్రుఁడని తెలియుచున్నది. కావలూరు శాసనమున చంద్రవంశమున బుధుఁడు, ఆయువు, నహుషుఁడు, యయాతి, యదువు మొదలగువారు జనించిరనియు, వారివంశమున జనించిన సంగమునకు గాలాంబికయను భార్యవలన హరియన్న, కంపన్న, బుక్కన్న, మారన్న, ముద్దన్న యనునేవురు పుత్రులు జనించిరనియు, వారిలోఁ బెద్దవాఁడైన హరిహరుఁడు అంగకళింగాదిదేశములను జయించి కుంజరకోనలో (ఆనెగొంది) నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఆనెగొంది తుంగభద్రానదికి ఉత్తరపుటొడ్డున నుండెను. విద్యానగరము యొక్క శిథిలములైన ప్రదేశములన్నియు దానికెదురుగ దక్షిణపుటొడ్డునఁ జేరియున్నవి. ఒకప్పుడు హరిహరరాజు వేటకై బయలుదేరి నదినిదాటి నదికిదక్షిణమున నొక యరణ్యమును గాంచెనని శాసనము తెలుపుచున్నది. అచ్చట

నొక కుందేలు వేటకుక్కను మార్కొన
విద్యారణ్యాశ్రమమునకుఁ జని యా వింతవృ
స్వామికి నివేదించి యందుల కేమికారణమని
చెను. అయ్యది మహారాజులకు నిలయముగా
దగిన స్థలమని యామహానుభావుఁడు తెల్పెను.
మీఁద నతఁడు విద్యానగరమును నిర్మించెను. పట్టి
షేకమైన పిమ్మట రాజు కాపలూరుగ్రామ మగ్రహ
ముగా నొసంగెను. ఈశాసనకాల మిదివఱకుఁ గాన
పించిన హరిహరుని శాసనకాలముకంటె మూఁడుసంఁ
త్సరములు పూర్వపుదిన్నెయున్నది. లిపిలోని భేదమును
బట్టి యీశాసనము నమ్మదగినదికాదని సంపాదకు లో
ప్రాయపడుచున్నారు.

మొదటిసంగమునితండ్రి రైసుగారు (Rice) ప్ర
రించిన మూఁడు శాసనములలోను వక్కాణింపఁబడియె
ను. అందొకశాసనము మొదటి హరిహరుని కాలములో
నిది. తక్కిన రెండుశాసనములును మొదటి బుక్కరా
యని కాలములోనివి.

ఇచ్చట సంగమునిభార్యయొక్కయు, తల్లియొక్క
యు, నామములుకొంచెము మార్పుతో నున్నవి. మొదటి
శాసనముయొక్క మాతృక లేదు; కాని దాని నకలు

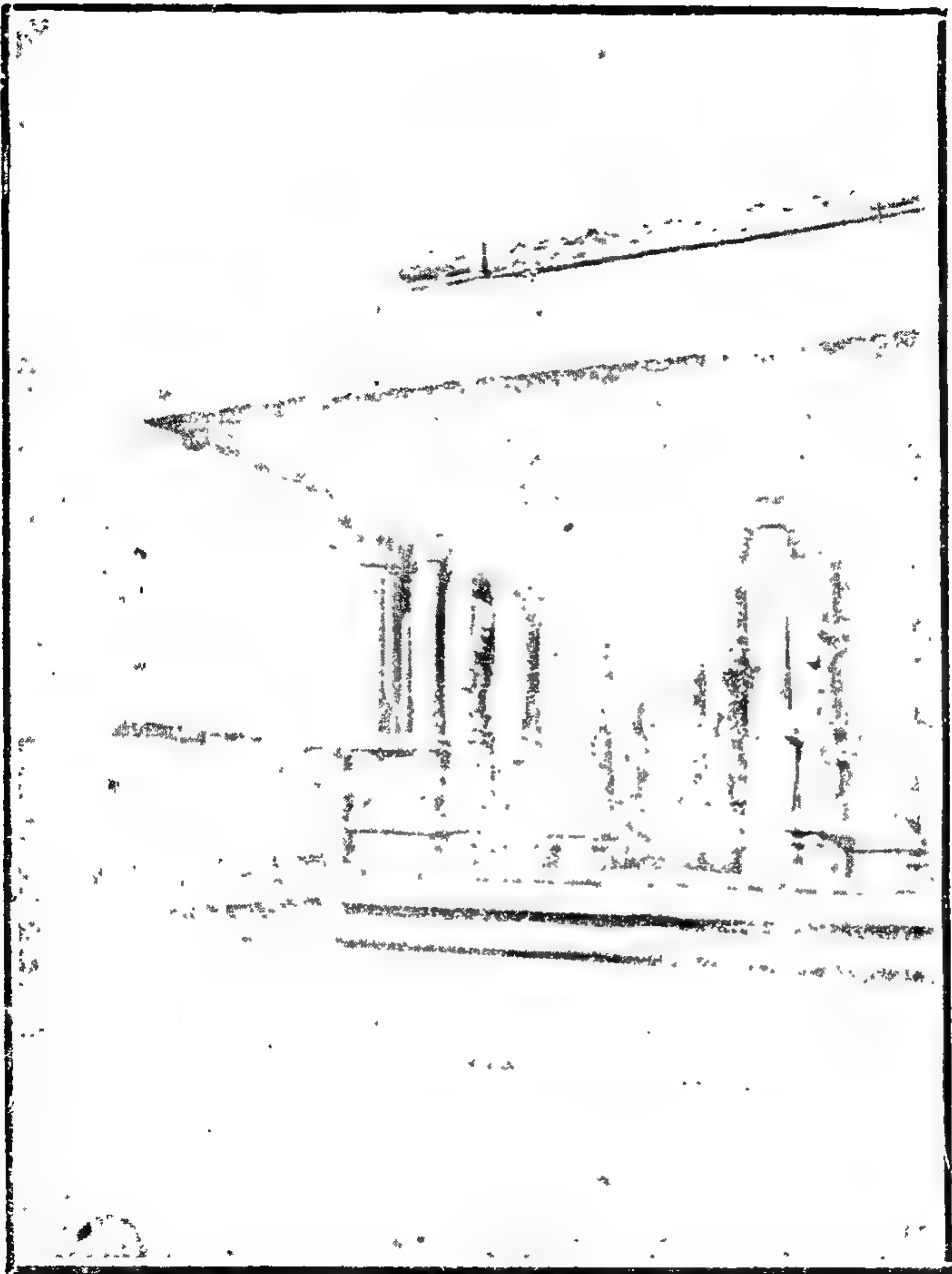
సుదూరగారు ప్రచురించిరి. కాషలూరు శాసనమున జనించినదో, చూవత్సరముననే యీ పుట్టినది. తక్కిన రెండు శాసనములు కాలములో 1266 తారణనామ సంవత్సరమునకు సరియైన

శ. 1344-45 సంవత్సరముగా నున్నది.

కడపటి రెండు శాసనములలోను ప్రతిగ్రహీత యశ్శాఖీయుఁడును, ఆపస్తంబ సూత్రుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును నగు నాచనసోమయ యనునాతఁడు. అతఁడు నాచనపుత్రుఁడును, సకలాగమవేదియు, అష్టాదశపురాణాభిజ్ఞాతార్థవేదియు అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయు నగువాఁడుగా నుండును. ఇతఁ డాంధ్రకవియైననాచనసోమఁడు కానోపు. ఓటి శాసనమైన బాగేపల్లి శాసనములోని మొదటిశ్లోక మొదలుకొని యిరువది యెనిమిదవశ్లోకమువఱకును, కాషలూరు శాసనములోని రెండవశ్లోకము మొదలుకొని యిరువదితొమ్మిదవ శ్లోకమువఱకునుగల శ్లోకములకు భేదమేమియును లేక విద్యారణ్యాస్వాముల ప్రేరణముననే హరిహరరాయలచే విద్యానగరము నిర్మింపఁబడెనని తెలియఁజేయుచున్నవి. కడపటి రెండు శాసనములుకూడ విద్యానగరము విద్యారణ్యకృతమని తెలుపుచున్నవి. కాషలూరు శాసనములోను రైసుగారు ప్రకటించిన

3. కృష్ణస్వామిదేవాలయ మహామంటపముయొక్క ద్వారము

౪. కృష్ణస్వామిదేవాలయ మహామంటపముయొక్క
ఆగ్నేయభాగపు చూపు

163

18

బుకానన్ పండితుడు 'విద్యారణ్యశిక్ష' యను నొక సంస్కృత గ్రంథములో 'హక్క' 'బుక్క' యను నిరువురు సోదరులు ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారరక్షకులుగ నుండి పాటిపోయి విద్యారణ్యుల నాశ్రయించి యాతని సహాయమున నూతన సామ్రాజ్యమును నెలకొల్పి విజయనగర షట్టణమును నిర్మించెనని వ్రాయబడి యున్నదనియు, తానా గ్రంథమును మైసూరులో క్రీ. శ. 1801 సంవత్సరమున వార్మికరామప్ప యనుబ్రాహ్మణుఁ డా గ్రంథమును దనకుఁ జూపెననియు వ్రాయుచున్నాఁడు.* ఇట్లు శాసనముల వల్లను, మహమ్మదీయచరిత్రకారులవల్లను, స్థానికగాథలవల్లను, పాశ్చాత్యచరిత్రకారుల వ్రాతలవల్లను విద్యానగరము విద్యారణ్యుని ప్రేరణముచే మొదటి హరిహర రాయలు నిర్మించినట్లు స్పష్టముగా నుండఁగా స్వదేశీయచరిత్రకారులు కొందఱు వింతవ్రాతలు కొన్ని వ్రాయుచున్నారు. విజయనగర సామ్రాజ్యచరిత్రమును వ్రాసిన శ్రీసూర్యనారాయణరావుగారు ఆనెగొంది పురాధీశ్వరుఁడైన విజయధ్వజుని కాలమునాఁడు విజయధ్వజుని పేరిటనే విజయనగరము నిర్మింపబడినట్లును, అయ్యది విద్యారణ్యుల ప్రేరణముచే విస్తరింపబడిన దగుటచే విద్యా

* Buchanan's Travels in Southern India, 'Mysore' III, Page 110.

నగరమని మఱియొక నామ ముంచఁబడి కర్ణాటరాజులకు
రాజధానిగఁ జేయఁబడినదని వ్రాయుచున్నారు.* శ్రీ
జయంతి రామయ్యపంతులవారు తమచే వ్రాయఁబడిన
'కర్ణాటరాజ్య కథాసార' మను వ్యాసమునందు "విద్యా
స్థాన'మను నూహచే విద్యానగరమనియు, విజయమున
కాకరమను నూహవలన విజయనగరమనియు నామములు
కల్పింపఁబడిన స్థూపింపఁ దగియున్నది. విద్యారణ్యుల
ప్రోత్సాహమువలనను, సాహాయ్యమువలనను, గట్టినదగు
టచే విద్యానగరమను పే రాషట్టణమునకు వచ్చినదని
యొక వదంతి. అయినను గావచ్చును..... తదనంతర
మాతనికొడుకు ఇమ్మడిహరిహరరాజు రాజయ్యెను. (రెం
డవహరిహరరాయలు) ఈతనికాలమందె విజయనగరము
కట్టినట్లు కనుపట్టుచున్నది."† అని వ్రాసియున్నారు. వీ
రిద్దఱి యభిప్రాయములును భ్రాంతిమూలకములైనవనియు,

* Raya Vamsali ascribes the founding of Vizianagar to Vizayadwaja, the second son of Chalukya Maharaja who ruled in Kiskinda. Vidyardanya called the revived city Vidyanagar after his own name and apparently must have ruled there without any king for about ten years. Never to be forgotten Empire, Page 15.

† ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక—సంపుటము 4. సంచిక 3,
పేజీలు 99-101.

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

నిరాధారములనియు పై నుదాహరింపఁబడిన యాధార
ములమూలమున నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

విద్యానగరము-విజయనగరము

విద్యారణ్యుని ప్రేరణముచే నిర్మింపఁబడుటచే యీ
షట్టణమునకు విద్యానగరమని పేరువచ్చెనని పైన నిరూ
పించియున్నాఁడను. కాని క్రమక్రమముగా శాసనము
లలోనేమి, గ్రంథములలోనేమి, వాడుకలోనేమి విద్యా
నగరమునకు విజయనగరమని పేరువచ్చెను. హరిహర
రాయలచే విద్యానగరమునకుఁ బ్రప్రథమమున శంకుస్థాప
నము గావింపఁబడినను నిజముగా నగరనిర్మాణము హరి
హరరాయల తరువాత నతని సోదరుఁడగు బుక్కరాయల
కాలమున జరిగియుండి విద్యానగరమునకు విజయనగర
మను నామముకూడ వచ్చియుండవచ్చును.* బుక్కరా
యని శాసనములలో నొకదానియందు బుక్కమహీమతి
ప్రపంచమునంతయు జయించిన తరువాత విజయనగర
మును నిర్మించి ట్కోణీజనరక్షణార్థము విరూపాక్షుని వలె

* Rice, Mysore and Coorg, from Inscriptions, P- 113.
Though the establishment of the capital is attributed to
Harihara and his naming it Vidyanagari after Vidya
ranya Sripada, the building of the city and the transfor-
mation of its name to Vizayanagari or City of Victory
are said to have been the work of Bukkaraya.

తుంగభద్రానది పాదపీఠముగను, హేమకూటము సింహాసనముగను జేసికొని యాసీనుడై యుండెనని తెలుపబడినది.* శాసనములోని వర్ణన ప్రకారము బుక్కభూపాలుఁ

* Epigraphia Carnatica, Vol. V, No. 256, P. 520

- (1) సామ్రాజ్యలక్ష్మీం అధిగమ్య తస్మాత్
శ్రీబుక్కరాజో విజయోర్జితశ్రీ
యో భూతభావిక్షితి పాలజాలం
అ—త్యక్రమిద్ విక్రమవై భవాభ్యాం.
- (2) సర్వాఖర్వఫలో త్రరా వసుమతీ నిస్కంటకో త్తంటికా
ని శ్నేషీభవదీతిభీతిర్ అమితో హ్యోవితర్కోజ్ఞితా;
జాతస్థితజనోత్సవో జనపద స్సంపత్సమృద్ధా స్సదా
యస్మిన్ బుక్కమహీపతౌ సమభవద్ విశ్వంభ రారక్షకే.
- (3) దిగంతాద్రిషు యద్దంతివంతాఘటక్షుక్షా లయా
యద్దిగ్జయజయ స్తంభ బిరుదానశీవద్ బభౌ.
- (4) విజిత్య విశ్వాం విజయాభిధానాం
విశ్వోత్తరాం యో నగరీం వ్యదత్త;
యా హేమకూటాం నిజసాలబాహు
లతోచ్ఛతేనేవ పరిష్వజంతి.
- (5) యత్రాకారశిఖావళీ పరిలసత్ కింజల్కపుంజాచితాం
యచ్ఛాకాపుర పుష్పజాలనిచితం సద్దంతిభృంగాన్విలి;
స్సాయద్యత్ పరిఖాజల ప్రతిఫలద్ యత్రాంతప్రశ్నీధరో
ఛాయానాలంబదం పురాబ్జం అనిశం లక్ష్మ్య సహలంబతే.
- (6) యతుంగభద్రాంచిత పాదపీఠం
భద్రాసనం భానురహేమకూటం;
క్షోణీజనానాం పరిరక్షణార్థం
తస్మిన్ విరూపాక్ష ఇవాద్యతిష్ఠత్.

డనన్యసామాన్య పరాక్రమవంతుడనియుఁ నితనివలననే
 పట్టణము సకల విజయార్జిత వైభవసమన్వితమైనదనియు
 విశదపఱచుచుండుటచేత నితనికాలమునందె యీనగరమున
 కీనామము వచ్చియుండెననుటకు సందేహములేదు. బుక్క
 రాయనికొడుకగు కంపభూపతిభార్యయైన గంగాదేవిచే
 రచింపఁబడిన కంపరాయచరిత్రమను నామాంతరముగల
 మధురవిజయమనుగ్రంథమున బుక్కరాయలువిజయార్జిత
 సంపదకు నిలయమైన విజయనగర మను నామము గల
 నగరమును రాజధానిగ నేలుచుండెనని వర్ణింపఁబడెను.¹
 మ విజయనగరముకూడ వర్ణింపఁబడెను.

బుక్కరాయనిశాసనమునుబట్టియుఁ గంపరాయ
 త్రమునుబట్టియుఁ గూడ బుక్కరాయనికాలముననే

1. Kamparaya Charitram, Canto I. (Sources of
 anagar History, Page 24).

ఆసీత్సమస్తసామంత మస్తకన్యస్తశాసనః,

బుక్కరాజఇతి ఖ్యాతో రాజా హరిహరానుజః.

తస్యాసీద్విజయానామ విజయార్జితసంపదః,

రాజధానీ బుద్ధైః శ్లాఘ్య శక్రస్యేవామరావతీ.

సురలోకాంతసంక్రాంత స్వర్ణదీమత్సరాదివ,

పరిఘాకారతాం యన్త్యా పరీతా తుంగభద్రయా.

మచ్చాకానగరీం రమ్యాం అనేకధనదాశ్రితాం,

అధితిష్ఠ నివృథాపాక్షో న స్మర త్యలకాపురీమ్.

విద్యానగరమునకు విజయనగర మనునామము విజయార్జిత
సంపదకు నిలయమౌటచే గల్గెనని స్పష్టమౌచున్నది.

స్థలమాహాత్మ్యము

ఏస్థలమునందు విద్యానగరము నిర్మింపఁబడెనో
యాప్రాంతమునందే, కొన్ని వందల శతాబ్దముల క్రిందట
నొక్కనగర ముండవలయునని స్థానికగాథలవల్లను, పురా
ణములవల్లను దెలియుచున్నది. ఈప్రాంతమునందే పూ
ర్వము రామాయణమునందలి కిష్కింధాకాండమునందు
వర్ణింపఁబడిన రంగము లన్నియుఁ బ్రదర్శింపఁబడె
పండితు లభిప్రాయపడుచున్నారు. రామాయణమునం
కిష్కింధ యనునది యీ విజయనగరమునకు సమీ
ముననుండవలయుననుటకుదృష్టాంతములనేకములున్న
హంపీప్రాంతమే కిష్కింధ యని రైస్ (Rice), భాం
కార్ పండితులు సప్రమాణముగా నిరూపించి య

1. Bellary Gazetteer Page 260.

If legendary History and local tradition be
ted there was a town on this site many centuries b
the Kings of Vizayanagar selected it for its capital.
of the most dramatic scenes in the great epic of
yana occured at a place colled in the poem, Kis
and it is asserted by the local Brahmins and ger
acknowledged by the learned in such matters th
Kiskinda is close to Hampe.

రు.¹ ఈసంగతి తెలియక కాబోలు పండ్లితసింహులు, విమర్శకాగ్రగణ్యులు నగు శ్రీ వజ్ఞుల చినసీతారామ శాస్త్రిలవారు తమచే విరచింపబడిన వసుచరిత్రవిమర్శనమునందు² “కాని విజయనగరము రామాయణకాలమునఁ గిష్కింధయను స్థలమునఁ గట్టబడినదను నిరాధార విషయమును నిస్సందేహముగాఁ జెప్పట నాహసమని తోచుచున్నది.” అని శ్రీ లక్ష్మణరావు గారు మహమ్మదీయ మహాయుగము, పుట 299లో, విజయనగరము కిష్కింధయను స్థలమునఁ గట్టబడినని వ్రాసిన విషయమును గూర్చిన ఖండనము చేసిరి.

విద్యానగరము తుంగభద్రానదికి దక్షిణతీరమునఁ గట్టబడినని వ్రాసియుంటిమికదా! ఇక్కడనే తుంగభద్ర రామాయణములో నభివర్ణింపబడిన అంజనపర్వతము, మాల్యవంతము, మతంగపర్వతము, ఋశ్యమూకము అను పర్వతముల నంటుకొని ప్రవహించుచున్నది. రామాయణములో వర్ణింపబడిన పంపానదియే తుంగభద్ర యనునది. ఈ ప్రదేశమును ప్రస్తుతము హంపీవిరూపాక్ష మని

1. Rice—Mysore Gazetteer, Vol. I, Page 277;

Bombay Gazetteer, Vol. I, Part II, Page 142.

2. వసుచరిత్రవిమర్శనము, పుట III, 8-వ భాగము.

యెదరు. (పంపకే కన్నడములో హంపయను నామము కల్గినది. విరూపాక్షదేవాలయ ముండుటచేత హంపీ విరూపాక్షమని పేరువచ్చినది). ఈ విరూపాక్షదేవాలయ మున కెదురుగా మాతంగపర్వత మున్నది. దానికి తూర్పుభాగమున మాల్యవంతపర్వత మున్నది. ఋశ్యమూక మనునది నైజామరాష్ట్రములోఁ దుంగభద్ర కుత్తరమున నున్నది. రామాయణములో వర్ణింపఁబడిన పంపాసరస్సుకూడ అనెగొండికి సమీపమునఁ నేటికిని ఉన్నది.

రామాయణము-కిష్కింధాకాండము

రావణుఁడు భిక్షుకవేషధారియైవచ్చి సీతాదేవిని గొంపోయినతరువాత సీతాస్వేషణార్థము రామలక్ష్మణులు దక్షిణాపథమునకువచ్చునపుడు పంపాసరోవరమును సందర్శించిరి. ఇచ్చట పంపాసరోవర సౌందర్యమును, నానావిధతరులతాపుష్పశోభితం బగు పరిసరారణ్యమును జూచి రాముఁడు విరహానలపీడితుఁడై కాంతావియోగమునకు విలపించెను. అంత సోదరుఁడగు లక్ష్మణుఁడు రాము నాశ్వాసింప మఱల వారిద్దఱు ఋశ్యమూకసమీపంబునకు వచ్చిరి.¹ వీరు ఋశ్యమూకమును సమీపిం

1. రామాయణము, కిష్కింధాకాండము-సర్గ ౧.

చుటఁ జూచి, సుగ్రీవాదులు హనుమంతుని రామలక్ష్మణుల యథార్థస్థితిఁ దెలియుటకై పంపిరి. ఇచ్చట సుగ్రీవుఁడు వాలిచేఁ బాటఁదోలంబడి తనయనుచరులతో నుండెను. హనుమంతుఁడు భిక్షుకవేషధారియై, రామలక్ష్మణుల నిజవృత్తాంత మెఱింగి, వారిని దోడ్కొని సుగ్రీవుకొద్దకు వచ్చెను. అంతట రామసుగ్రీవులు అగ్నిసాక్షికముగా సఖ్యముచేసికొని యొకరి కొకరు సహాయముచేయుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. తరువాత సుగ్రీవుఁడు తనకు వాలికిఁ గలిగిన వైరప్రకార మెఱిగించి మాతంగపర్వతమునందలి మాతంగఋషి వాలికిచ్చిన శాపముఁ జెప్పెను.¹ తరువాత సప్తసాలభంజనాది విశేషములును, వాలిసంహరణమును జరిగెను. వాలి సంహరణానంతరము రాముఁడు లక్ష్మణసమేతుఁడై ప్రస్తవణమునందు వర్షాకాలము గడపెను : ప్రస్తవణ మనునది మాల్యవంతపర్వతమందలి యొకభాగము.² ప్రస్తుతము హంపికి సమీపముననున్న నింబాపురము దగ్గఱ నున్న పెద్దగుట్ట యొక్కట కలదు. దాని నిక్కడి వారు వాలికాష్టమని చెప్పుదురు. తరువాత సీతాన్వేష

1. రామాయణము, కిష్కింధాకాండము—సర్గలు-6—11.

2. రామాయణము, కిష్కింధాకాండము—సర్గ 28.

ణార్థము సుగ్రీవుడు వానకులను బంపుటయు, సీతంజూచి
రాగలవాడు హనుమంతుడే యనినిశ్చయించి సుగ్రీవుఁ
డాతనిపై నీలాన్వేషణకార్యభారముంచుటయు,
రాముడు స్వనామాంకితమైన యంగుళీయకమును గుఱు
తునకై హనుమంతుని కిచ్చి నీవే కార్యభారము వహింప
వలయునని చెప్పటయుఁ గాగలకథ యీస్త్రవణ పర్వ
తమునందే జరిగెను.¹ అటుపిమ్మట హనుమంతుడు
సముద్రమును లంఘించి, సీతను గనుగొని యావృత్తాం
తమును రాముని కెఱింగించి యతని సంతోషస్వాంతునిఁ
జేసినది రాముఁ డీపర్వతమందున్న సమయముననే. ఇష్ట
డచట మాల్యవంతరఘునాథస్వామి దేవాలయము
కలదు. దానివర్ణన విద్యానగర శిథిలములను గూర్చి
వ్రాయునపుడు చదువరులు చదువఁగలరు.

కావున రామాయణమునఁ గిష్కింధాకాండ
మునందు వర్ణింపఁబడిన ప్రదేశములు విద్యానగరము
నిర్మింపఁబడిన స్థలమునందే యుండుటచేత, విద్యానగ
రము కిష్కింధ యను స్థలముననే కట్టఁబడెనని విశ్వసిం
చుటకు సందేహము లేదుకదా! ఈ ప్రదేశమునకుఁ
బూర్వపశ్చిమప్రాంతములందుఁగృష్ణశిలాపంక్తులును, దక్షిణ

1. రామాయణము, కిష్కింధాకాండము—సర్గలు 40-44.

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

మండు రామదుర్గ మను గుట్టలును, ఉత్తరమున ఋశ్య
మూకాదు లగు కొన్ని నిమ్నాన్నతపర్వతమాలికలును
తుంగభద్రాస్రవంతియు నుండుటవలన నీ పట్టణము నై
సర్గిక పర్వతదుర్గముగా నున్నది. ఇట్టి యభేద్యస్థలమున
నగరనిర్మాణము హరిహర విద్యారణ్యాదుల దూరదృష్టిని,
నిరుపమబుద్ధివైభవమును వేనోళ్లఁ జాటి చెప్పచున్నది.

మాధవ విద్యారణ్యుల చరిత్ర

ఏ మహామహుని ప్రేరణముచేతను, ఆశీర్వాచన
బలముచేతను విజయనగరము నిర్మింపఁబడి సకలైశ్వర్య
విద్యాప్రాభవంబులచేఁ దులతూఁగి పూర్వఖండవాసుల
చేతను, పశ్చిమఖండవాసులచేతను వేనోళ్లఁ బ్రశంసింపఁ
బడెనో, యాయస్రతిమస్రతిభాధ్యునిచారిత్రమునుగూడ
చదవరులకుఁ దెలుపకున్న యీ చరిత్రకారునియందు
దోషారోపణముఁ జేయ నవకాశము కల్గునుకదా!

మాధవాచార్యులవారు భారద్వాజ గోత్రుఁడు.
బోధాయనసూత్రుఁడు. యజుశ్శాఖీయుఁడు. తండ్రి పేరు
మాయనుఁడు. తల్లి శ్రీమతి. ఈయనకు సాయనుఁడు,
భోగనాథుఁడు అను సోదరశిఖామణులు గలరు. పై
పిషయములు మాధవాచార్యకృత, సాయనవిరచిత
గ్రంథములనుండి తెలియనగును.

“శ్రీమతి ర్జననీ యస్య సుకీర్తి ర్మాయణః పితా;
సాయనో భోగనాథశ్చ మనోబుద్ధిసహోదరా.

యస్య బాధాయనం సూత్రంశాఖాయస్యచయాజుషీ;
భారద్వాజకులం యస్య సర్వజః సహి మాధవః”

పరాశరమాధవీయము.

‘మహేంద్ర వన్తాననీయో మంత్రి; మాయణసాయణః,
మండలేషు కృతచారమండలః సాయనో జయతి

మాయణాత్మజః

మంత్రిమాయణసాయణ స్త్రిజగతి మాన్యాపదానో

దయః

‘ఇతి శ్రీమత్పూర్వపశ్చిమదక్షిణోత్తరసముద్రాధిపతి
బుక్కరాజప్రథమదేశిక మాధవాచార్యానుజన్మ
నః, శ్రీమత్సంగమరాజసకలరాజ్యధురంధస్యర
సకలవిద్యానిధానభూతస్య భోగనాథాగ్రజన్మనః,
శ్రీమత్సాయనాచార్యస్య కృతావలంకారసుధా
నిధౌ. ”

సాయనుని అలంకారసుధానిధి.

‘భారద్వాజాన్వయభువా తేన సాయణమంత్రిణా;
వ్యరచ్యత విశిష్టార్యః సుభాషితసుధానిధిః

ఇతి పూర్వపశ్చిమసముద్రాధీశ్వరారిరాయవిభల శ్రీ
కంఠరాజమహాస్త్రధాన భరద్వాజవంశమూర్తిక
మాయరాణ్యయసుధాకర మాధవకల్పతరుసహా
నరసాయణార్యవిరచితే సుభాషితసుధానిధౌ
సాయనకృత సుభాషితసుధానిధి.

‘తస్య (సంగమస్య) ముత్రిశిరోరత్న మస్తి మాయణ
సాయణః;

తేన మాయణపుత్రేణ సాయణేన మనీషిణా,
గ్రంథః కర్మవిపాకాఖ్యః క్రియతే కరుణావతా.

ఇతి మాధవభోగనాథసహోదరస్య మాయణనంద
నస్య సాయణాచార్యస్య కృతౌ ప్రాయశ్చిత్తసుధా
నిధౌ

సాయనవిరచిత ప్రాయశ్చిత్తసుధానిధి.

‘తస్యా (సంగమస్యా)భూ దన్వయగురుస్తత్త్వసిద్ధాంత
[దర్శకః,

సర్వజ్ఞః సాయణాచార్యో మాయణార్యతనూద్భవః.
ఉపేంద్రస్యేవ యస్యాసీ దింద్రః సుమనసాంప్రియః,
మహాకృతూనా మాహర్తా మాధవార్యః సహోదరః.
సాయనకృత యజ్ఞతంత్రసుధానిధి.

శ్రీర విజయనగరచరిత్రము

‘అస్తి శ్రీసంగమత్మః పృథ్వీతలపురందరః;

తస్య ముత్తిశిరోరత్న మస్తి మాయణసాయణః.

తేన మాయణపుత్రేణ సాయణేన మనీషిణా

ఆఖ్యయా మాధవీయేయం ధాతువృత్తి ర్విరచ్యతే.

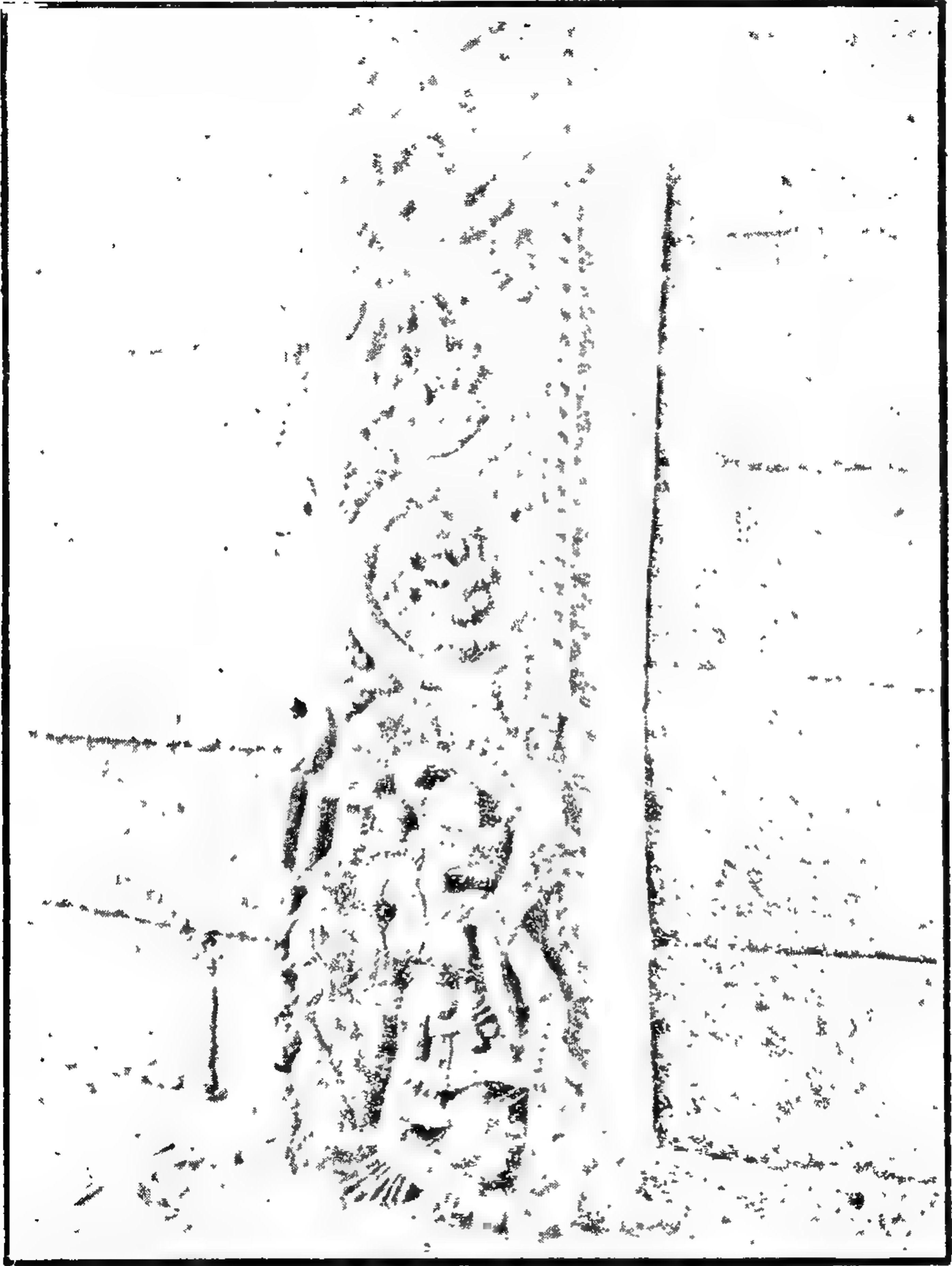
సాయనవిరచిత మాధవీయధాతువృత్తి.

పైని వివరింపబడిన విషయములు కంజీవరములో నున్న అరులాలపెరుమాళ్ల దేవాలయములోఁగల యొక శాసనమువల్లఁగూడఁ దెలియవచ్చుచున్నవి. ఈ శాసన మసంపూర్తిగ నున్నది. ఈ శాసనమునందు శ్రీకంఠ నాథుఁడు సాయనునిగురువుగాఁ జెప్పబడెను.¹ మాధవా చార్యులవారి మేనల్లుఁడు లక్ష్మీధరుఁడు మొదటిదేవరాయనిమంత్రిగా నుండెను.² ఆ విషయము ముందు దేవరాయనిచరిత్రమునఁ జదువఁగలరు.

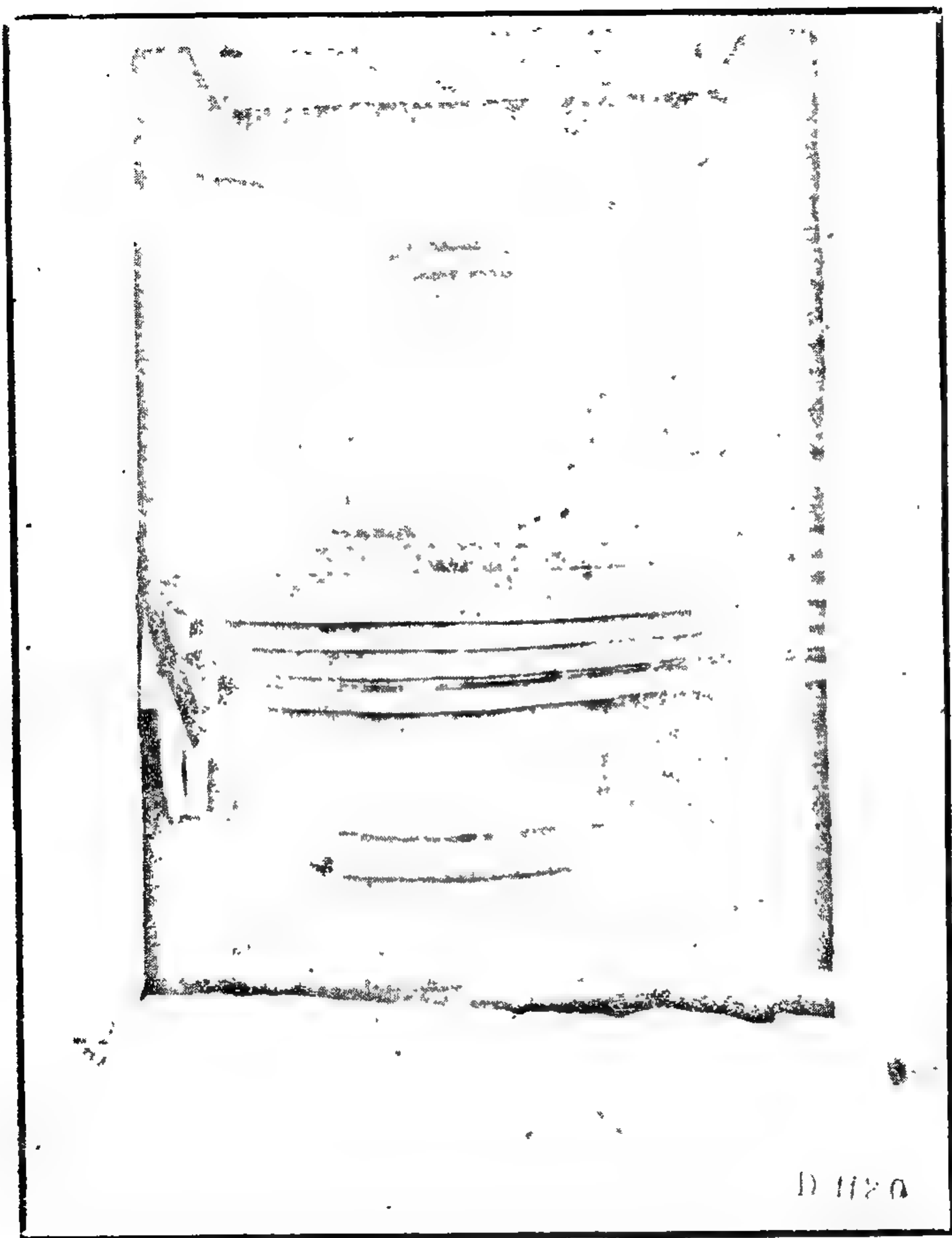
మాధవాచార్యులకు విద్యాతీర్థులు, భారతీతీర్థులు, శ్రీకంఠుఁడు అను ముగ్గురు గురువులు కలరు. మాధవాచార్యకృత పరాశరస్మృతి వ్యాఖ్యానమునందు విద్యాతీర్థులు తనగురువని మాధవాచార్యుఁడే చెప్పికొనెను.

1 Epigraphia Indica, Vol. 111, P. 118.

2 Annual Report of the Archaeological Survey of India, for 1907-1908, Page 245.

గౌ. కృష్ణదేవరాయములోని మహామంటపముయొక్క
తూర్పుముఖద్వారముననుండు గంగాదేవి శిల్పచిత్రము

౬. ఉగ్రనరసింహవిగ్రహమునకు చెంద'నున్న మహాశివలింగము

‘సోఽహం ప్రాప్య వివేకతీర్థపదవీ మామ్నాయ యతీం

[ద్రేషరం,

మజ్జాన్ సజ్జానతీర్థసంగిని పునః సద్భక్తితీర్థే పరం

లభ్యా మాకలయన్ ప్రభావలహరీం శ్రీభారతీతీర్థతో

విద్యాతీర్థ ముపాశ్రయన్ హృది భజే శ్రీకంఠ

[మవ్యాహతం.(?)

పైని వివరింపఁబడిన మువ్వరలో విద్యాతీర్థుఁడే
తన ముఖ్యగురువని మాధవాచార్యుఁడు తనచే విరచింపఁ
బడిన అనుభూత ప్రకాశికలో నిట్లు వాక్రుచ్చియున్నాఁడు:

“అంతః ప్రవిష్టః శాస్తీతి యో తయార్మిత్రి తీరితః.

సోఽస్మాన్ ముఖ్యగురుః పాతు విద్యాతీర్థ మహేశ్వరః.”

‘విద్యాతీర్థ మహేశ్వరః’ అని చెప్పియుండుటచే
మాధవాచార్యులవారు తమగురువులు ఆదిశంకరుని యవ
తారముగా భావించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఈ విద్యాతీర్థ
ర్థులవిగ్రహమే విద్యాశంకరు లనుపేరిట శృంగే
మాధవాచార్యులవారిచే ప్రతిష్ఠింపఁబడినది. ✽
రాధనమునకై¹ దానము లొసంగఁబడినట్లు
నములు గలవు.

1. (a) Epigraphia Carnatica,

(b) Do Vol

ఈ విద్యాతీర్థలే మొదటి బుక్కరాయలకు (హరిహరరాయల సోదరుడు) మంత్రియు, మతగురువునై యుండెను. బుక్కరాయల యేడటూరు 1 శాసనమునందు విద్యాతీర్థుల కరుణాకటాక్షముచే రాజ్యమును సంరక్షించుకొనెనని వ్రాయబడినది.

‘క్షోణీసాగరమేఖలాం సకలయన్త్రా భూక్షేషమాత్రే స్థితాం విద్యాతీర్థమునేః కృపాంబుధిశశీ భోగావతారోభవత్.’

రెండవగురువైన భారతీతీర్థులను మాధవాచార్యులు తనచే రచింపబడిన ‘జైమినీయన్యాయమాలా విస్తారము’ అను గ్రంథమునం దిట్లు పేర్కొనెను:

‘సభావ్యాద్యభారతీతీర్థయతీంద్రచతురాననాత్;
కృపా మవ్యాహతాం లభ్యాపదార్థ్యప్రతిమోభవత్.’]

ఈభారతీతీర్థుల దృద్ధశ్య వివేకమును గ్రంథమును, ‘దశీప్రకరణమును గ్రంథమున నొకభాగమును, రచింపబడిన కే హరిహర బుక్కరాయాదులు సోదరులు.
. శ. 1346 సంవత్సరమున శృంగేరిలో

యించి యిచ్చిరి.2

మాధవాచార్యులవారి మూడవగురు డైన శ్రీ
కరుడు కంజీవరశాసనములోని శ్రీకంఠనాథుడే. ఈ
శ్రీకంఠుడు మాధవాచార్యులవారికిని, సాయనునకును,
గురువులగుటయే కాక రెండవసంగమునకును మాధవా
చార్యులవారి సోదరుడైన భోగనాథునకుఁగూడ గురు
వైనట్లు సంగముని బిట్రగుంట శాసనమువల్లను భోగనాథ
కృత 'మహాగణపతి స్తవము' వల్లను దెలియుచున్నది.¹

‘మందారశ్చ తరుః పరేఽపి తరవో మేరుశ్చ శైలః
[పరేఽ

ప్యాః శైలాః కమలాగృహస్థశయనం చాభిఃపరేఽ
[స్వబ్ధయః;

శ్రీకంఠశ్చ గురుః పరేఽపి గురవో లోకత్రయే
[స్వద్భుతం

భక్తాధీన ! భవాంశ్చ దైవత మహో సర్వేఽప్యమీ
[దైవతాః.

మహాగణపతి స్తవము.

ఈ మాధవాచార్యులవారే సన్న్యాసాశ్రమము
స్వీకరించిన తరువాత విద్యారణ్యులెరి కాని పండితులు
కొందఱు మాధవాచార్యులవారు వేఱు, విద్యారణ్యులు

* Epigraphia Indica, Vol. I, P. 23.

వేటని యభిప్రాయము పడుచున్నారు. కాని మాధవా
చార్యులును, విద్యారణ్యులు నొక్కరే యని యీ క్రింది
యాధారములవల్ల నూహించుకొనవచ్చును. *

(1) నృసింహసూరి తనతిథిప్రదీపికయందు 'కాల
నిర్ణయము' విద్యారణ్యులు మొదలగు పండితులచే నిది
నటకే వ్రాయబడినదని వ్రాసియున్నాడు.

‘అనంతాచార్యవర్యేణ మంత్రిణా మాచిగుళ్లనా,
విద్యారణ్యయంతీంద్రాద్యై నిర్ణీతః కాలనిర్ణయః.
అనిశ్శేషీకృత సైశ్చ మమదిష్ట్యాకియాన్ కియాన్,
తమహం సుస్ఫుటం వక్ష్యే ధ్యాత్వా గురుపదాంబు
[జమ్.

కాలనిర్ణయము మాధవాచార్యకృత గ్రంథము
లలో నొక్కటి యని తెలియవచ్చుచున్నది.

కాన మాధవాచార్యులును విద్యారణ్యులొక్కటి
యే యని యెఱుంగనగును.

(2) అహోబలపండితుడు మాధవాచార్యవిరచిత
ధాతువృత్తిని విద్యారణ్యకృత మని వ్రాయుచున్నాడు.
దీనినిబట్టి మాధవాచార్యులు, విద్యారణ్యులు నొక్కరే
యని గ్రహింపనగును.

* Indian Artiquary, February, 1916, Page 18-21.

“వేదానాం భాష్యకర్తా వివృతమునివచో ధాతువృత్తే
 [ర్విధాతా;
 ప్రోద్యా ద్విద్యా నగర్యాం హరిహర నృపతే స్సార్వ
 భౌమత్వదాయీ;
 వాణీ నీలాహివేణీ సరసిజనిలయా కింకరీతి ప్రసిద్ధా,
 విద్యారణ్యోఽగ్రగణ్యోఽభవ దఖిలగురుః శంకరో
 [వీతశంకః.

(3) పంచదశీప్రకరణ మనుగ్రంథము మాధవా
 చార్యులచేతను, భారతీతీర్థులచేతను వ్రాయఁబడినది యని
 తెలియుచున్నది. పంచదశీప్రకరణమునకు వ్యాఖ్యానము
 చేసిన రామకృష్ణుఁడు భారతీతీర్థులకును విద్యారణ్యులకు
 నిట్లు వ్యాఖ్యానమునకు మొదటను, తుగనుగూడ నమ
 స్కృతు లొనర్చెను.

“నత్వా శ్రీభారతీతీర్థవిద్యారణ్యమునీశ్వరా;
 మయావైవ్రతవివేకస్య క్రియతే పదమోజనా.

ఇతి శ్రీ పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీ
 భారతీతీర్థ విద్యారణ్యమునివర్య కింకరేణ శ్రీ రామకృష్ణ
 విదుషా విరచితా పదదీపికా.”

ఇందు భారతీతీర్థులు మాధవాచార్యులకు గురువని
 యిదివఱకే తెలిసికొన్నాము. గ్రంథము మాధవా

చార్యులవారును, భారతీతీర్థులు గలసి వ్రాసిరని తెలియుచున్నది. వ్యాఖ్యానకారుడు భారతీతీర్థులను, విద్యారణ్యులను గలసి వ్యాఖ్యానమున కాదిని, గడ్యయందు నుదాహరించుటఁజేసి మాధవాచార్యులు విద్యారణ్యులొక్కరేయని తెలిసికొనవచ్చును.

(4) క్రీ. శ. 1386 సంవత్సరమున రెండవ హరిహరరాయలచే నీయఁబడిన దాన శాసనమునందు, హరిహరుడు వైదికమార్గ ప్రతిష్ఠాఘోషకుఁడనియు, ధర్మబ్రహ్మ ధ్వన్యుఁడనియు, నతఁడు విద్యారణ్య శ్రీపాదుల సన్నిధిని చతుర్వేదభాష్య ప్రవర్తకులగు నారాయణ వాజపేయయాజికిని, నరహరిసోమయాజికిని, పాండరిదీక్షితులకును దానశాసనము వ్రాయించియిచ్చెనని వ్రాయఁబడియున్నది. *

మాధవాచార్యులవారు వేదభాష్యకర్త యని తెలియుచున్నది. పైని వివరింపఁబడిన పండితత్రయము వేదభాష్యరచనయందు మాధవాచార్యులకుఁ దోడ్పడియుండవచ్చును. కావున మాధవాచార్యులవారి కోర్కెపై, హరిహరుఁ డాయనసన్నిధిని వారల కా దానశాసనము తప్పక వ్రాయించియుండును. విద్యారణ్యులు వేలు

* Mysore Archaeological Report for 1908, p. 54.

జీర్ణ విజయనగర చరిత్రము

పురుషుడైనయెడల నతనిసన్నిధానముననే దానశాసనము వ్రాయించియిచ్చుట పొసంగనేరదు.

పై నుదాహరింపఁబడిన నాల్గుకారణములఁ బట్టి మాధవాచార్యులు విద్యారణ్యులు నొక్కరే యని చెప్పవచ్చునుగదా! పై శాసనకాలమునాటికి అనఁగా; క్రీ. శ. 1386 సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమే మాధవాచార్యులవారు సన్న్యాసాశ్రమము స్వీకరించి విద్యారణ్యులనునామమునఁ బరగుచున్నట్లు విదితముకదా! మఱికొన్ని యాధారములవల్ల నితఁ డింతకుఁబూర్వమే సన్న్యాసియైనట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. క్రీ. శ. 1378 సంవత్సరమునాటి యొకశాసనములో విద్యారణ్యుఁ డా సంవత్సరముననే సన్న్యాసించిన ట్లున్నది. ‡

క్రీ. శ. 1377 సంవత్సరమునాటిశాసనములలో నొకదానియందుఁగూడ విద్యారణ్యునినామము కాన్పించుచున్నందున, మాధవాచార్యులవారు క్రీ. శ. 1377, లేక 1378 సంవత్సరప్రాంతములవఱకు హరిహరబుక్కరాయాదులకడ నుంత్రిగ నుండి, తరువాత సన్న్యాసించి యుండవచ్చును.

‡ Epigraphia Carnatica, Vol. VI, Koppa 30.

మాధవాచార్యులవారి పాండిత్యము

మాధవాచార్యులవారు సకలవిద్యాపారంగతుఁ
డు. తర్కవ్యాకరణవేదాంతాదిశాస్త్రాః పరిజ్ఞానఘనుఁడు.
సత్కవిశ్రేష్ఠుఁడు. ప్రథమ హరిహరబుక్కరాయలకు
మంత్రిగను, హితబోధకుఁడుగను నుండియు, వేదాంత
శాస్త్రరహస్యస్థితులఁ గుఱ్ఱెఱింగి, వేదభాష్యాద్యున్మింఘ
ములను రచించిన విద్యాసాగరుఁడు. మాధవాచార్యుల
వారును, సోదరుఁడైన సాయణాచార్యుఁడును గలిసి
రచించిన గ్రంథములు నూటికిఁబైగా నుండునని పెద్దలు
చెప్పుదురు. వీరు రచించిన భాష్యమునకే సాయణభాష్య
మని పేరు. మాధవుఁడు సన్న్యాసమును స్వీకరింపక
మున్న ‘పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యానము, మనుస్మృతివ్యా
ఖ్యానము, వేదభాష్యములు, జైమినీన్యాయమాలావిప్లా
రము, కాలమాధవ్యము, వ్యవహారమాధవ్యము, శంకర
విజయము, సర్వదర్శనసంగ్రహము మొదలగు గ్రంథము
లను రచించెను. సన్న్యాసమును స్వీకరించిన పిదప
వేదాంతపంచదశి, వివరణప్రమయసంగ్రహము, బ్రహ్మ
విదాశీర్వాదపద్ధతి, జీవన్ముక్తివివేకము, దేవ్యపరాధ
స్తోత్రము మొదలగు గ్రంథములను రచించెను. నూటికి
మించియున్నయట్టి గ్రంథరాజములలో, ధర్మశాస్త్ర

జీర్ణవిజయనగర చరిత్రము

విషయమునఁ బరాశరమాధవీయమును, వేదాంతవిషయ
మునఁ బంచదశియు, చరిత్రవిషయమున శంకరదిగ్విజయ
మును, దర్శనవిషయమున సర్వదర్శనసంగ్రహమును,
జైమినీన్యాయశూలయనుగ్రంథమును, మనదేశములో
నేటికిని విద్వన్మాన్యములై విఖ్యాతములై యున్నవి.

మాధవాచార్యులు వైదికమతోద్ధారకుఁడు

మాధవాచార్యులవారు, మంత్రిశిఖామణియు,
బండితసింహుఁడు, కవికులశ్రేష్ఠుఁడు నగుటయేకాక మతో
ద్ధారకుఁడుఁగూడ నైయుండెను. మహమ్మదీయమత
విజృంభణమువల్లను, జైనజంగమమత ప్రాబల్యమువల్లను,
దేశ మరాజకమై, వైదికమతము క్షీణదశకు రా జొచ్చె
ను. అట్టిసమయమున విద్యారణ్యులవారు వైదికమతో
ద్ధారణమునకై కంకణముఁ గట్టుకొని, స్వమతరక్షణార్థము
పెక్కుగ్రంథముల రచించి, దేశమున మఱుల శ్రౌతస్మార్త
కర్మములు వృద్ధి నొందుటకు సకలవిధములఁ బాటుపడిరి.
అట్టిమహత్కార్యమును గొనసాగించుటకును, దినదినా
భివృద్ధి నొందుటకును, స్వదేశ స్వమతోద్ధారణములు తన
దేశాత్మలగాఁ బరిగణించి యొకనూతన హిందూసా
మ్రాజ్యమును నెలకొల్పి, విద్యారణ్యులవారు దానిని వర్ధి
ల్లఁజేసిన దేశభక్తాగ్రగణ్యులు.

విద్యారణ్యులవారు సుమారు ఎనుబదిమైదేండ్లు జీవించిరని, విద్యారణ్యకృత దేవ్యపరాధస్తోత్ర మను గ్రంథములోని యీక్రిందిశ్లోకమువల్లఁ దేటపడంగలదు.

‘పరిత్యక్తా దేవా వివిధపరిసేవాకులతయా,
మయా సంచాశీతే రధిక ముషనీతేతు వయసి;
ఇదానీం చే న్మాత! స్తవ యది కృపా నాపి భవితా
నిరాలంబో లంబోదరజనని! కే యామి శరణమ్. †

విద్యారణ్యులవారు ఎనుబదిమైదేండ్లు జీవించితి నని ఆయనయే చెప్పకొనియుండుటచేతను, క్రీ. శ. 1387 సంవత్సరప్రాంతమున వీరు బ్రహ్మైక్యముఁ గాంచి రని తెలియుచుండుటచేతను వీరిజీవితకాలము క్రీ. శ. 1302 మొదలు క్రీ. శ. 1387 వఱకు నుండెనని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పనగును. ‡

కుమారధూర్జటికవికృత కృష్ణరాయవిజయమునం దు, విద్యానగరనిర్మాణప్రశంసయు, విద్యారణ్యులప్రశంసయుఁ గలదు. స్థలమాహాత్మ్యమునుగుఱించి కవి వర్ణించుచు, విద్యానగరమున్నస్థలమే పూర్వము కిష్కింధ యని వ్రాయుచున్నాఁడు.

† Sources of Vizayanagara History, Page 50

‡ Sources of Vizayanagara History Introduction. P.3

జీర్ణవిజయనగర చరిత్రము

క. వెలయఁగ విద్యారణ్యులు

చెలువలరం గని పురంబు సేయకమునుపే

కొలఁదిఁ దనరాగు నీస్థల

మిఁటలో నిచ్చటి మహత్త్వ మెందునఁ గలదే !

శా. విద్యారణ్యు లనంగ నెవ్వ రతఁడే

విద్యం బ్రకాశించె నీ

హృద్యంబైనపురం బొనర్చు విభవం

బేలాగునంగాంచెనో

చోద్యంబయ్యెడి మీరు విన్నకథ

యిచ్చో లెస్సగాఁ దెల్పుఁడి

యాద్యంతంబు నటన్నఁ దత్సభికు

లాహ్లాదంబుతో నుండఁగన్.

మ. రమణీయా బ్రతరంగిణీఘమఘుమా

రావార్థగంభీరవా

క్రమజంఝానిలధూతదుష్కవిమహా

గర్వాభ్రసంఘుండు ది

గ్రమణీమా క్రికహారబంధురయశో

రాజద్గుణాఘ్యండు డిం

డిమపుంభావసరస్వతీంద్రుఁ డనియెన్

తీవిం బ్రకాశించుచున్.

క. స్వామీ! విద్యారణ్య
స్వాములచరితంబుఁ దెలుపవలె నంటిరిగా
యీమానవులకు నమ్ముని
సామర్థ్యం బెఱుంగవశమె జగతీరమణా!

మ. నరు లజ్ఞానవిమోహితాత్ము లగుటన్
రక్షింపఁగా నెంచి శం
కరుడే శంకరుడై విభేదమతమున్
ఖండించి వేదాంతశా
స్త్రరహస్యస్థితఁ దెల్పఁగా నతఁడే
విద్యారణ్యమూర్తి జగ
ద్గురుడైతోచె దదీయనైభవము
లెందు న్మోచ్చఁగా శక్యమే.

తే. సకలవిద్యాప్రవీణుడై జనవరేణ్య
యమ్మహామాని శ్రీలక్ష్మీ ననుసరించ
మహితచింతామణీమంత్రమర్మమెఱిగి
సాత్త్వికోన్నతిఁ బెక్కిండ్లు జపముజేసె.

వ. అమ్మునీంద్రచంద్రుండు వెండియు నఖిండవిద్యాసుధా
సాగరంబునఁ బొడమిన రత్నంబుకై వడిఁ దనరు తన
కు నమ్మహాదేవి తోడుగావలయునని తదీయసాక్షా

జీర్ణ విజయనగర చరిత్రము

త్కారం బపేక్షించు తీవ్రతకుం గరుణించి యొక్క
నాడు.

తే. వరమునీశ్వర ! వేడుము వర మటన్నఁ
గరము మోడ్చుచు సంతోషకరము గాఁగఁ
బరమసద్భక్తి వెలయుఁ దత్పరమతీవ్ర
భాసమానస్థితుల్ మించఁ బ్రస్తుతించి.

తే. అమ్మహాదేవితోడ నిట్లనియె నతఁడు
వేడ్కమీఱంగ నాపేర వెలయునట్టి
పురము గావింపవలయుఁ దత్పరమునందుఁ
జెలఁగి సంతతమును నీవు నిలువఁదగును.

చ. అన విని యిందిరారమణి

యమ్మునిచంద్రునితోడఁ బల్కె నో
వినుతగుణాఢ్య ! నీదువెను

వెంటనె వచ్చెదఁ బొమ్ము ముంగ
ఘనతరలీలలం బురముఁ

గట్టుటకుం దగుచోట
గనుఁగొనఁ బోకు మియో

క్రమ్మరి.

వ. అనిన నమ్మహానుభావుం డట్లనె తనయున్నచక్క
టికిం జక్కనిదక్షిణంబుగాఁ గతిపయస్రయాణంబులు
చనిచని ముందట.

శా. రంగత్తుంగతరంగఘుంఘుమరవద్రాఘిష్ఠశైలాంతరా
భంగగ్రావపరస్పరోత్కృషణబిభ్యద్భ్రాహ్మపాతీనసా
రంగానీకకుళీరహంసబకచ క్రక్రాంచవన్యోత్థమా
తంగధ్వన్యధరీకృతాఖిలసముద్ర౯ దుంగభద్రానది౯.

క. కనుఁగొని యమ్మునిచంద్రుం
డనువొందఁ గృతావగాహుడై తత్తటినీ
ఘనతరతటస్థితుండై
తనరు విరూపాక్షశివుని దర్శించె వెనక.

వ. తదీయస్థలప్రభావంబుఁ చెలియంగోరినం బురాణజ్ఞు
లగు పారు లిట్లనిరి.

. మునుపు సుగ్రీవుఁడును వాలియును గడంగి
ఁగడనముఁ జేసి రిచ్చట ప్రబలుండైన
మతంగపర్వతము నెక్కె
ఉట వాలి కరుగరామి.

జ వలన
మునకుఁ

జీర్ణవిజయనగర చరిత్రము

జనంగ భయమంది సుగ్రీవుజాషిఁ బోక

క్రమ్మఱును వాలి యిదిపూర్వకథ మహాత్మ!

నీ. ఇది నిజోన్నతశృంగ హేవాకజితమేరు

కుధరమై తగు హేమకూటైల

మది పతంగతురంగహరితప్రభాసంగి

మరకతశిఖరమా మాల్యవంత

మిది వశ్యమునిదృశ్యహితలతాంచితమహా

భూమిజయుతఋశ్యమూకశిఖి

యది మతంగజబ్బంహితారవప్రతిరవ

ప్రదకంధరమతంగపర్వతంబు

తే. మునిజనోత్తమ కిష్కింధ యనంగఁ దనరు

నిమ్మహాపుణ్యభూమి నీ విందునిల్వ

నర్హమనుటయు విని యమ్మహానుభావుఁ

డాత్మ నదృతమొంద నయ్యవసరమున.

తే. తత్ప్రదేశంబునందు నెంతయును వింత

మీఱఁగా నొకకుందేలు సారమేయ

మును మహోద్ధతిఁ దలుమునబ్బరముఁ జూచి

యార! యది యదృతంబని యాత్మ నెఱిగి.

క. వీరక్షేత్రం బగు నిది

గారవమున నగర విశాల గావింప శుభ .

శ్రీరంజిల్లు నటంచున్

సారమతిన్ సన్ముహూర్తచతురత వెలయన్.

సీ. కోటలోఁ చెఱగంటి పాటలాధరలెల్ల

నాటలాడఁ దలంచ హాసుమించ

మేడలా మిన్నేటిజాడలానినయంచ

జోడు లాదటఁ గాంచుసాబ గెసంగ

శాలలా నవరత్నజాలలాలితకాంతి

లీలరాగినవితమేలు చూడ

బాలలా మరునిబాబాలలాగునఁ బల్కు

హేలలోఁ గొనఁజాలు నితవుమీఱ

తే. నవర నిర్మించెఁ దనపేర నఖిలలోక

పాలకపురాధికస్రభాబంధురముగ

గరిమ దనరంగ విద్యానగర మనంగ

మెఱయు పురరత్న మాధరామరవరుండు.

కృష్ణరాయవిజయము, ద్వితీయాశ్వాసము. ప. 14-34.

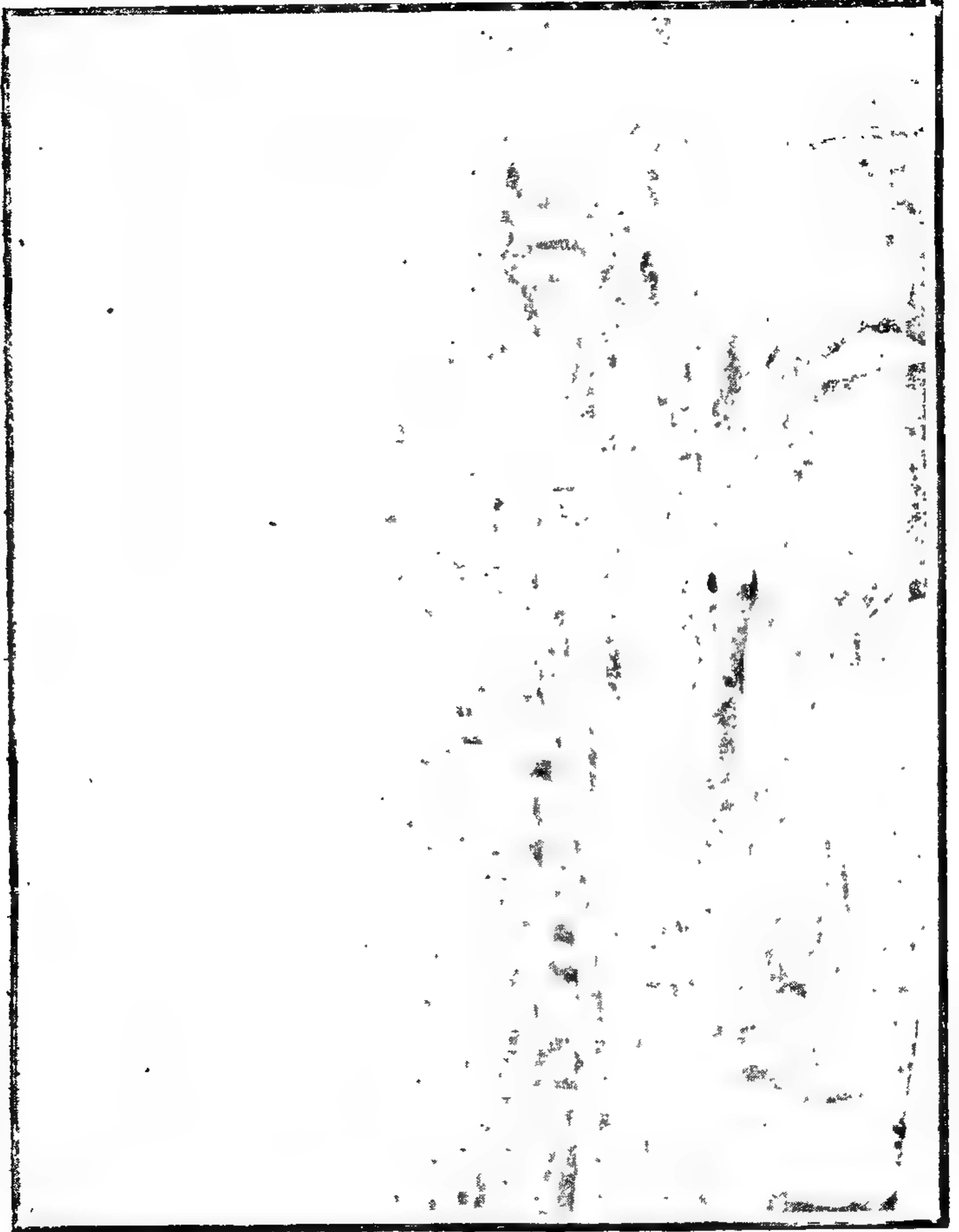
కుమారధూర్జటి వ్రాసినగాథకును చారిత్రక

విషయములకును గలభేదము చదువరులు గ్రహించియే

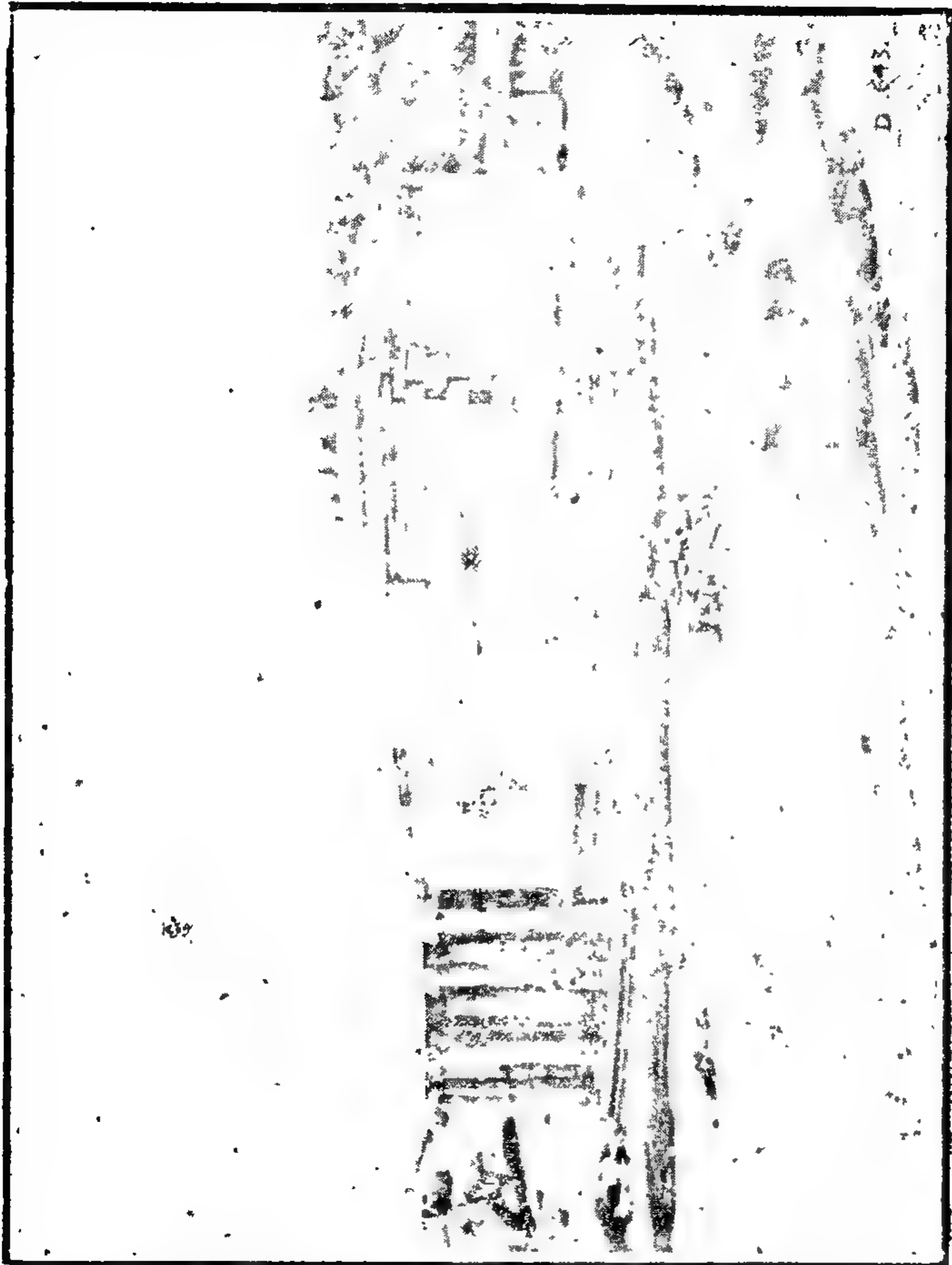
యుందురు. విద్యానగరము విద్యారణ్యకృత మనియు,

నచ్చటనే పూర్వము కిష్కింధయుండెననియు మాత్రము

నాతఁ డొనర్చినవర్ణన ననుసరించి మన మెఱుంగనగును.

2. హేమకూట స్వతమునుండి కనబడు శశివకల్లు
Xణేశదేవాలయము, కృష్ణస్వామిదేవాలయము

౮. కడలెక్కలు పెద్దవిఘ్నేశ్వరునిగుడియొక్క పడమటివైపు

48B

శ్రీ కేశవ గ్రంథాలయము

శ్రీ గణేశాయ నమః

౨

సంగమవంశము తెలుగువంశమా? కర్ణాటవంశమా?

సంగమరాజపుత్రులైన హరిహర బుక్కరాయాదుల శాసనములలో, వారు చంద్రవంశజులనియు, చంద్రవంశమున జనించిన యదునిసంతతివారనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఆకాలమునాఁటి ప్రసిద్ధ రాజవంశసంజాతు లందఱును తమవంశములఁ జంద్రునికో సూర్యునికో ముడివెట్టుచుండిరి. మనము చంద్రుని, బుధుని వదలి నిజమైనచారిత్రకపురుషులకుల మెట్టిదియో నిర్ణయించుటకుఁ దగిన యాధారము లేమియుఁ గన్పట్టవు. దానికిఁ దగినట్టుగాఁ జరిత్రకారులు తమయూహల విస్తరింపఁజేసి తమయిచ్చవచ్చినట్లు సత్యవృత్తాంతమును గనుఁగొనుటకు మార్గము మునుజేయరు. విద్యానగరస్థాపనమునకుఁ బహరిహర రాయ బుక్కరాయాదులు ఆనెగొండి పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు చరిత్రకారులు వ్రాశాసనములు బలపఱచుచున్నవి. ఆనెగొండిములోనిది. ఆస్తాంతమునకే కుంతలదేశమును ముకూడఁ గలదు. కుంతలదేశమును కదంబు

వారు పాలించిరి; కనుక వీరలుకూడ కదంబరాజవంశ
ములోనివారే యని కొందఱు చరిత్రకారులు తలంచుచు
న్నారు.¹ మఱికొందఱు చరిత్రకారులు హరిహరాదులు
కురుబవంశములోనివారని చెప్పుచున్నారు. సూర్యుల్ పండి
తుఁడువీరుకురుబవంశములోనివారనియుఁ గాక తీయప్రతాప
రుద్రునికడఁ గోశాధ్యక్షులుగ నుండి ఓరంగల్లు లేక ఏక
శిలానగరము మహమ్మదీయుల హస్తగతమైనపుడు,
అచ్చటనుండి పాటిపోయి ఆనెగొంది సంస్థానాధీశ్వరులయొ
ద్దఁ గొలువు సంపాదించికొనిరనియు వ్రాయుచున్నారు.²
బుకానక పండితుఁడు వీరలు ప్రతాపరుద్రునికడ గోశాధ్య
క్షులుగనున్నట్లు వ్రాసెనని యిదివఱకే తెల్పియున్నాఁడను.
మహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడైన ఫెరిస్తా వీరాంధ్రులనియు
నగరము పడిపోయినపిమ్మట వీరలు తుంగభద్రా

Forgotten Empire, Page 22-23.

Perhaps the most reasonable account would be
ded from the general drift of the Hindu legends
with the certainties of historical fact; and from
of view, we may, for the present, suppose that
s, Hindus of the Kuruba caste, who were
ing religious feeling, serving in the treasury of
Warrangal, fled from that place on its sack
on in 1323 and took service under the petty
undi—Forgotten Empire, Page 23.

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

నదీతీరమున నున్న విజయనగరమునకుఁ బోయి యచ్చట మహమ్మదీయుల విజృంభణమునకుఁ జాలకాల మడ్డుపడి నిల్చిన యొకసామ్రాజ్యమును నెలకొల్పిరని వ్రాయుచున్నాడు.¹ మైసూరుచరిత్రమును వ్రాసిన విల్క్సుపండితుఁడు (Wilks) ఈ నూతనసామ్రాజ్యస్థాపనము తెలుఁగుభాష యొక్క ప్రాబల్యమును, ఆంధ్రులయొక్క ఔన్నత్యమును జాటుచున్నదనియు, గర్ణాటదేశమునకు వీరలు పరదేశీయులనియు, నచ్చట తెలుఁగుసైన్యముచే రక్షింపఁబడి యొక తెలుఁగుకొలువుకూట మేర్పడెననియు స్పష్టముగా వ్రాయుచున్నాడు.² పైవిషయముల నన్నిటిని సమన్వయించి

1. Warrangal has fallen and the eastern territories of the Andhras had been annexed but a branch of this family appears to have removed to Vizayanagar on the Tungabhadra and founded a kingdom there, which resisted the Mohommedans of the Deccan and rose to great power and eminence.

2. Wilks Vol. I, Page 9.

"The sign of the new Government at once explains the ascendancy of the Telinga (Telugu) Language and nation at this capital of Carnatic and proves a state of anarchy and weakness which had succeeded ruin of former dynasty. The Government found foreigners was also supported by foreigners and in the centre of Canara, a Telinga Court was supported by a Telinga army."

చూచినయెడల నీవిషయములు మనమూహించుకొనఁ
దగియున్నవి. (1) హరిహరాదులు కర్ణాట దేశమునకుఁ
గొత్తవారు. (2) వారు స్వసామర్థ్యముచేత బాహుబలదర్ప
ముచేత నూతనసామ్రాజ్యమును నెలకొల్పిరి. (3) మహమ్మ
దీయవిజృంభణము తరువాత దక్షిణదేశమునం దరా
జకము సంభవించి, యాంధ్ర దేశమునం దుండియుఁ దది
తరప్రాంతములనుండియుఁ బ్రజలనేకులు ధనప్రాణమాన
నష్టముల కోర్వలేక హరిహరాదులపాలనమునఁ దల
దాచుకొనుటకు వచ్చి వారియండ నుండి సుఖపడి వారల
కత్యంతసాహాయ్యమొనర్చి సిరసామ్రాజ్యస్థాపనమునకుఁ
గారకులైరి. (4) కాకతీయసామ్రాజ్య మాంధ్రసామ్రాజ్యము
గనుక, మహమ్మదీయుల యొత్తిడి యెక్కువగా నాంధ్ర
నగరమునకును, ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునకును దగులుటవలనఁ
బెక్కఁ డ్రాంధ్రులు స్వజాతీయులైన హరిహరాదుల
వెంటఁబడి, మహమ్మదీయులయొత్తిడి యింక నెప్పుడు కలుగ
కుండ నట్లు ప్రత్యేకస్థలమున రాజ్యస్థాపనమునకుఁ గఠి
యుందురు. (5) కావున హరిహరాదులు ఆంధ్రులై యు
వచ్చును.

విజయనగరసామ్రాజ్యమేలిన సాళువ, తులువ, ఆర్వీ
 టివంశములు తెలుగువంశములు. ఆమహారాజులు ఆంధ్ర
 కావ్యకృతికర్తలై, కృతిభర్తలై వాసిగాంచిరి. మనయాంధ్ర
 వాఙ్మయమునందలి పెక్కుగ్రంథములు వీరికాలముననే,
 వీరి ప్రోత్సాహముననే రచింపఁబడినవి. సంగమవంశీయు
 లును తెలుగుకవిత్వమును బోషింపకున్నను, తెలుగుకవి
 శ్వరుల నాదరించినవారే. మొదటిబుక్కరాయలు హరి
 వంశమును రచించిన సుప్రసిద్ధాంధ్రకవివర్యుడగు నాచన
 సోమునకు దానశాసనము వ్రాయించియిచ్చెను. సకల
 విద్యాసనాథుడగు శ్రీనాథుఁడుప్రౌఢదేవరాయనికాలమున
 నాతని మౌక్తిక సభాగారాంతరమునఁ గనకాభిషేకముఁ
 గాంచెను. ప్రత్యేకముగఁ దెలుగుకవులఁ బోషింపక
 పోవుటకుఁ గారణ మాకాలమునందు రెడ్డిరాజుల పోష
 నమునఁ గవితాకన్య నూతన విలాసములతో వెలుంగు
 చుండుటయుఁ గవులు గోదావరీ, కృష్ణా, పినాకినీ తీరముల

తీరదలి యింతదూరము రాకుండుటయ్యనై యుండును.
 the
 by ఇకముందు సంగమవంశరాజులచరిత్ర సంగ్రహ
 th
 b. ముగాఁ దెల్పెదను.

సం గ మ వం శ ము

ప్రథమహరిహరరాయలు (క్రీ.శ. 1336-1355)

ప్రథమహరిహరరాయలగుఱించి మనకు విస్తారముగా శాసనాధారము లేవియు లేవు. కాపలూరు శాసనమున నితఁడు క్రీ. శ. 1336 సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్లు మాత్రము తెలియుచున్నది. ¹ కాపలూరు శాసనకాలము నాటికి హరిహరరాయలు పెనుగొండరాజ్యమును, చంద్రగిరిరాజ్యమును జయించి, ఆనెగొందిలోనుండి పరిపాలనము చేయుచుండెనని శాసనమునందే వ్రాయఁబడియున్నది. కాని యాకాలమునందే మూడవ బల్లాలదేవుఁడు హోయిసల రాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లును, తనరాజధానిని ద్వారసముద్రమునుండి ² తిరువన్నామలకు మార్చుకొనినట్లును గన్పట్టుచున్నందున హరిహరరాయల కింకను హోయిసలరాజ్యము స్వాధీనముకాలేదనియు, సతఁ డింకను దశరాజ్యమును హోయిసలరాజ్యములోనికి విస్తరింపఁ జేయలేదనియుఁ

1. Nellore Inscriptions, Vol. No. 15.

2. Annual Report on Epigraphy, 1906-1907, P. 51 and Mysore Gazetteer, Vol. I, P. 342.

దోచుచున్నది. ఇతఁడే విద్యానగర నిర్మాణకర్తలలో
 నొక్కఁడని యిదివఱకే తెలిపియున్నాను. హరిహరరా
 యలు సంగముఁడనువాని జ్యేష్ఠకుమారుఁడు. సంగమున
 కైదుగురు కుమారులు. వీరలు హరియన్న, కంఠన్న,
 బుక్కన్న, మారప్ప, ముద్దప్ప యనువారలు. వీరైదుగు
 రును కలసిమెలసియుండిరనియు విజయనగరరాజ్యాభి
 వృద్ధికిఁ బంచపాండవులవలెనై కమత్యము కల్గి వారిశక్తి
 సామర్థ్యములను భారపోయుచున్నట్లు, వీరేవురును, అళి
 యబల్లప్పదండనాయకుఁడును, కుమారశ్యామన్నయొడ
 యరునుగలసి, దిగ్విజయజ్ఞాపకార్థము శా.శ.1268(క్రీ.శ.
 1346.) పార్థివసంవత్సర ఫాల్గుణ బహుళపాడ్యమినాఁడు
 శృంగేరీపీఠాధిపతులగు భారతీతీర్థశ్రీపాదులకును, వారి
 శిష్యులకును నలువండ్లుబ్రాహ్మణులకును దొమ్మిదిగ్రామ
 ములను దానముచేసినవిషయమే చెప్పక చెప్పుచున్నది.¹
 హరిహరరాయలు క్రమక్రమముగా రాజ్యమును బళ్ళిమ
 తీరమువఱకును వ్యాపింపఁజేసినట్లు శాసనాధారములు
 కూడఁగలవు. హరిహరరాయని సామంతులలో నొక్కఁ
 డగు చామేయనాయకుఁడు హరిహరుని యాజ్ఞప్రకారము
 బాదామకోటను కట్టించెను.² అదియుఁగాక పళ్ళిమతీర

1. Epigraphia Carnatica, Vol III, Page 21 Introduction),

2. Indian Antiquary, Vol. X, Page 63.

మందలి బైరను ఒడయర్లు హరిహరునికి సామంతులుగ నుండున ట్లంగీకరించినట్లుకూడఁ దెలియుచున్నది.¹ హరిహరుని మఱియొక శాసనమునందు 'పూర్వముపశ్చిమసముద్రాధీశ్వరుఁ డని (Lord of the Eastern and western oceans) హరిహరదేవరాయ లభివర్ణింపఁ బడెను.² దీనికి నిదర్శనముగా నితనిపెదతమ్ముఁడైన కంపభూపతి యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లు మఱియొక శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.³ హరిహరరాయని మఱియొక తమ్ముఁడైన మారప్ప అరహమలెరాజ్యమునుబరిపాలించుచుండెను. ఇతనికి రాజధానిచంద్రగుత్తి. ఇతనిమంత్రి మాధవుడు. మారప్ప క్రీ. శ. 1346 సంవత్సరములో గదంబ లేక వనవాసిరాజ్యమును జయించి చంద్రగుత్తిలో మాధవమంత్రి సహాయముతో రాజ్య మేలుచుండెనని యీక్రిందిశాసనమువల్లఁ దెలియగలదు.⁴ త్తెక్కలినాడు లేక ముళువాయిరాజ్యమును హరియప్ప తమ్ములలో నింకొకఁడగు ముద్దప్ప పరిపాలించుచున్నట్లు వేటొక శాసనమువల్ల విశదము కాఁగలదు.⁵ హరిహరరాయని

1. Epigraphia Carnatica Vol. IX, P. 39.

2. A. S. R. 1908-1909, Page 236

3. Epigraphia Indica, Vol. III. Page 114.

4. Nellore Inscriptions, Page 789. No. 28.

5. Epigraphia Carnatica, Vol. VIII. Sh. 375.

మూడవతమ్ముడైన బుక్కరాయలు ద్వార సముద్రము
రాజధానిగాహోయిసలరాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లు
(క్రీ.శ.1352) వేటొకశాసనమువల్ల విదితమగుచున్నది.¹
తరువాత రెండేండ్లకు అనగా, క్రీ.శ.1354 సంవత్సరములో
బుక్కరాయలు తన రాజధానిని హోస్పట్టణమునకు మార్చు
కొనెనని యింకొక శాసనమువల్ల తెలియుచున్నది.² పడ
మటితీరమున తుళురాజ్యములో నుత్తరభాగమైన బర
కూరుప్రాంతమును హరిహరుని సామంతులలో నొక్కఁడు
పాలించుచున్నట్లును³ దక్షిణభాగమైన మంగళూరు రాజ్య
మును హరిహరుని మంత్రులలో నొక్కఁడగు హడపాద
గౌతరాజునూతఁడు క్రీ. శ. 1349 సంవత్సరమున నేలు
చున్నట్లును నిదర్శనము లున్నవి.⁴

పై నివ్వరించిన విధమునఁ బ్రథమహరిహరరాయలు
విజయనగరరాజ్యమును స్వతంత్రుడై రాజ్యమును ఖండ
ములుగా విభజించి తన సోదరులను ముఖ్యభాగములైన
యదయగిరి, అరగమలె, ములువాయి, హోయిసలఖి
ములకు రాజప్రతినిధులుగ నియమించి, మిగిలి

1. Epigraphical Collection. 1906—No. 522.
2. Epigraphia Carnatica, Vol. XI. Cd. 283.
3. South Canara Manual, Vol. II. Page 264
4. Epigraphical Collection for 1901. No. 57

ములకుఁదగినరాజప్రతినిధుల నేర్పఱచి రాజ్యమునంతయు
మిగులసామర్థ్యముతోఁ బరిపాలించుచుండినట్లు స్పష్టము
కదా. అదియుఁగాక తనసోదరులకుఁ దనయం దెట్టియసూ
యఁ గలుగకుండునట్లును, వారలచే గౌరవము, సాహ
య్యము పొందుటకు వారల రాజప్రతినిధులుగా స్వతం
త్రులఁజేసి వేర్వేరుప్రాంతముల కధిపతులఁజేయుటచే హరి
హరుని విశాలహృదయమును, దూరదృష్టియు, రాజనీతి
యుఁ బ్రస్ఫుటపఱచుచున్నవికదా. అదియుఁగాక నిట్టికట్టు
దిట్టముల నొనర్చుటచే విజయనగరరాజ్యమునకుఁ గట్టి
పునాది వైచుటకుఁ గారకుండయ్యెను. ఇతఁడు బరకూరు,
మంగలూరు రాజ్యపాలకులకు స్వంతనాణెములను ము
ద్రించుకొనుట కధికార మొసంగెనని శాసనములందలి
బరకూరుగద్యాణములు, మంగలూరు గద్యాణములని
నాణెములకు వ్యవహారనామములు కల్గుటకుఁ గారణమని
తెలియవచ్చుచున్నది. ¹

హమనీ రాజ్యస్థాపనము

హరిహరరాయలు హిందూ సామ్రాజ్యమునకుఁ

చిన కాలమున నే హసన్ గంగూ అనువాఁడు ఢిల్లీ
ని ధిక్కరించి స్వతంత్రుడై క్రీ. శ. 1347 సంవ

త్సరమున బహమనీరాజ్యమును స్థాపించి దక్షిణహిందూ
స్థానమున నొక మహమ్మదీయరాజ్యము నెలకొల్పెను.
ఇతఁడు క్రీ. శ. 1358 సంవత్సరములో మృతినొందుటచే
హరిహరునకు సమకాలికుఁడు.¹ బహమనీరాజ్యము నెలకొ
ల్పింబడిన దాది విజయనగర సామ్రాజ్యాధీశులకును,
బహమనీ సుల్తానులకును కలహము లారంభమై యుద్ధ
ములు జరుగుచువచ్చెను.

హరిహరరాయలు క్రీ. శ. 1343 సంవత్సరము
లోనే మృతినొందినట్లు సూర్యల్ పండితుఁడు వ్రాసినది
విశ్వసనీయము కాదు. హరిహరరాయని శాసనములు
క్రీ. శ. 1354 సంవత్సరమువఱకుఁ గన్పట్టుచున్నందున²
నితఁడు క్రీ. శ. 1354 సంవత్సరములోఁ గాని మఱుసటి
సంవత్సరములోఁగాని కీర్తిశేషుఁడై యుండవచ్చును.

విద్యానగరనిర్మాణకర్తయు నూతన విజయనగర
సామ్రాజ్యస్థాపకుఁడు నగు హరిహరరాయలు స్వర్గస్థుఁ
డైన పిదప నితనితమ్ముఁడు బుక్కరాయలు రాజ్యమునకు
వచ్చెను.

1. Forgotten Empire.

2. Epigraphia Carnatica. Vol. VIII, Sh. 104.

వీరబుక్కరాయలు (క్రీ. శ. 1355—1377)

బుక్కరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యాధీశుఁడు కాకమున్నె ద్వారసముద్రమును, హోసప్పట్టణమును రాజధానులుగా హోయిసలరాజ్యమును బాలించుచుండె నని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాఁడను. మైసూరులోని బెంగ భూరుజిల్లాలో నొకశాసనమువల్ల హరిహరుఁడును, బుక్క రాయలునుగలసి రాజ్యముచేయుచుండిరని (క్రీ.శ.1346) తెలియుచున్నది.¹ అనఁగా సోదరులిరువురుఁగొంతకాలము రాజ్యభారమువహించి తరువాత నిద్దఱును వేళ్వేఱుసీమ లకు స్వతంత్రపరిపాలకులుగ నున్నట్లు తోఁచెడిని. ఏదియె ట్లున్నను క్రీ.శ.1355సంవత్సరమున బుక్కరాయలు తన రాజధానిని హోస్పట్టణమునుండి విజయనగరమునకు మార్చుకొనినట్లు శాసనములు తెలియఁజేయుచున్నవి.² అనఁగా హరిహరుఁడు క్రీ. శ. 1354లేక 1355 ప్రాంత ముల మృతినొందఁగా బుక్కరాయలు విజయనగరసింహా సనాసీనుఁడై రాజ్యమును విజయనగరమునుండియె పాలిం చుచుండవలెను. అదియుఁగాక హరిహరరాయలరెండవ సోదరుఁడును, ఉదయగిరి రాజ్యప్రతినిధియు నైనకంప

1. Epigraphia Carnatica, Vol. IX, BN. 59.

2. Epigraphia Carnatica, Vol. XII, PG 74.

యుండవలెను. ఏలనన
 యందు కంపభూషతి కుమారుఁ
 విక్రమసింహపురము(Nellore)
 గిరిరాజ్యములోని ములికినాటివిష
 టివిషయమునుఁ బాలించుచుండెనని
 మేచ్చుతగ్గుగా నాకాలమునందే కంపభూ
 షవకుమారుడగు కుమారశావన్నయొడయరు
 దుగిరిపట్టణమును రాజధానిగా ఉదయగిరిప్రాంతము
 లను బాలించుచున్నట్లును శాసనములు తెలియఁజేయు
 చున్నందునఁ 1 కంపభూషతి క్రీ. శ. 1355 ప్రాంతములందే
 మృతుఁడై యుండి యుదయగిరిరాజ్యము రెండుభాగము
 లుగా విభజింపఁబడి యతనికుమారులపాలనమం దుంచ
 బడియుండవచ్చును. కావున హరిహరరాయలును, కంప
 భూషతియు మరణించుటచే బుక్కరాయలు క్రీ. శ. 1355
 సంవత్సరమున విద్యానగరసింహాసనస్థుఁ డాయెను.

బుక్కరాయనికాలమందే విద్యానగరమునకు విజ
 యనగరమని బిరుదునామముఁగూడ వచ్చెనని విద్యానగర
 నిర్మాణప్రశంసయందు నాకుఁ దోచినయాధారములతో
 నిరూపించియున్నాఁడను.

1 (a) Epigraphia Indica, Vol. III, Page 24.
 (b) Epigraphical Collections for 1906, No. 510.

కుమారకంపరాయని దక్షి.

బుక్కరాయనికుమా.

వచ్చెడిని. వీరలలో కుమారకంప
గన్నవాడు. ఇతనిశౌర్యప్రతాపము
కాక కావ్యములందును వర్ణింపబడెను.
గంగాదేవి రచించిన కంపరాయచరిత్రము
రాయని యనన్య సామాన్యపరాక్రమమును, ఇతి,
దిగ్విజయయాత్రయు వర్ణింపబడినవి. కంపరాయచక్ర
మునందలిభాగములు¹ 'విజయనగరచరిత్ర కాధారములు'
అనుగ్రంథమున నీయబడినవి. కంపరాయచరిత్రము
నుండి కుమారకంపరాయలదిగ్విజయయాత్ర సంగ్రహ
ముగా నిట తెల్పుచున్నాడు. కుమారకంపరాయని
గూర్చి శాసనము లేమి చెప్పుచున్ననో ప్రథమమునఁజూపి
తరువాత నితనివిజయము లభివర్ణించెదము. కంపన మొట్ట
మొదట ముళువాయిరాజ్యమునకు రాజప్రతినిధిగానున్న
ట్లును² తరువాత శా. శ. 1283సంవత్సరమునం దనఁగా

1. Sources of Vizianagar History, Kamparayacharitram of Gangadevi—Pages 23—28.

2. Epigraphia Caratica, Vol. X, KL. 203; and Epigraphical Collections for 1906—No. 523 (Date—S. S. 1275),

జీర్ణ విజయనగరచరిత్రము

క్రీ. శ. 1361 సంవత్సరమునం దితఁడు దక్షిణదేశమునం దలి రాజ్యముల జయించుటకును, దక్షిణచుధురాపురము నేలుచున్న తురుష్కులఁ జక్కఁడఁగించుటకు నియోగింపఁ బడినట్లును¹ మనకుఁ దెలియుచున్నది. దక్షిణదేశమునం దలి ద్రావిడప్రాంతములఁ గెల్చినతరువాత నితఁడు రాజగం భీరరాజ్యమును స్వతంత్రముగాఁ బరిపాలించుచుండెనని రెండుశాసములవల్ల ప్రస్ఫుట మౌచున్నది.² ఇతని రాజ్యము దక్షిణసముద్రతీరము వఱకును పశ్చిమమున మైసూరులోని ప్రస్తుతపు బేంగుళూరు, కోలారుజిల్లాల ప్రాంతములవఱకును వ్యాపించియుండెను.³ ఇతనిశాసనములు క్రీ.శ. 1374 వఱకుఁ గాన్పించుచున్నవి. ఇతనిశాసనములు క్రీ.శ. 1353 మొదలు (Kadiri Record of S. S. 1275 No. 523 of 1906.) గాన్పించుచున్నందున నితఁడొ సరిసంవత్సరము మొదలు క్రీ.శ. 1374 వఱకుఁడొ దక్షిణాపథమునంతయు నేలుచుఁ దొ విజయనగరసామ్రాజ్యమును

1. Sewell's lists

2. (a) Epigr

(b) Ep

3. E-

రాయలు స్వర్గస్థుడగుగాకమున్నె క్రీ.శ. 1374 లేక 1375 ప్రాంతములఁ గీర్తిశేషుడై యుండనచ్చును.

కంపరాయచరిత్రము

“కుమారకంపరాయలు బుక్కరాయలకు దేవాయి
యనుభార్యవల్ల జన్మించిన జ్యేష్ఠకుమారుడు. కంప
రాయలకు జవ్వనము వచ్చినతరువాత బుక్కరాయ
లీతని తుండీరమండలాధిపతియైన సాంపరాయనిపై దండ
యాత్ర వెడలుమని యాజ్ఞాపించెను. తుండీరమండలాధి
పతియైన సాంపరాయలను జయించినపిమ్మట కాంచీనగర
మును, కొందఱువన్యరాజులను జయించి, పిదప మధురా
పురము నేలుచున్నతురుష్కులపై సితఁడు దండెత్తి

వా. ౪. సాంపరాయలకును కంపరాయనికిని విరించిపుర

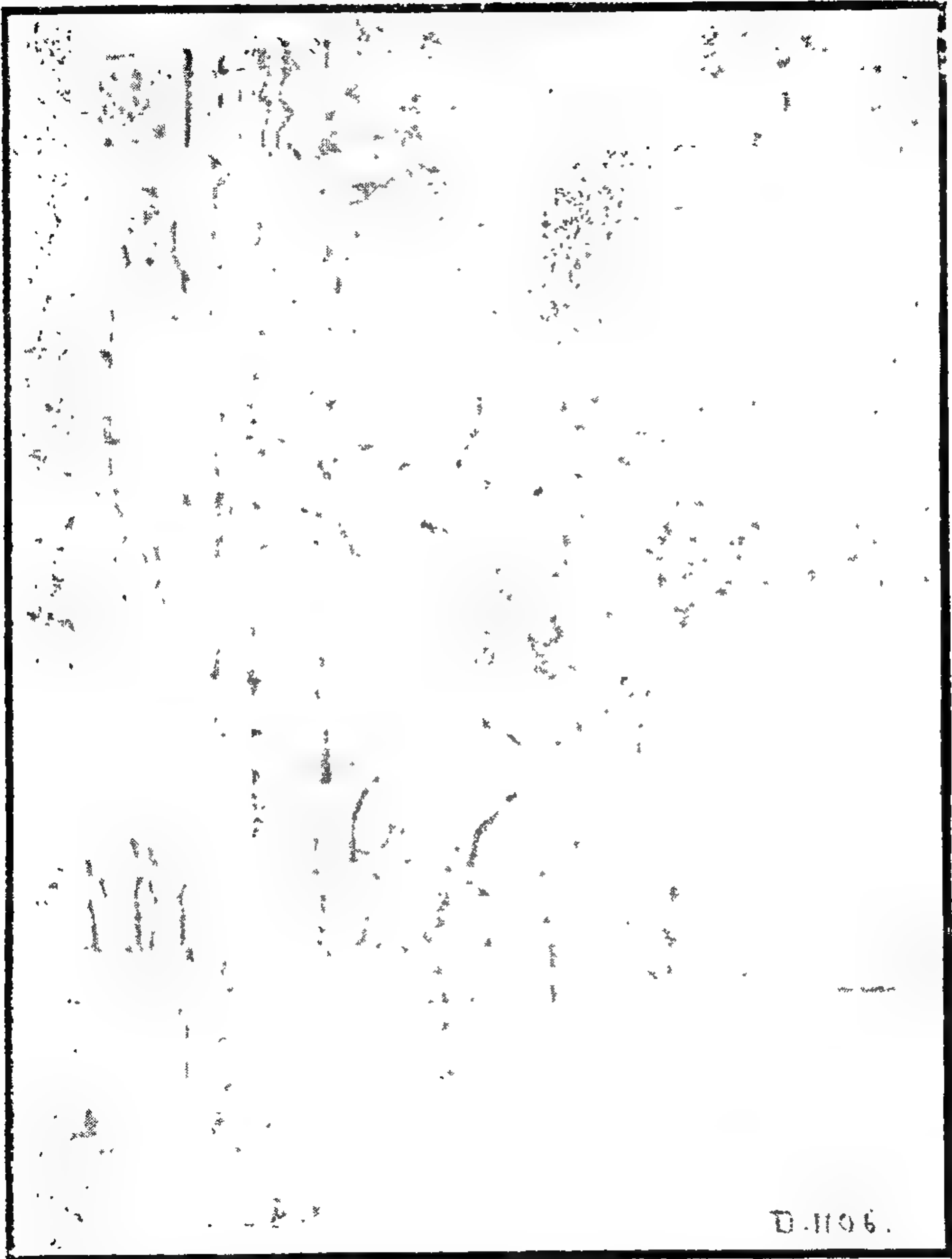
ముద్దము జరిగెను. సాంపరాయనిస్థైర్య

పాగ్నికీ దాళఁజాలక పలాయి

పలాయితుడై రాజగంభీర

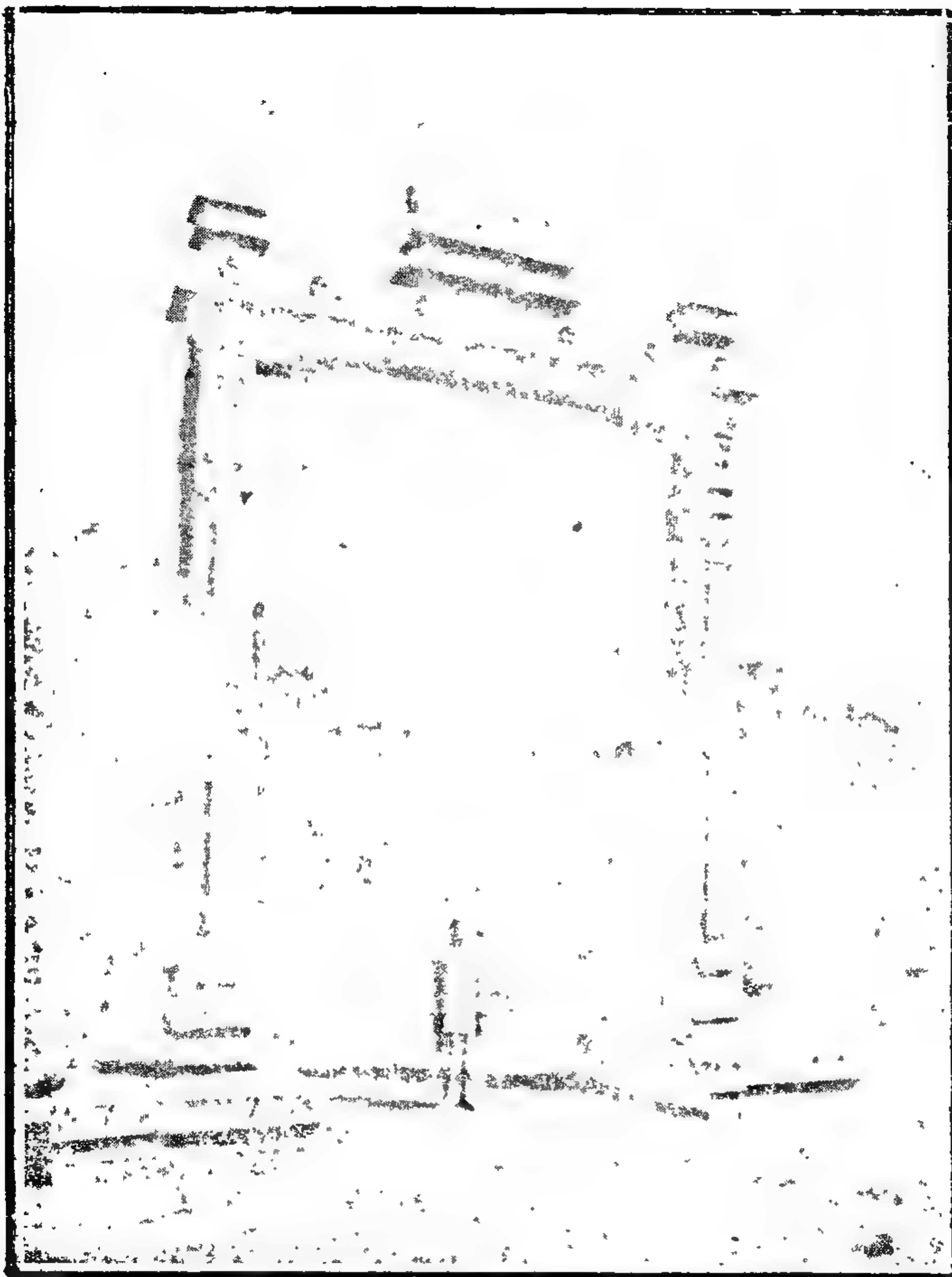
కంపరాయ లాతని

శించి సాంపరా

౧౯. విష్ణులరాయదేవాలయములోని కళ్యాణమంటపములోని
శిలా స్తంభములపైనున్న శిల్పచిత్రమాలు

64A

౨౦. విఠ్ఠలరాయ దేవాలయమునకు
దగ్గరనున్న రాజుగారి త్రాసు

64 B

సాళువమంగు

ఇట్లు కంపరాయచరిత్రమునందు సాంపరాయలు
సంహరింపఁబడెననివ్రాయఁబడియున్నను, ఆంధ్ర కావ్యమైన
జైమినీభారతమునందుఁగాని సంస్కృత కావ్యములగుసాళు
వాభ్యుదయము, రామాభ్యుదయమునందుఁగాని సాంప
రాయలు సంహరింపఁబడెనని వ్రాయఁబడలేదు. సరికదా,
మీఁదుమిక్కిలి కంపరాయనికి నీదిగ్విజయమునందు సహ
కారిగనున్న సైన్యనాయకులలో నొక్కఁ డగు సాళువ
మంగు సాంపరాయస్థాపనాచార్యుఁ డని బిరుదువహించి
విఖ్యాతిగాంచెనని వ్రాయఁబడియున్నది.

జైమినీభారతము ప్రథమాశ్వాసము ముప్పది
రెండవపద్యమున సాళువమంగు ట్లభివర్ణింపఁబడెను.

సీ. దురములో దక్షిణసురతాను నెదిరించి

కొనివచ్చి సాంపరాయనికి నిచ్చె

సామ్రాజ్యమున నిల్చి సాంపరాయస్థాప

నాచార్యబిరుదవిఖ్యాతిఁ గాంచె

శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేల

మాడ లద్దేవు నుమ్మడికి నొసఁగె

మధురాసురత్రాణు మడియించి పరపక్షి

సాళువబిరుదంగు జగతి నెఱపె

తే. గబ్బితనమునఁ దేజి మొగంబుగట్టి
తఱుమ నగరంపుగవకుల విఱుగద్రొలి
తానువేసినగౌరు నుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పొంగు సాశ్వమంగు.¹

ఈసాళువమంగు కంపరాయనిదగ్గఱ నుద్యోగులలో నొక్కఁడని దాలవనూరుశాసనమునందు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇతఁడు 'సాళువమంగుమహారాయ' యని వ్రాయఁబడియుండెను.² సంస్కృతకావ్యమైన రామాభ్యుదయమందు సాళువమంగు కంపరాయని స్నేహితకోటిలోనివాఁడని తెలుపఁబడినది.³ ఏదియెట్లున్నను కుమారకంపరాయలకు దక్షిణ దిగ్విజయయాత్రయందు జయము కూర్చినవాఁడు సాళువమంగేయని చెప్పకతప్పదు. రామాభ్యుదయమునందు కంపరాయలకు సహాయార్థము సాళువమంగు దక్షిణదండయాత్రకు వెడలెనని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడినది. సాళువమంగు, మధురాసుల్తానుని జంపి

1 Saluvabhyudayam, Canto I. S 46 47.

శ్లోకములు 46, 47 రెంటిలో సాళువమంగు సాంపరాయని గెల్చినట్లును మఱల నతనిరాజ్యము నతని కిచ్చివేసినట్లును స్పష్టముగా వ్రాయఁబడియున్నది.

2 No. 52 of Epigraphical Collection for 1905.

3. Ramabhyudayam, page 33; Sources of Vijayanagar History.

శ్రీరంగవిజయనగరచరిత్రము

నట్లును శ్రీరంగదేవుని బ్రతిష్ఠించినట్లును సాళువాభ్యుదయ రామాభ్యుదయ కావ్యములందుఁగూడ వ్రాయఁబడియున్నది.¹

గోపనమంత్రి

కుమారకంఠరాయనికి దక్షిణాదిద్విజయమునందు సాహాయ్యముఁ జేసినవారలలో నతనిబ్రాహ్మణసేనానియగు గోపనయనువాఁడొకడు. క్రీ. శ. 1353 సంవత్సరారంభమునందే యీవిప్రు సేనాని కంఠరాయలకడ సేనాధిపతిగఁ బ్రవేశించెను.² ఇతని రంగనాథశాసనముతప్ప నితనిఁగూర్చి శాసనాధారములఁ గూడిన చరిత్రమేమియుఁ వెలియుటలేదు. కాని నంబూరికేశవాచార్యకృత 'ఆచార్యసూక్తిముక్తావళి'యను తెలుఁగు కావ్యమునందును, ప్రపన్నామృత మను సంస్కృతకావ్యమునందును గోపనమంత్రియే శ్రీరంగవిభుని బ్రతిష్ఠాపించినట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది.³

1. శైమినిభారతములో 60000 మాడలు శ్రీరంగదేవుని కిచ్చియున్నట్లు వర్ణింపఁబడినను, పైనుదహరింపఁబడిన సంస్కృతకావ్యములు రెంటియందును 1000 సాలగ్రాహముల నిచ్చినట్లు చెప్పఁబడినది.

2 A. S. R. 1907-1908, page 240.

3. Sources of Vizianagara History page 39. and 41;

ప్రపన్నామృతము—అధ్యాయము 122;

ఆచార్యసూక్తిముక్తావళి—ఉల్లాసము, 3.

ఈగోపనమంత్ర ఆపస్తంబసూక్తుఁడు; భారద్వాజ
గోత్రుఁడు. ఇతఁ డొకనాఁడు యాత్రార్థము తిరుపతికిఁ
బోయినపుడచ్చట తిరుపతి వెంకటేశ్వరులసన్నిధిని ఒక
లోహవిగ్రహమునుజూచి యది శ్రీరంగనాథుని విగ్రహ
మని తెలిసికొని యచ్చటనుండి దానిని దీసికొనిపోయి, చెంజీ
పురసమీపమున నున్న సింగరాయపురమునందుఁ గోనెల
యొక్కటిగట్టించి యందాదేవుని మొదటఁ బ్రతిష్ఠించెనట.
తరువాత శ్రీరంగమునకు స్వస్థైర్యములతోఁ బోయి
అచ్చటి మహమ్మదీయనాయకుని అతని యనుచరులను
సంహరించి, శ్రీరంగనాయకుని విగ్రహముఁ గొంపోయి
స్వదేవాగారమునం దుంచెనట. ఈ కథ ప్రజన్నామృత
మునం దొకరీతిని, ఆచార్యసూక్తి ముక్తావళియం దొక
రీతిని వర్ణింపఁబడినది.

పైని వివరింపఁ బడినదానికన్న నెక్కుడు కంపరా
యనిగుఱించి మనకేమియుఁ దెలియుట లేదు. ఇతఁడు
సంతానములేకనే బుక్కరాయలకుఁ బూర్వమే చనిపోయి
యుండునని నాయూహ.

మాధవమంత్ర

ఇతఁడు బుక్కరాయలకాలమునకుఁ బూర్వమే
యితనిసోదరుఁడగు మారప్ప పశ్చిమతీరమందున్న అర

నామలెరాజ్యము పాలించుచుండగా నతనికిడ మంత్రిగ నున్నట్లు ఇదివఱకె వ్రాసియున్నాను. ఈమాధవుఁడు క్రియాశక్తిపండితుని శిష్యుఁడైనట్లును, హరిహరబుక్కరాయలసోదరుఁడైన మారప్పకడ మంత్రిగ నున్నట్లును, ఇతనితండ్రి పేరు చౌండప్పయైనట్లును, ఇతనిగోత్ర మాంగీరసగోత్రమనియు, ఇతఁడు గొప్పవేదపండితుఁడనియు, ఉపనిషన్మార్గ ప్రకీప్తాగురుఁడనియు, పశ్చిమతీరమందున్న దేశమును జయించెననియుఁ దెలియుచున్నది. అదియుఁ గాకఁ నితఁడు పశ్చిమతీరమందున్న దేశమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడినట్లును, గొప్పశైవుఁడనియు, శ్రౌత్యబకనాథపూజాపరతంత్రుఁడనియుఁగూడ క్రీ. శ. 1368 సంవత్సరపుశాసన¹ మొక్కదానివల్లఁ దెలియుచున్నది. అదేసంవత్సరముమఱియొక శాసనమునం దితఁడు మొదటి బుక్కరాయలకుఁ బ్రతినిధిగ వనవాసినేలుచుండెనని వక్కాణింపఁబడినది.² ఇతఁడు ప్రథమహరిహరరాయలకాలమునందును, బుక్కరాయలకాలమునందుఁ గాక రెండవహరిహరరాయల కాలమునందుఁగూడ వనవాసిరాజ్యమును బాలించుచుండెను. క్రీ.శ. 1384 సంవత్సరము

1. Epigraphia Carnatica, Vol. VII, Shikanpur No. 281

2. Indian Antiquary, Vol. IV, page 206.

నందితఁడు వ్రాయించినదానశాసనమునం దిట్లువ్రాయఁబడినది. “రెండవహరిహరరాయల యాజ్ఞానుసారముగ మాధవమంత్రిజయంతిపురములేక వనవాసిరాజ్యపాలకుఁడుగ నియమింపఁబడెను. ఇతఁడు కొంకణదేశపురాజధానియైన గోవానగరమును స్వాధీనముఁజేసికొని మహమ్మదీయులఁ బాటఁదోలెను. సుప్తనాథునికి మఱలఁబూజలు జరుగునట్లు ఏర్పాటులు చేసెను.” తనపేరిటఁ దానువ్రాసిన గ్రంథముల రచనాసందర్భమునఁ దనకుఁదోడ్పడిన నిరువదినలుగురు బ్రాహ్మణులకు భూదానములఁజేసెను. ఈ శాసనమునందే యితనికి ‘ఉపనిషత్కార్గ్యస్తోత్రకాచార్య, భువనైకవీర’ అనుబిరుదులు వ్రాయఁబడినవి.¹

ఇతఁడు పెక్కుగ్రంథములను వ్రాసియుండెను. సూతసంహితకు తాత్పర్యసీపిక యనువ్యాఖ్యానమును, శైవామ్నాయసారము, మాధవ నిదానము మొదలైన గ్రంథములను వ్రాసియుండెను.

బుక్కరాయల కేడ్గురుకుమారులు. వారలు రెండవ హరిహరరాయలు, తరువాత కంఠరాయలు, చిన్నకంఠరాయలు, సంగముఁడు, విరూపన్న, భాస్కరరాయలు, మల్లినాథరాయలు అనువారలు. ఇందు కంఠరాయని

1. Epigraphia Carnatica, Vol. VIII, Tirthahalli, No 46.

జీర్ణ విజయనగర చరిత్రము

చరిత్ర యిదివఱకే తెలిపియున్నాను. తండ్రి కాలమునందు
భాస్కరరాయలు ఉదయగిరిని రాజప్రతినిధిగఁ బాలించు
చుండెను.¹ పెనుగొండను రాజప్రతినిధిగ విరూపన్నరా
యలు పాలించుచుండెను.² కొంతకాల మితఁడు అంగమలె
రాజ్యమునకుఁ గూడఁ బ్రతినిధిగ నేర్పఱుపఁబడినట్లు తోఁచె
డిని.³ మిగిలిన సోదరుల వృత్తాంతము తెలియుటలేదు.

బుక్కరాయలు హరిహరరాయల కాలమునందువలె
సామ్రాజ్యమునందలి వివిధరాష్ట్రములకు వేళ్వేలు రాజ
ప్రతినిధుల నియమించెను. అందులోఁ గొందఱు తన
కుమారులే కలరు. మిగిలినవారు సమర్థులైన మహాప్రధా
నులుగను, సైనికులుగను నుండిరి.⁴

బుక్కరాయని పరిపాలనమునందే విజయ
సామ్రాజ్యము ఉత్తరమున కృష్ణానదీవఱకును,
మధురామండలమువఱకును, పూర్వపశ్చి
ములనంటివ్యాపించియుండెనని స్పష్టము
నగరరాజ్య మిష్టమ వీరభోజ్యమై

1 Epigraphical Collections for

2 Epigraphia Indica, Vol. VI.

3 Epigraphia Carnatica, Vol.
(S. S. 1285)

4. P. A. S. R. for 1907-1908

ఇతఁడు విద్యార్థియుఁడు; గనుకనే మాధవమంత్రివంటి
గొప్పవిద్వాంసుల నాదరించెను. వివిధ మతములవారికి
మతవైషమ్యములు గలుగకుండ నివారించెను. తాను
శైవమతావలంబియైనను శ్రావణబెల్లోనా యను పట్టణ
మున జైనులకును వైష్ణవులకును మతకలహము జనించి
నపుడు వారికి రాజీ కుదిర్చెను.¹ ఇతఁడు హిందూమతో
ద్ధారకుఁడై సాయణమాధవులఁ బ్రోత్సహించి వేదభాష్య
ములరచనకుఁ గారకుండయ్యెను. బుక్కరాయలు ఉత్తర
హరివంశకావ్యమును రచించిన నాచనసోమునకుఁ బంపా
తటమున భాస్కరక్షేత్రమున శ్రీవిరూపాక్షస్వామినన్ని

శ. 1266 తారణ సంవత్సర చైత్ర శుద్ధ నవమి
గాకినీతటమునందున్న పంచాలకదిన్న యను
బుక్కరాయపురమని పేరుపెట్టి ధారపోసి
ఁగెను.²

కడపటిదినములందు 'అనంతరసాక్'

ఁత్రిగ నుండెననియు, నితనిపేరిటనే

Sravana Belgola. Translations.

అనంతసాగరమునుచేరువును బుక్కరాయల కుమారుడగు
భాస్కరరాయలు త్రవ్వించినట్లును తెలియుచున్నది.¹
ఈ మంత్రియే పెరుగొండ దుర్గమును గట్టించినట్లు పెను
గొండలోని శా. శ. 1276 తేక క్రీ.శ 1354 సంవత్సరమున
లిఖింపబడిన యొకశాసనమువల్లఁ దెలియుచున్నది.²

బుక్కభూపతి పరిపాలనము

ఎవ్వ రేమివ్రాసినను బుక్కరాయలుమాత్రముసామాన్యపురాజులలోఁ జేర్పవలసినవాఁడు కాదు. అతఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడు. బహుదేశములను జయించి పాలింపుచున్నవాఁడు. భూరిషరాక్రమవంతుఁడు. హరిహరరాయల కాలమునుండియు సామ్రాజ్యాభివృద్ధికై సమస్తవిధములఁ గృషిచేయుచుఁ దనప్రభుత్వకాలములో సామ్రాజ్యమును మహాన్నతదశకుఁ గొనివచ్చెను. సంపత్తియందును, రాజ్య విస్తారమునందును, సామర్థ్యమునందును, విజయనగర సామ్రాజ్యము బహుమనీరాజ్యముకంటెను మిన్నయై శ్రేష్ఠత్వము వహించియుండెననియు, సముద్రపు రేవగుగోవా షట్టణమును, మాల్గామను దుర్గమును, తుళువరాష్ట్రము లోని యనేక మండలములును విజయనగర సామ్రాజ్య

1 Epigraphical Collections for 1903, No. 91.

2. Epigraphia Indica, Vol. III, Page 238.

మునకు వశములై యుండెననియు, మలయాళము, సింహ
ళము మొదలగు దేశముల రాజులు రాయనిడికు రాయ
బారులను బంపి విలువగల కానుక లర్పించుచుండినియు
విజయనగర ద్వేష్టయగు ఖెరిస్తా వాసియున్నాడు. బుక్క
రాజు ప్రజారంజకుడుగ నుండెను. ప్రజలు ప్రభుల యెడ
భక్తివిశ్వాసములు గల్గియుండిరి. బుక్కరాయలు తనపరి
పాలనకాలములో జెలువులను, బొవులను, కాలువలను
ద్రవ్వించి సస్యసమృద్ధి గలుగజేసి ప్రజలకు సౌఖ్యమును
గలిగించెను. భూమిశిస్తునుగూర్చి నియమము లేర్పఱ
చెను. ఇతఁడు విద్యానగరమును విస్తరింపజేసెను. పట్ట
ణమునందు భవ్యమందిరములును పెద్దవియైన గిడ్డంగు
లును వెలసినవి. దక్షిణహిందూస్థానమున నర్తకమునకుఁ
బ్రధానస్థానమగుటజేసి ధనికులగు వసిక్కిఖామములు
అనేకులు విజయనగరమునఁ గళాకౌశల్యములుగలభవన
ములను నిర్మించి కాపురముండిరి. బుక్కరాయలకాల
మున నీమహానగరము వీరులకును, విద్వాంసులకును రక్షక
స్థానమై 'విజయనగరము, విద్యానగరము' అనురెండునా
మములును సార్థకపఱచుకొని వన్నె కెక్కుచుండెను." 1

1. ఆంధ్రులచరిత్రము, మూడవభాగము, పుటలు: 369-370.

బుక్కరాయనికాలమునకును, శ్రీకృష్ణరాయనికాలమునకును వ్యత్యాస

వీరబుక్కరాయలు క్రీ. శ. 1377 సంవత్సరమున స్వర్ణస్థైర్యము యేడటూరుశాసనమువల్లఁ జెలియుచున్నది. 1 వీరబుక్కరాయలమరణానంతరము పెద్దకుమారుఁడగు హరిహరరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చెను.

రెండవ హరిహరరాయలు క్రీ. శ. 1377-1404

రెండవహరిహరరాయలు వీరబుక్కభూపాలునికి గౌరాంబికయందు జనించినపుత్రుడు. తండ్రిమరణానంతరము విజయనగరాధీశుఁడయ్యెను. హరిహరరాయలును, బుక్కరాయలును 'మహామండలేశ్వర' బిరుదనామముతో సంతసింపఁబడినవారైనను, ఇతఁడు మహారాజాధిరాజరాజవరమేశ్వరయను బిరుదులను వహించెను. ఈబిరుదులవలన ఇతనిచేతిక్రింద మాండలికరాజు లనేకు లున్నట్లును, ఇతనిచక్రవర్తిత్వము వారెల్లరు శిరసావహించినట్లును

మెఱుంగఁ గాని ప్రోగుజేసి యల్లిన బుక్కరాయలకును మహమ్మదు షాహాకును జరిగిన యుద్ధవృత్తాంతము సత్యమునకు దూరమైనవనియు, 'ఘోరిస్తా న్రాసినచరిత్ర విశ్వాస్థార్థమైనది కాదనియు, శ్రీవీరభద్రరావుగారు ఆంధ్రులచరిత్రము- మాండలికభాగము పుట 362-364లలో సకారముగ నిరూపించియున్నారు. కావున ఈసంగత్యంతయు ననవసరమనియుఁ జరిత్రకు సంబంధించ కుండుటచేతను, ఇచ్చట వివరింపలేదు.

దెలియఁగలదు. ఈతనికాలమందు మహమ్మదీయులకు నితనికి యుద్ధములు జరిగినట్లును ఆయుద్ధములలో నితఁడే జయముగాంచినట్లును శాసనములవల్లఁ గానవచ్చుచున్నది. 1

ఇతనికాలమందుఁ బ్రతిభావంతులగు సచివాగ్రేసరులును, వీరాగ్రగణ్యులునునగు చమూపతు లుండినట్లును వారిసహాయమున విజయనగర రాజ్యముక్కి సకలవైభవశోభితమైనట్లును ఆమృతిపుంగవుల యుదంతమువల్లఁ దెలియుచున్నది. అట్టివారలలో ముఖ్యుఁడు విద్యారణ్యుల వారిసోదగుఁడు సాయనాచార్యులవారు. రెండవవాఁడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడైన మాధవమంత్రి. ఈమాధవమంత్రి బుక్కరాయనికిఁగూడమంత్రియనియు, నితఁడు రెండవహరిహరరాయల కాలమునఁగూడ నుండి గోవానగరమును జయించి మహమ్మదీయులఁ బాఱఁదోలెననియు వీరబుక్కరాయలచరిత్ర సందర్భమునఁ దెల్పియున్నాను. మూడవవాఁడు ముద్దపదండనాయకుఁడు. ఇతఁడు రెండవ హరిహరరాయలకాలములో నధికవిఖ్యాతిఁగాంచిన పురుషసింహుఁడు. ఈముద్దప్పనుగూర్చి రెండుశాసనములు

1. Journal Bombay Branch, Royal Asiatic Research, page 227, and Mysore Inscriptions, page 226.

గలవు. ఆ శాసనములవల్ల నితనివృత్తాంతము కొంతవఱకుఁ
జెలియుచున్నది.¹ అందుమొదటి శాసనమునందు హరి
హరరాయలు ముద్దప్పను, పూర్వము రాముఁడు దశరథు
నియొద్దనుండి సుమంతుని బడసినట్లు వడసెననియు, నితఁ
డు తనరాజనీతిచే శత్రురాజుల బంధించెననియు, రాజైన
హరిహరరాయలు రాజ్యభారమంతయు మంత్రియగు
ముద్దప్పపై నుంచి విష్ణుమూర్తివలె సుఖాసీనుఁడై యుండె
ననియు వ్రాయఁబడియున్నది. తొండవ శాసనమువల్ల విశే
షాంశములు తెలియవచ్చుచున్నవి. ఈ శాసనములోని
యంశముల నిందు సంగ్రహముగా వ్రాయుచున్నాను.
'చంద్రవంశములో విఖ్యాతుఁడగు బుక్కరాయలు జన్మిం
చెను. నలనహుషాదిరాజులు రాజ్యము చేసిరికాని బుక్క
రాయలవలె బేరుగాంచినవారు కారు. ఆతనికుమారుఁడు
హరిహరరాయలు రాజ్యము చేయునప్పుడు రాజ్యము
శత్రువుల కభేద్యమై యొప్పెను. అతఁ డనేక దానధర్మ
ములఁ జేసెను. చోళపాండ్యకేరళ దేశదిగ్విజయమువల్ల
నాతఁ డందనయశము దక్షిణదిగ్భామినికి అద్దమువలె
నుండెను. అతఁడు దిగ్విజయయాత్రకు శరదృతువులో
వెళ్లినను, అతనిచే జంపఁబడిన యవనులభార్యలు

1. Mysore Inscriptions, pages , 55, 267.

రాల్పు కన్నీటిచే దినము లెప్పుడును మేఘాచ్ఛాదితములుగా నుండును. ఇతఁ డెప్పుడును సర్వమతములయెడల సమభావముతో నుండును. అతఁడు విశాలరాజ్యమును, ప్రఖ్యాతిఁగొంచిన ముద్దపదండనాయకుని, వడసెను. తన రాజనీతిచే ననేకరత్నావళులను సంపాదించి యుదయన రాజమంత్రియైనయాగంధరాయణునికీదలవంపులుగల్గునట్లొనరించెను. తనబాహుబలదర్పంబున ననేకశత్రు రాజులను బందీకృతులఁ జేసెను. విప్రుల కనేకాగ్రహారముల నొసంగెను. సమస్తజాతులను దనపుత్రులవలెఁ బ్రోచెను. అతనిరాజ్యములోఁ దమకుఁ గల్గుచున్న సౌఖ్యమునకు సంరక్షణమునకు మాటుగా నాతనిరాజ్యములోనిప్రజలు అతనిమంత్రివర్యునకుఁ గొన్నిపన్ను లొసంగుట కొప్పుకొనిరి. ఏయేసరకులవీఁద నెవ్వరెవ్వ రెంతెంత పన్ను లీయవలసియున్నదియు నీ శాసనమునందు వివరముగా వ్రాయఁబడినది. రాజమార్గములందు నడచు నేనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, బండ్లు మొదలైన వాహనములును, ఔషధద్రవ్యములు, ధాన్యములు, వస్త్రములు, పశువులు, చేతిపనులు, వర్తకద్రవ్యములు నుదహరింపఁబడుట వల్ల నీకాలమునందు విజయనగరసామ్రాజ్యమున వర్తకము విరివిగా సాగుచుండె ననుట స్పష్టము. ఇట్టి వర్తక

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

నియమముల నేర్పఱచుటకు వర్తకసంఘము లుండితీర
వలయును. ఈశాసనములో నీ క్రిందిపట్టణములు గ్రామ
ములును వ్రాయబడియున్నందున రాజ్యవిస్తారమును వర్తక
భాహుళ్యమును వెల్లడియగుచున్నది. “హస్తినావతి,
విజయనగరి, ద్వారసముద్రము, పెనుగొండ, ఆదవని,
ఉదయగరి, చంద్రగిరి, మాలువాయి, కాంచి, పాదవీడు,
చతురంగపట్టణము, మంగలూరు, బారకూడు, హోన్న
వర, చందవరు, అరగ, చంద్రగుత్తి, అన్నిగెరి, నిడు
గల్లు, చిన్నతనకల్లు, తరైకల్లు, అనవిడ్డు, శరికల్లుయ,
తెలకలంబి, సింగపట్టణము.”

ఈముద్రప దండనాథుఁడును, రెండవ హరిహర
రాయలును క్రియాశక్తియొడయరుశిష్యులని శాసనములు
వాకొనుచున్నవి.¹

రెండవహరిహరరాయలకుగుండప యను దండనాథుఁ
డొకఁ డుండెను.² హరిహరరాయలకు హిందూమంత్రులు
కాక జైనమంత్రులుగూడ నుండిరి. విజయనగరములోని
యొకజైనదేవాలయమున కెదురుగనున్న ధ్వజస్తంభము
మీఁద నున్న శాసనమునుబట్టి యితనికి జైచదండ

1 Epigraphia Carnatica, Vol.V, C.N. 256 and No.58
of Epigraphical Collections for 1892.

2. Mysore Inscriptions, P. 226.

ప్రేమన గ్రంథాలయము,

కోల్కత్తా.

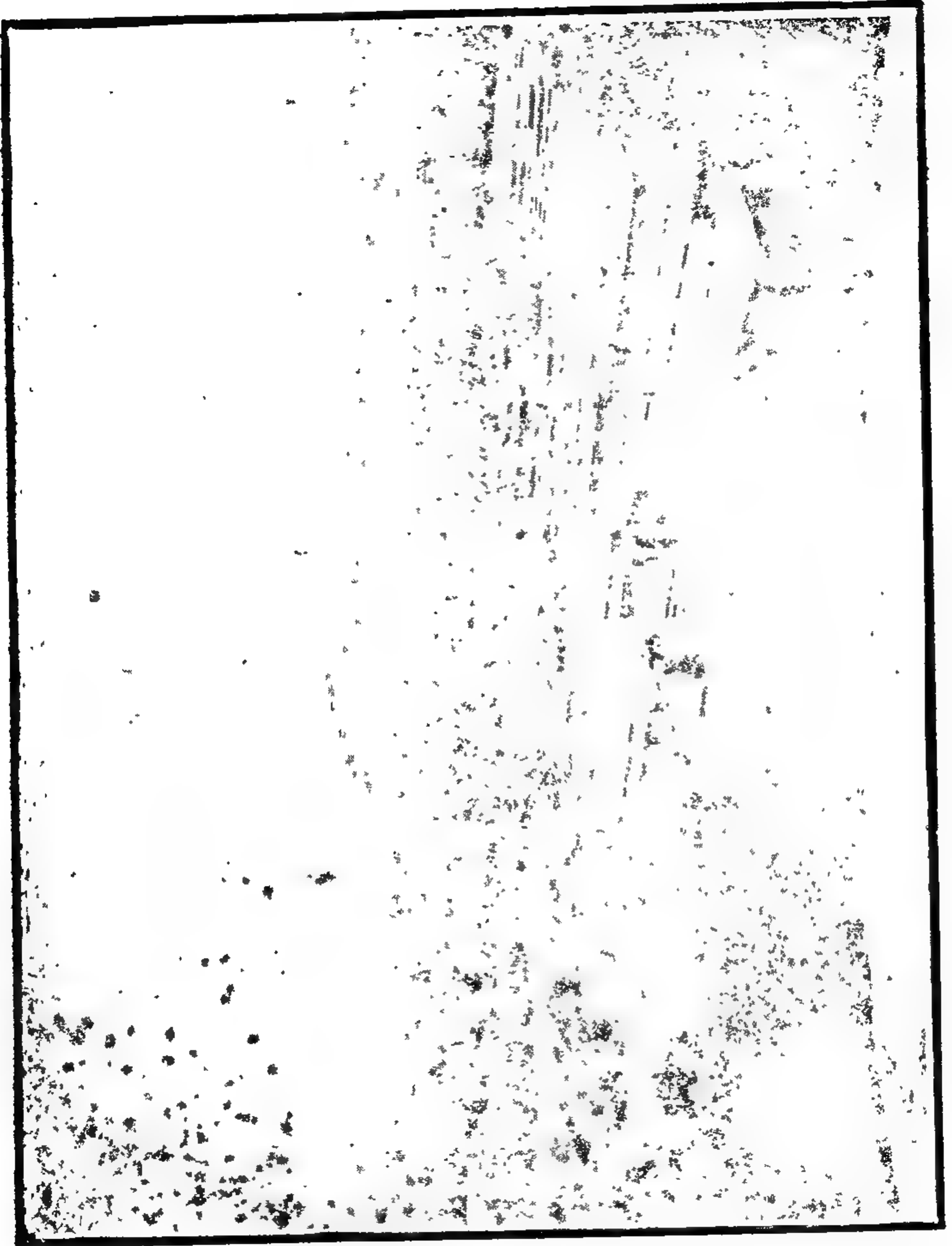
నాయకుఁ డొక్కఁడు గలండని తెలియఁగలదు. ఈజైన
దండనాయకుని కుమారుఁడే ఇరుగప దండనాయకుఁడు.
ఇరుగపదండనాయకుఁడు హరిహరరాయలయొద్ద మంత్రిగ
నుండెననియు, 'మహాప్రధాన, రాజప్రతిపాలక' యను
బిరుదులు కలవనియు, నితనిశాసనమువల్లఁ జెలియు
చున్నది.¹ ఇతఁడే నానార్థరత్నమాలయను నిఘంటువును
రచించినవాఁడు. దానిలో హరిహరరాయలు రాజ్యభార
మంతయుఁ దనపై నుంచెనని యిరుగప్పయె చెప్పుకొని
నాఁడు.² ఇతఁడే విజయనగరములోని గంగిత్తి దేవాలయ
మును నిర్మించెను.³ దీనినిఁబట్టి హరిహరరాయలు హిందూ
మంత్రులను హిందూషండితులనెకాక మతాంతరులగు
జైనులనుగూడ సన్మానించి వారలకు రాజ్యములో
సత్యున్నతపదవుల నొసంగి, వారిమతమును ప్రోచి
విఖ్యాతిఁ గాంచెనని తెలియుచున్నది.

హరిహరరాయలువిజయనగరమునందుఁ బాలించు
చుండఁగా యవరాజైన మొదటి దేవరాయలు (Deva-

1. Epigraphical Report, 1923, Page 116

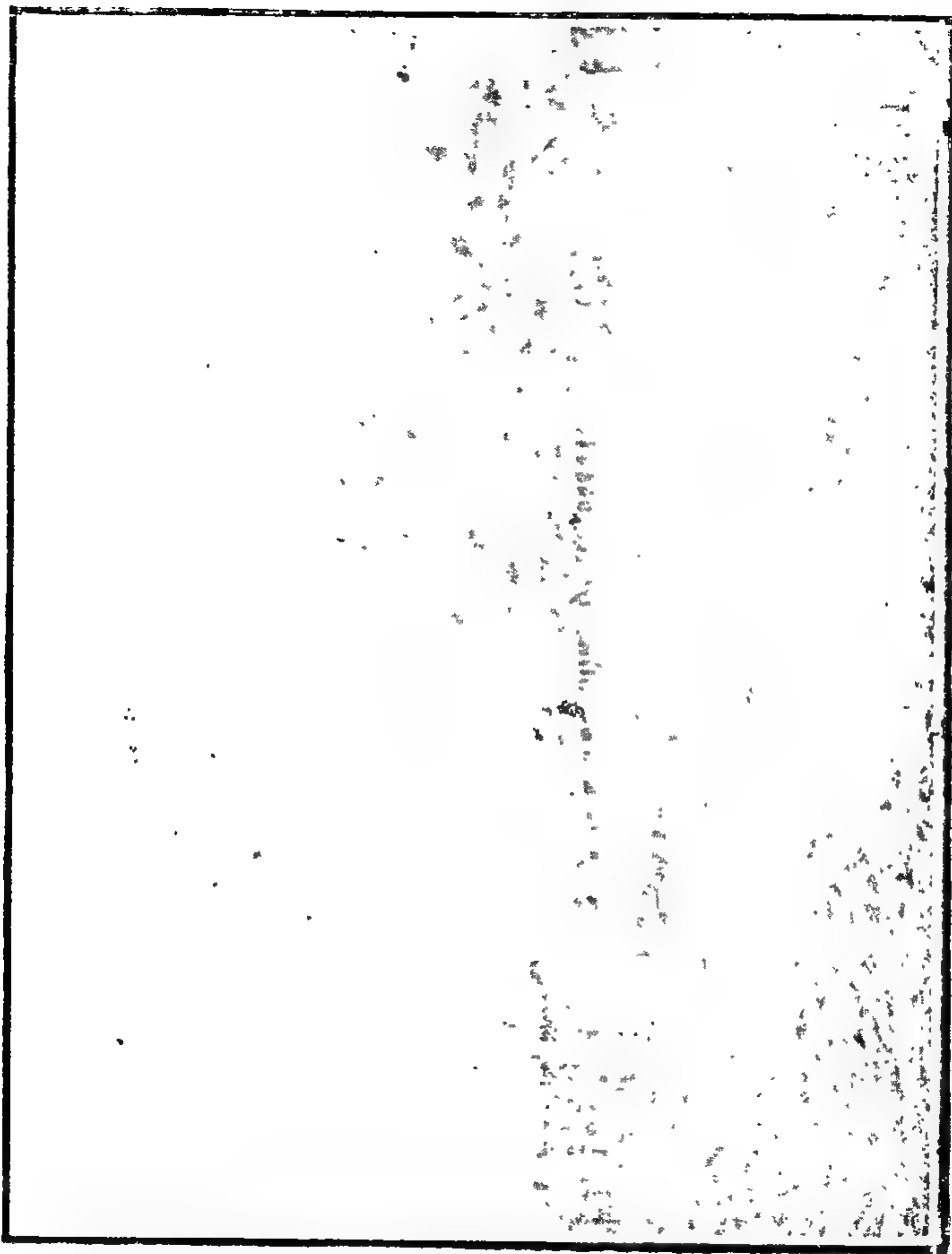
2. Sources of Vjianagar History; Nanartharatnamala.
Page. 52.

3. South Indian Inscriptions Vol I p 156

౧౧. హేమకూటపర్వతమునూడి కనబడు
జైనదేవాలయములు, తుంగభద్రానది

80A

౧౨. మాతంగపర్వతము - మాళాయిబజారు

౪౦౩

Raya I) యువయగిరి రాజ్యమును బాలించుచుండెను.¹
 హరిహర రాయల కాలములో హిందువులకును మహమ్మదీయులకును బోరాటము కల్గి యందు హిందువులకే జయము కల్గెను. మహమ్మదీయులు ఆదవాని (Adoni) దుర్గమును సమీపించి దానిచుట్టు ప్రక్కలనున్న భాగముల వశపఱచుకొన యత్నించినపుడు రెండవ హరిహర రాయల సోదరుడైన మల్లి నాథయొడయరు పుత్రుడగు వీరచెన్నప్పయొడయరు వారల వేడుకొని, ఆదవాని దుర్గమును స్వాధీనమును జేసికొని మహమ్మదీయుల నోడించి, యాదుర్గమును హరిహర రాయల కిచ్చెను.²
 హరిహర రాయలకు మల్లాంబికవల్ల జనించిన కుమారులలో నెక్కడగు విరూపన్న లేక విరూపాక్షరాయలు తుండీర, చోళ, పాండ్యరాజ్యముల గెల్చి తండ్రికొసంగెననియు, నా ప్రాంతము కతండ్ల రాజప్రతినిధిగ నుండెననియు విరూపాక్షరాయల అలంపూడి శాసనములవలన విదితమగుచున్నది.³ కనుక హరిహర రాయల కాలములో

1. Indian Antiquary, Vol. XXX VIII, page 91 and Nellore Inscriptions, Kg 23.

2. Epigraphia Carnatica, Vol. XII, Kg-43; Forgotten Empire (2nd Edition) pp. 50-51.

3. Epigraphia Indica, Vol. III page 224-230.

విజయనగరసామ్రాజ్యము నుత్తరమునఁగృష్ణానదివఱకును
దక్షిణ పాండ్యదేశమువఱకును, పూర్వఁజ్ఞమతీరముల
నంటుకొని వ్యాపించియుండెననియు విస్పష్టముకదా!

విజయనగరరాజ్యము—రెడ్డిరాజులు, రాచవారు

రెండవహరిహరరాయులు విజయనగర సామ్రాజ్య
మును బరిపాలించుకాలముననే కొండవీడురాజ్యమును
కుమారగిరిరెడ్డి భూపాలుఁడును [క్రీ.శ. 1383-1400],
రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును కుమారగిరిశ్యామకుండైన
కాటయవేమారెడ్డియుఁ [క్రీ.శ. 1386-1410] బరిపాలించు
చుండిరి. కుమారగిరిరెడ్డి నిత్యవసంతోత్సవ ప్రియుం
డగుటచే నితనికి వసంతరాజని బిరుదు కలిగెను. ఇతనికి
అనచితిష్పయ్యసెట్టి సుగంధభాండాగారాధ్యక్షుఁడై
యుండి ప్రతివసంతోత్సవకాలమునకుఁ దగిన కస్తూరీ కుం
కుమా ఘనసార సంకుమద హిమాంబుకాలాగురు గంధ
సార ప్రభృతి సుగంధద్రవ్యము లొడగూర్చు చుండెను.
ఈయనచితిష్పయ్యసెట్టి దక్షిణమున సింహళము నుండి
యు, నుత్తరమున పండువా ఢిల్లీనగరములనుండియు సర
కులు నావలపైఁగొని తెచ్చుచుండెనట. ఈతని ప్రభావము
హరిహరరాయలు, ఫిరోజిషా, గజపతి మొదలగు రాజ

ప్రముఖులు వర్ణించుచుండిరట. ఈవిషయ మంతయు శ్రీనాథకృత హరిహరసమున నభివర్ణింపఁ బడినది.¹

ఓరుగల్లును బాలించుచున్న రాచసింగమనాయఁడు హరిహరరాయలకు సామంతుఁడై యుండెను. కాని రెడ్డి రాజులుమాత్రము విజయనగరాధీశులకు లోబడియుండ లేదు. హరిహరరాయలు తనకుమార్తె యగు హరిహరాంబను కాటయవేమారెడ్డి పుత్రుఁడగు కాటయ ప్రభునకిచ్చి వివాహము గావించెను.²

1. గీ. పాండువా ఢిల్లీ రాడాది పట్టణముల
యధిపతులు మాళిదాల్చు రత్నాంబరంబు
లవచిత్రిపురాతకానీత యానపాత్ర
సింహశద్వీపమండల క్షేత్రజనులు.

మ. తరుణాచీనితవాని గోవ రమణాస్థానంబులం జందనా
గరు కర్పూర హిమాంబు కుంకుమరజః కస్తూరికా ద్రవ్యముల్
శరధిం గప్పలిజోగులన్ విరివిగా సామాన్ల దెప్పించు నే
ర్పరియా వైశ్యకులోత్తముం డవచితిప్పం డల్పుడే యిమ

చ. హరి హరరాయ ఫీరోజిషహా సురధాణ గజాధిపాది భ
వకలు నిజప్రభావ మభివర్ణన నేయఁ గుమారగిర్య ధీ
శ్వరుని వసంతవైభవము సర్వము నొక్కఁడ నిర్వహి
తిరుమలనాథ పెట్టికిని ధీసుభట్టికి నెవ్వ రీడనన్

2. Annual Report on Epigraphy,

మొదటి దేవరాయలు [క్రీ.శ. 1406-1422]

హరిహరరాయలు చనిపోయినతరువాత నతని కుమారులకు రాజ్యాధిపత్యవిషయమై కలహములు సంభవించెను. ఎట్టకేలకు దేవరాయలే రాజ్యము నధిష్ఠించి క్రీ.శ.1406 సంవత్సరము నవంబరు 5 తేదీ శుక్రవారము నాడు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. ¹ దేవరాయలు తండ్రి బ్రతికి యుండిన కాలములలో ఉదయగిరిరాజ్య మేలుచున్నట్లు వ్రాసియున్నాడను. ఈతనిమంత్రిశిఖామణి లక్ష్మీధరుడు. ఇతడు మాధవవిద్యారణ్యులయొక్కయు, సాయనాచార్యులయొక్కయు మేనల్లుడు. రాజ్యద్రోహులు కొందఱు దేవరాయలను కోటగుమ్మముకడ సంహరించుటకు బయల్పడినగా వారల కుతంత్రముల నెఱింగి, పట్టుకొని హరించి రాయలను సంరక్షించెనట. ఇతడు పంపాతట దండలి మ్యావంతము (పర్వతము) గుహలో గణపతి మును ప్రతిష్ఠాపించెను. ² దేవరాయలరాజప్రతి నగ్రగణ్యుడని చెప్పదగిన వితన్నదండల అరగడరాజ్యమునకు రాజప్రతినిధిగా నియ

Kielhorn's Southern List No. 480.

Researches, Vol XX—Page 31. Vide
Cal Collection for 1888-89,

మింపఁబడెను. వివిధఖండములకు రాజప్రతినిధులు నియమింపఁబడిరి. వారిలో ముఖ్యుడైన నాగన్నదండనాయకుఁడు ముళువాయి రాజ్యమును, ¹ విరూపన్నదండకుఁడు గోవెగుత్తిరాజ్యమును, ² శంకరదేవయొడయరు బరకూరురాజ్యమును, ³ బాచప్పదండనాయకుని సోదరుఁడగు మహాప్రధానమల్లప్పయొడయరు చంద్రగుత్తిరాజ్యమును బాలించుచుండిరి. రాజకుమారులైన హరిహరరాయయొడయరును, వీరమల్లనయొడయరును, భవాసీతీరప్రాంతమును, ప్రస్తుతము విఠల్దుర్గప్రాంతమును బాలించుచున్నట్లును ⁴ రామచంద్రరాయలు ఉదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లును నెల్లూరుశాసనములవల్లను దెలియుచున్నది.

విక్రమార్కచరిత్రమును వ్రాసిన జక్కనకవి జన్నయమంత్రి దేవరాయల మంత్రిగానుండెనని వ్రాసియున్నాఁడు. జన్నయమంత్రి దేవరాయలు ఉదయగిరిరాజప్రతినిధిగా నున్నప్పు డతనికడమంత్రిగానుండనోపు.

1. Epigraphia Carnatica, Vol. X, Ml. 7.

2. Do. Vol. VII, Sk. 37.

3. Do. Vol. VII, Sk. 288.

4. A.S.R. 1907-08 Page 246.

5 Indian Antiquary, Vol. XXXVIII, Page 91.

“సీ. విమలవర్తనమున వేదశాస్త్ర పురాణ

వాక్యార్థసరణికి వన్నెపెట్టె

బరమహృద్యంబైన పద్యశతంబున

దేవకీతనయు విధేయుఁ జేసె

రసికత్వమున దేవరాయమహారాజ

కరుణాకటాక్షవీక్షణముఁ గాంచె

గర్ణాటకటకముల్ కలయంగ మెచ్చంగ

గణకవిద్యాప్రాధి ఘనత కెక్కె

గీ. గురులఁ బోషించె సత్కవీశ్వరులఁ బెంచె

బ్రజలఁ బాలించె భాగ్యసంపద వహించె

హరితమునిముఖ్యనంశరత్నాకరేంద్ర

చంద్రుడై యొప్పె సిద్ధయజ్ఞమంత్రి.”

మఱియు జక్కనకవి సిద్ధనమంత్రి నిట్లభివర్ణించుచు
దేవరాయలకడఁ జామనయను మంత్రినర్యుఁ డొక్కఁ
డుండెనని వ్రాయుచున్నాఁడు.

“సీ. చిత్రగుప్తునినైనఁ జింతింప నరుండైన

గణిత విద్యాప్రాధి ఘనత కెక్కె

నవరసంబులయందు సప్యకావ్యంబులు

కవిజనంబులు మెచ్చఁ గా నొనర్చె

నాణిముత్యములసోయగము మించినవ్రాలు
వరుసతో నిరుగేల వ్రాయనేర్చె
నాత్మీయలిపియట్టు లన్యదేశంబుల
రిపులను జదువంగ నిపుణుడయ్యె

గీ. దేవరాయ మహారాయధీవిధేయ
మంత్రివల్లభ చామనామాత్యదత్త
చామరచ్ఛత్ర శిబికాదినకలభాగ్య
చిహ్నముల నొప్పె జన్నయసిద్ధమంత్రి.”

మొదటి దేవరాయల కాలముననే నికోలోకోంటీ
యను ఇటాలియా దేశస్థుడు విజయనగరమును దర్శిం
చెను. అతడు క్రీ. శ. 1420 సంవత్సర ప్రాంతమున
హిందూదేశమునకు వచ్చి ఘూర్జరదేశము మీదుగా
విజయనగరమునకు వచ్చి చేరెను. అతడు విజయనగ
రము నిట్లు వర్ణించుచున్నాడు.

“విజయనగరమును మహానగరము నిమోన్నత
ములైన పర్వతముల సమీపమునఁ గట్టబడినది. ఈనగ
రముయొక్క చుట్టుకొలత యిరువదిమైళ్లుండెను. ఈనగ
రమున ఆయుధములను ధరింప సమర్థులగువారు తొంబది
వేల భటులున్నారు..... ఈప్రాంతములందు నివసించు

జనులు తమయిష్టము ననుసరించి బహుభార్యులను బరి
గ్రహింపుదురు. వారలు జీవయాత్ర ముగించిన భర్త
శవముతోఁగూడ దహింపఁబడుదురు. వారిప్రభువు దేశ
ములోని ప్రభువులకన్న మిక్కిలి శక్తికలవాఁడు. అతనికిఁ
బండ్రిండువేలు భార్యలు గలరు. అందు నాలుగువేలు రా
జెచటికిఁ బోవునో యచ్చటికిఁ గాలినడక నడచివచ్చెదరు.
మఱి నాల్గువేలస్త్రీలు సుందరాలంకార భూషితలై
యశ్వారూఢలై వెంటనంటి వచ్చెదరు. రెండుమూఁడువేలు
భార్య లాతఁడు చనిపోయినపుడు శవముతోఁగూడ నన్ని
ప్రవేశము చేయ నిశ్చయించు కొనెడివారలై యున్నారు.
సంవత్సరములో నొకానొక కాలమునందుఁ దమ
యిలువేల్పుగాఁ బూజించెడు విగ్రహమును రెండు
రథముల మధ్యనుంచి నగరవీధులం దూరేగింతురు.
చిన్న పడుచులు సుందరనస్త్రీలంకారభూషిత లై
దేవునిగుఱించి పాటలు పాడుచు వెంటబడించివచ్చె
దరు. అనేకులు భక్త్యావేశపరవశులై స్వామివారిరథచక్ర
ముల క్రిందఁ బడి మరణములొందిన భగవంతుఁడు ముక్తి
నిచ్చునను నమ్మకముతో నాప్రకారము చేసి ప్రాణ
ములను గోల్పోదురు. సంవత్సరమునకు మూఁడు గొప్ప
పండువులను గావించెదరు. అం దొకపండువుదినములలో

స్త్రీపురుషు లాబాలగోపాలము నదులలోను సముద్రము లోను స్నానము లాచరించి నూతనవస్త్రములు ధరియించి శుచివ్రతులై భజనలు, నృత్యములు, విందులు సలుపుచు, త్రిరాత్రములు గడుపుదురు. మఱియొకపండు గనాడు దేవాలయములలోపలను వెలుపలను దీపారాధనలు సల్పుదురు. మూడవపండుగ నవరాత్రములు జరుపఁబడును. ఆదినములలో వీధులయందు దూలములఁ బొరించి వానికొనలకు వివిధములగు రంగులగుడ్డలను జరీగుడ్డలను గట్టుదురు. మఱియు నొక్కొకదినమున సమస్తభూతములను సమదృష్టితోఁ జూచునొక్కొక భక్త వరుని యాదూలము చివరనుంచి నానావిధములైన పండ్లతోఁ గొట్టుచుందురు. వార లెంతయు నోషికతో నోర్చుకొనియుందురు. ఈమూడుపండుగలునుగాక మఱి యొకపండుగ త్రిరాత్రములు జరుపఁబడును. ఆదినములలో వసంతమను పేరుతోఁ బసపునీళ్లను రాజమార్గమున నడచువారలపైఁ జల్లుచుందురు. రాజులపైనను, రాణులపైననుగూడఁ జల్లుచుందురు. ప్రజలు ఇయ్యవిచూచి కేరింతములు గొట్టుచుందురు. ¹

1. Forgotten Empire, P. 82-85; ఈభాగము స్త్రీచిలు కూరివీరభద్రరావుగారిచే రచింపఁబడిన జీర్ణ కర్ణాటరాజ్యచరిత్రమున

దేవరాయలకును మహమ్మదీయసుల్తానైన ఫిరోజ్ షహతో యుద్ధములు జరిగినట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు గాని యది సత్యమునకు దూరమై యుండునని యాంధ్ర చరిత్ర కారుఁడు సకారణముగా నిరూపించుచుండుటచే నావిషయముఁ బ్రశంసింప ననవసరము.¹

దేవరాయలకు హరిహరుఁడు విజయుఁడు, మల్లన యను ఘుగ్గురుకుమారులు కలరు. ఈవిజయుఁడే తండ్రి కాలమున యువరాజుగ నుండెను.² దేవరాయలు క్రీ. శ. 1422 సంవత్సరమున మృతినొందెను.³ తండ్రి చని పోయినతరువాత విజయరాయలురాజ్యమునకు వచ్చెను.

విజయబుక్కరాయలు క్రీ. శ. 1422-1423

తండ్రి మరణానంతరము విజయబుక్కరాయలు రాజ్యమునకువచ్చియొకసంవత్సరముమాత్రముసరిపాలించి

భాషాంకికరింపఁ బడియుండుటచేత నద్దానినుండియే యావర్ణనము తయుఁ జేర్కొంటిని. నిక్కోల్కోంటి పట్టించినవి సంబల్లిరాది పండుగ, దీపావళిపండుగ, మహర్నవమిపండుగలు. నాలుగవది కాము నిపండుగ. ఈకామవసూనమనుపండుగ మహారాష్ట్రదేశములను, కర్ణాటదేశమునందును నేటికిని జరుపఁబడుచున్నది.

1. శ్రీ వీరభద్రరావుగారి ఆంధ్రులచరిత్రము. మాఁడవభాగము. పుట. 486-387.

2. Epigraphia Carnatica, Vol X Introduction, P.35.

3. Epigraphia Carnatica, Vol. IV. Gr. 24.

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

స్వర్గస్థుడయ్యెను. ఈతనిపరిపాలన కాలమునందువిశేషము
లెవ్వియు లేవు కాని యొక్కవిషయముమాత్రము గమ
నింపఁదగియున్నది. రాజ్యములోనిమంత్రులు లంచగొం
డులై రైతులను బీడించుచు బ్రతిభూపాలునియొక్క
రాజ్యారంభమునందును బహుమతులను వశముమంజూడి
వారట. అందుచే రైతులు వారివారిపొలములను విడ
నాడి పరదేశములకుఁ బాటిపోయిరట. పండుగలు జరుప
రైరి. దేవాలయములందుఁ బూజావిధానము లాపఁ
బడెనట. పంటలు లేనందునఁ బ్రజలు కాటక మనుభ
వించవలసెనట. అప్పుడు విజయఋక్కరాయలు పెంటచే
తనమంత్రులైన అన్నప్పయొడయరు, నాగరసయొడయరు
ద్వారా బలాత్కారముగా బహుమతులు వశముపద్ధతిని
నిరసించుచు నాకార్యమును గూపుచూపెను.¹ ఈతని
కుమారుడైన ప్రౌఢదేవరాయలు క్రీ. శ. 1424 సంవ
త్సరమునుండి విజయనగరమును బాలించుచుండిన ట్లాధా
రము లున్నందున విజయఋక్కరాయలు క్రీ. శ. 1423
సంవత్సరప్రాంతమున మరణమునొందియుండును. న్యూనిక్
విజయరాయలు కొంచెమెచ్చతగ్గుగ నాతెండ్లుపరిపాలించి

1. Annual Report on Epigraphy for 1904—1905,
p 58, para 3a.

నట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు. కాని యీ వృత్తాంతము శాసనాధారములవల్ల నిరూపించుటకు శక్యము గాక యున్నది. సూర్యుల్ పండితుఁడును న్యూనిజ్ వ్రాతలనే నమ్ముచున్నాఁడు.¹

విజయబుక్కరాయలకు దేవరాయలు, పర్వత రాయలు, హరిహరాంబ యను కుమార్తెలు కలరు. ఈ హరిహరాంబయే సాళువ తిప్పరాజున కిచ్చి వివాహము గావించఁబడెను. ఈవిషయము సాళువవంశ చరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడును. విజరాయల యనం రతము ప్రౌఢదేవరాయలు (దేవరాయలు) విజయనగర సామ్రాజ్యాధీశుఁ డయ్యెను.

ప్రౌఢదేవరాయలు (క్రీ. 1423-1447)

విజయనగర సామ్రాజ్యము నేలిన సంగమవంశపు చక్రవర్తులలో నగ్రగణ్యుఁడైనవాఁడుప్రౌఢదేవరాయలు. ఈప్రౌఢదేవరాయలపరిపాలనకాలమునందే యితనిచేగౌర వింపఁబడి సకలవిద్యాసనాధుఁడును, కవికులనాధుఁడునగు శ్రీనాధుఁడు కనకాభిషేకమును బొందెను. ఈభూపాలునికాలముననే పారసీక రాయబారియగు అబ్దుర్ రజాక్

1. Forgotten Empire, Page 63.

విజయనగరమును సందర్శించి యాపట్టణముయొక్కయుఁ బ్రాధరాయనియొక్కయు వైభవాతిశయములను వర్ణించి యుండెను. అబ్దుర్ రజాక్ విజయనగరమును వర్ణించిన భాగము ప్రత్యేకముగ నొకచోట నిచ్చియున్నాఁడను.

ప్రాధదేవరాయలే చరిత్రలో రెండవదేవరాయ లని పిలువబడుచున్నాడు. ఇతఁడు క్రీ. శ. 1424 సంవత్సరమునుండి విద్యానగరము నుండి పాలించుచుండినట్లు పి.మోగా (మైసూరు) జిల్లాలోని యొక శాసనమువల్లఁ దెలియుచున్నందున దేవరాయలు క్రీ. శ. 1423 సంవత్సరాంతమునందుఁగాని, లేక క్రీ. శ. 1424 సంవత్సరాంతమునందుఁగాని రాజ్యాధిపతియై యుండవచ్చును.

ప్రాధదేవరాయనికి ఇమ్మడి దేవరాయనియు ప్రతాపదేవరాయనియు, గజబెంట దేవరాయనియు, మారుపేర్లు కలవు. ఇతనిచే బ్రచురింపబడిన రాగినాణెములపై నొకప్రక్క నేనుఁగును రెండవప్రక్క 'రాయ గజగండభేరుండ'యను చిత్రమును జెక్కబడి యున్నది. (Indian Antiquary, Vol. XX, Page 303) అబ్దుర్ రజాక్ హిందూరాజులు గజమృగయావిహారమునందుఁ బాల్గొనెడివారని వ్రాయుచున్నాఁడు.²

1. A S.R. 1907-1908, Page 248

2. అబ్దుర్ రజాక్ - భారతీయసంపుటము 1, సంచిక 12, పుట 134-135

ఇతనికాలమందు అరగడరాజ్యము శ్రీగిరినాథుఁ
డును, గోవగుత్తిరాజ్యము క్రమముగా త్రవ్వంబక దేవుఁ
డును, హంపియరాయలును, మంగులూరురాజ్యమును
నాగన్న ఒడయరును, బరకూరురాజ్యమును (బరకూరు
తులురాజ్యము) చందరస, నరసింహ యొడయరులును,
వీరశర్వతరాయలు (ప్రథమరాయల తమ్ములలో నొకఁడు)
తేరకమాంచిరాజ్యమును, ప్రతాపదేవరాయలు (ప్రథ
మరాయల సోదరుఁడు) ప్రస్తుతము ఉత్తరార్కాడుజిల్లా
భాగమును, రాజప్రతినిధులే పాలించుచుండిరి.¹ రాయ
లకు సింగనదండనాయకుఁడు, లక్ష్మణ దండనాయకుఁడు
ననెడుమంత్రిలు గలరు. వీరిలో లక్ష్మణదండనాయకుడు
సుప్రసిద్ధుఁడు.² ఇతఁడు రాజగంభరాజ్యమునకు రాజప్రతి
నిధిగానుండి 'దక్షిణసముద్రాధీశ్వరుఁ'డని బిరుదుగాంచిను.
ఇతఁడు సింహళద్వీపమునకు సముద్రయానముఁజేసి మఱి
వచ్చెను. ³దేవరాయనికాలమందు విజయనగరరాజ్యము
సింహళము వఱకును వ్యాపించియుండును. అందులకనే
కాబోలు 'న్యూనిజ్' దేవరాయలు విశేషధనమును
సమకూర్చవలెనని తలంచెను. కాని సంతత సంగ్రామ

1. A. S. R., 1907-1908. Page 249.

2. Epigraphical Collections, 1901, No 128.

3. Annual Report on Epigraphy, Page 58.

జీర్ణ విజయనగరచక్ర తిము

కార్య వ్యయభారముచేత 85 కోట్ల వరహాలనుమాత్రమే కూడఁబెట్టఁగలిగెను. (రత్నాలుగాక). ఈ సొమ్మొక లెక్కలోనిది కాదు. ఈతనికాలమందు 'క్విలన్', 'సిలోన్', 'పులి కాటు' దేశములరాజులు ఇతనికిఁ గప్పము కట్టుచుండిరి. ¹

ఫ్రాంధ దేవరాయలు జైనమతమును బోషించెను.² పాన్సుపారిబజారుమార్గమున నొకజై నాగారమునునిర్మించి దానిపై శాసనమును జెక్కించెను. ఈ శాసనమునం దితనికి 'రాజాధిరాజపరమేశ్వర' యనుబిరుదున్నట్లు వ్రాయఁబడెను.

ఫ్రాంధ దేవరాయలు తన బాహుపరాక్రమమువల్ల కొండవీడు వినుకొండరాజ్యములను జయించెను. ఆరెడ్డి రాజులు, పద్మనాయకవీరులు రాయలకుఁ గప్పము కట్టుచుండిరి. రాయల కాదేశములను స్వాధీనపఱచుకొనుటకుఁ దోడ్పడినవారట తెలుఁగురాయఁడును, పంట మైలా రెడ్డియు ననువారలు.

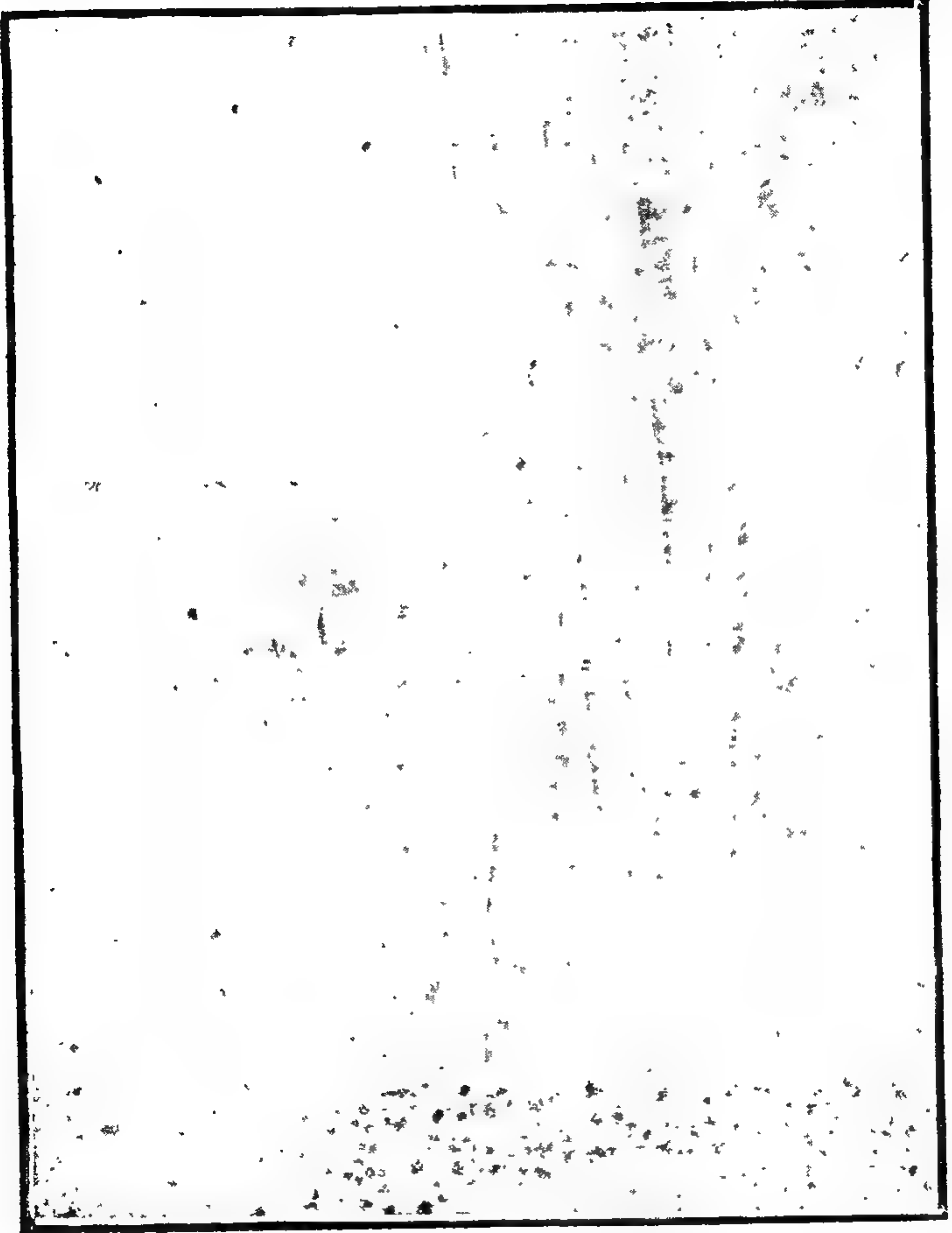
1. Forgotten Empire, Page 302.

2. South Indian Inscriptions, Vol, page 160

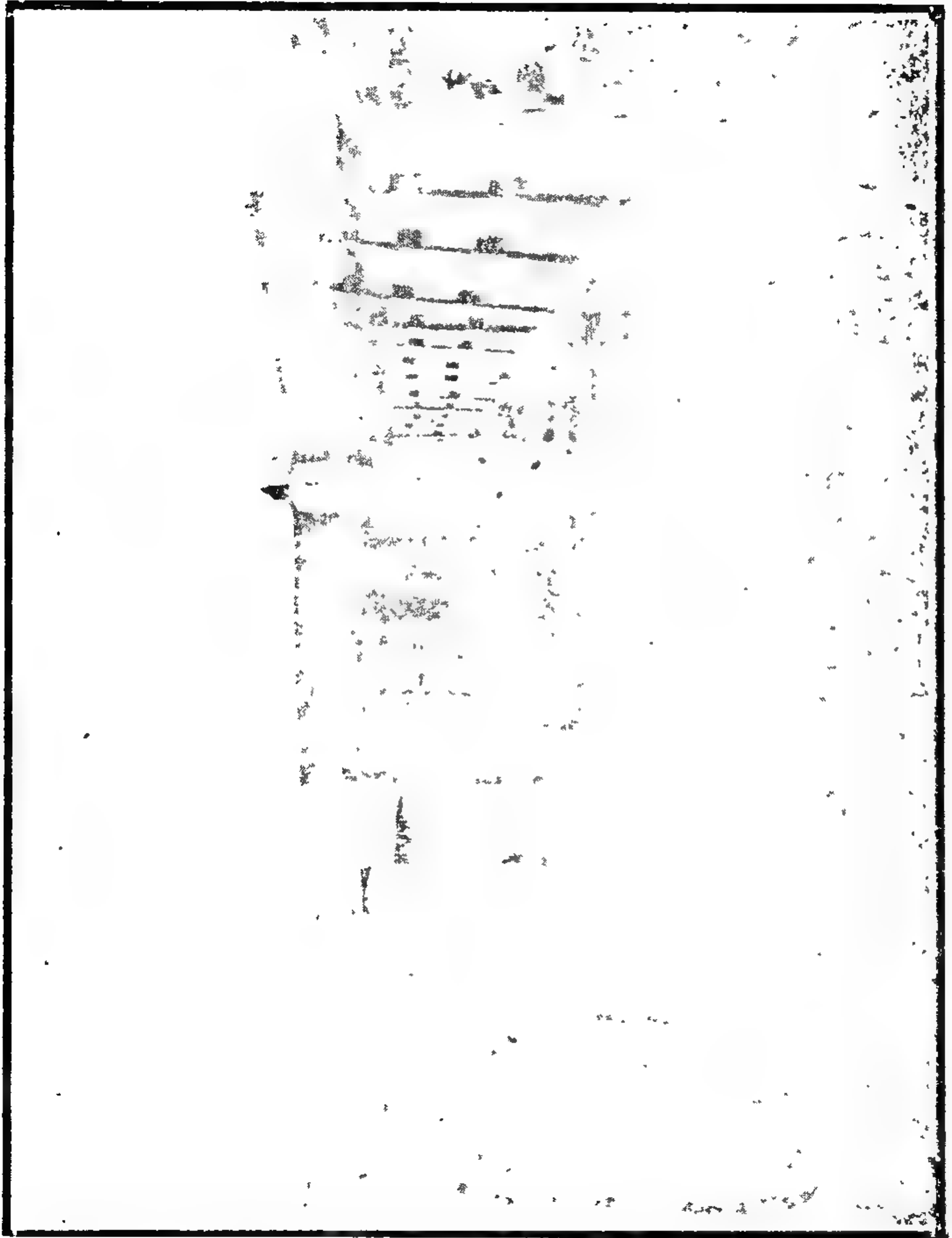
తెలుగురాయఁడు

‘ఇతఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువరాయ విభాళమహారాజయొక్క కుమారుడై శ్రీమన్మహామండలేశ్వరమేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువశంభురాయదేవ మహారాజపుత్రుడైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వరమేదినిమీసరగండకఠారిసాళువనరణి వరాహ తెలుగురాయఁడుగాని మఱియొక తెలుగురాయఁడు కాఁడు. ఇతనిరాజధాని వెలనాటిసీమలో కృష్ణానదీ ముఖద్వారమున నున్న శ్రీకాకుళమని తెలియుచున్నది. తెలుగురాయనితండ్రియగుశంభురాయఁడును, సాశ్వమంగు జయించిన శంభురాయఁడును వేర్వేరు పురుషులుగాని యొక్కరు గారు. ఈ తెలుగురాయల శాసనములు వెలనాడు, పొదిలసీమలలోను, సింహాచలములోను గన్పట్టుచున్నవి. శ్రీధరదేవరాయలపక్షమున గజపతులతోడి యుద్ధమునందు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లకు సహాయముచేయునందర్భమున నితఁడు 1428వ సంవత్సరమున సింహాద్రికిఁ బోయి దానశాసనము వ్రాయించెను. రెడ్లను జయించి యాదేశ మాక్రమించుకొన్నవాఁడు కాఁడు.”¹

1. ఆంధ్రులచరిత్రము, మూడవభాగము, పుటలు 390-391.

౧౩. అచ్యుతరాయ దేవాలయములోని వసంతమంటపము

౧౪. అద్భుతరాయదేవాలయమునకు ముందువైపుననుండు
సూలేమండపభాగము

96B

శ్రీనాథునకును తెలుగురాయనికిని జాలమైతి
యన్నట్లున్నది. ఒకదినమున శ్రీనాథుడు తెలుగు
రాయని యాస్థానమునకుఁ బోయినప్పుడు రాయఁడు నీ
వేమికోరెదవని యడిగినప్పుడు శ్రీనాథకవి యిట్లు ప్రత్యు-
త్తర మిచ్చెనట:

‘అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము నేయురా సుకవిరాడ్యుండారక శ్రేణికిన్
ద్రాక్షా రామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సర్యభామినీ
ఐక్షోజద్వయ కుంభి కుంభములపై వాసిండుఁ డద్వాసనల్.’

శ్రీనాథుఁ డవసానకాలమందుఁ గష్టముల ననుభ-
వించుచున్న కాలమున విలపించుచుఁ జెప్పె నన్నపద్యము
నం దీ తెలుగురాయని ప్రశంస కలదు.

“నీ. కాశికావిశ్వేశుఁ గలిసె వీరారెడ్డి
రత్నాబరంబు లేరాయఁ డిచ్చు
రంభఁగూడఁ దెనుంగురాయ రాహత్తుండు
కస్తూరి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు
స్వర్గస్థుఁ డయ్యె విస్సనమంత్రి మఱి హేమ
పాత్రాన్న మెవ్వరిపంక్తి గలదు
కైలాసగిరిఁబండ మైలారువిభుఁ డేగె
దినవెచ్చ మేరాజు తీర్చగలఁడు

భాస్కరుడు మున్నె దేవునిపాలి కరిగె
గలియుగంబున నిక నుండఁ గష్టమనుచు
దివిజకవివరుగుండియల్ దిగ్గురనఁగ
నరుగుచున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమరపురికి.”

పంట మైలారెడ్డి

ప్రాథదేవరాయలు విశ్వాసమునకుఁ బాత్రులైన
సేనాధిపతులలో మైలారువిభుఁ డొక్కఁడు. ఇతఁడు బహు
పరాక్రమశాలి. ఇతఁడు రాయలకుఁ దురుష్కులతోను
గజపతులతోను యుద్ధముపొసఁగినపు డాయనకు మిగులఁ
దోడ్పడెను. ఈతనితాత పోతరెడ్డి. తండ్రి ముమ్మడింద్రుఁడు;
తల్లి ముమ్మాంబ. ఇతనికి ‘ధరణి వరాహుఁడు’, ‘చౌహత్త
మల్లుండు’, అను బిరుదనామములు గలవు. ఇట్టి మహా
శూరుఁడు తన కొడఁగూర్చిన జయముల కత్యంత ముద
మంది ప్రాథరాయ లొకదినమున నితనిఁ బిలిపించి నీకేమి
కావలయునో కోరమని వేడెనట. అందుల కాతఁడు తన
కేమియు నక్కఱలేదనియు బ్రాహ్మణోత్తముల కొక
చక్కని యగ్రహారము దానముచేయుమనియు వేడెనట.
అంత రాయ లతని కోర్కెప్రకారము శా. శ. 1351
(క్రీ.శ. 1449) కీలకనామసంవత్సర మాఘ మాసములో
భాస్కరక్షేత్రమున హేమకూటమున నివసించు విరూ

జీర్ణ విజయనగరచరిత్రము

పాక్షరాయలసన్నిధిని పూరినాటిసీమలో గుండ్లకమ్మనది
యొడ్డున నుండు పోలవరమును గ్రామమునకుఁ చేజెర్లయను
నామ మిడి బ్రహ్మణుల కగ్రహారముగా ధారపోసెనట.¹
ఈమెలూరురెడ్డిని గూర్చియే శ్రీనాథుఁడు “కైలాసగిరిఁ
బండె మెలూరువిభుఁడేగి దనవెచ్చ మేరాజు తీర్వఁగలఁడు?”
అని విలపించినది.

శ్రీనాథుని కనకాభిషేకము

ప్రౌఢరాయలు విద్యానగర సామ్రాజ్యము నేలు
చుండఁగనే కవిలోకనాథుఁ డగు శ్రీనాథుఁడు విజయ
నగరమునకువచ్చి యాతని సందర్శించెను. రాయలయాస్థా
నమున అష్టభాషాకవితా సామ్రాజ్యాభిషిక్తుండును, డిండి
మకవి సార్వభౌమ బిరుదాంకితుఁడును శ్రీకంఠాగమ
శిఖిండమండనమణియై ప్రప్రథమమున విజయ డిండిమము
నార్జించిన డిండిమప్రభుని దాహిస్తుండును, సభాపతి
భట్టారకాచార్యభాగి నేయుండును. సరస్వతీకవితాలబ్ధ
కవితాసనాధుండును, యోగానందప్రహసనకర్తయు నగు
నరుణగిరినాథుఁ డను మహావిద్వాంసుఁ డొక్కఁ డుండెను.
ఈపండితసింహుఁడు ప్రతిపక్షులగు విద్వాంసుల నోడిం
చుచు నెవ్వరిని సరకుగొనక దానిచ్చవచ్చినట్లు రాయల

యాస్థానమున విజృంభించియున్న కాళముననే సకల
విద్యాసనాథుడగు శ్రీనాథునకును ఇతనికిని విద్వత్కల
హము సంభవించెను. ఈయుద్భట విద్యావివాదమునందు
శ్రీనాథుడే జయమంచెను. అంత రాయలు శ్రీనాథుని
పాండిత్య ప్రభావమునకు మెచ్చి సకల విద్వజ్జనలోక
సమ్ముఖమున నతనికిఁ గనకాభిషేకమును గావించెను.
ఈ విజయసూచకముగ డిండిమకవి సార్వభౌముని కంచు
థక్క పగులగొట్టింపఁబడెనట. శ్రీనాథునికిఁ గవి సార్వ
భౌమ బిరుదము లభించెను. శ్రీనాథున కీ రాయల
యాస్థానమునఁ బ్రవేశమును బిరుదమును రాయల కుల
గురువగు చంద్రభూషణ క్రియాశక్తియొడయరు వల్ల
సంభవించెనని శ్రీనాథుని విరచితమగు చాటువును చెప్ప
పద్యములవల్లఁ చెలియుచున్నది.

“నీ. దీనార టంకాలఁ దీర్థమాడించితి

దక్షిణాధీశు ముత్యాలశాల

పలుకుతోడై తాండ్రభాషామహాకావ్య

నైషధగ్రంథ సందర్భమునకు

బగులఁగొట్టించి తుద్భట వివాదప్రాధి

గౌడడిండిమభట్టు కంచుథక్క

చంద్రభూషక్రియాశక్తిరాయలయొద్దఁ
బాడుకొల్పితి సార్వభౌమవిరుద
మెటుల మెప్పించెదో నన్ను నింకమీఁద
రావుసింగమహీపాలు ధీవిశాలు
నిండుకొలువున నెలకొనియుండి నీవు
సరస సద్గుణనికురుంబ, శారదాంబ!”

న్వర్ణాభిషేకము జరిగినపిమ్మట శ్రీనాథమహాకవి
ప్రౌఢరాయని నీక్రిందివిధముగఁ బ్రశంసించెనట:

శా. జోటీ! భారతి! యార్భటిన్ మెఱయుమీ!

చోద్యంబుగా నేను గ

ర్ణాటాధీశ్వరుఁ బ్రౌఢదేవనృపతిన్

నాసీర ధాటీచమూ

కోటీఘోటకధట్టికాఖురపుటీ

కుట్టకసంఘట్టన

స్ఫోటీ.....ధరార జశ్చతుకితాం

భోటిన్ బ్రశంసించెదన్.

(చాటుపద్యమణిమంజరి, రెండవభాగము, పుట 25)

శ్రీనాథుఁడే తన కనకాభిషేక మహోత్సవము
విషయము తనచే రచింపఁబడిన కాళి కాఖండము కడపటి

యాశ్వాసాంతమునఁ గృతిపతిమైన వీరభద్రరెడ్డిని సంబోధించుచు నిట్లు సగర్వముగాఁ జెప్పకొనెను. *

శా. కర్ణాటక్షితిపాలమా క్తికసభా

గారాంత సంకల్పిత

స్వరస్నాన జగత్ప్రసిద్ధకవిరాట్

సంస్తుత్యచారిత్ర, దు

గార్హరాశిగభీర! ప్రాహ్లాముఖమ

ధ్యాహ్నపరాహ్లాద్భితా

పరావల్లభ! రాజశేఖరమణి,

పంటాన్వయ గ్రామణీ!

వివాహములు-కన్యాశుల్కము-పన్నులు

ప్రాథదేవరాయనికాలమునాఁడు కూడ సంఘము నందుఁ గన్యాశుల్కదురాచారము ప్రబలియుండెను. ఈ సాంఘికదురాచారము క్రమక్రమముగా విజృంభించి సంఘమునకు ముష్పవాటిల్లుస్థితికిఁ దెచ్చెను. అంత రాజ్యములోని యొకభాగమైన పడవీడురాజ్యములోని

* కనకాభిషేకమునుగూర్చి విశేషముగఁ దెలిసికొనఁగోరు పాఠకులు శ్రీవేటూరిప్రభాకరశాస్త్రిలవారి 'కనకాభిషేక' మనుగ్రంథమును గాని, 'శృంగారశ్రీనాథమును' గాని, శ్రీవీరభద్రరావుగారి 'శ్రీనాథుఁడు' అను గ్రంథమును గాని చదువవచ్చును.

ఆంధ్రకర్ణాటలూట తమిళబ్రాహ్మణులందఱును గలసి తమ
తమకుటుంబములందు వివాహముల సందర్భమునఁ గన్యా
శుక్ముమును బరిగ్రహించరాదనియు, సాలంకృత కన్యా
దానమే విధ్యుక్తమైనదనియు నొడంబడికఁ జేసికొనిరి. 1
సౌధరాయనికాలమున వివాహములపైఁ బన్ను విధింపఁ
బడుచుండెను. బళ్లాలపురమనుగ్రామమున నన్నిజాతుల
వారిపై విధింపఁబడి వసూలుచేయఁబడిన వివాహపుషన్ను
తిరిగి వారలకిచ్చి వేయఁబడెనట. 2

పారసీకదేశపు చక్రవర్తియగు షాహరుజులను
వాఁడు అబ్దుర్ రజాక్ అనునాతని రాయలకడకు రాయ
బారిగఁ బంపెను. అబ్దుర్ రజాక్ క్రీ. శ. 1443 సంవత్స
రములో విజయనగరమును, రాయలను సందర్శించెను.
ఆరాయబారి యానగరమును జూచి వ్రాసియుంచిన
యంశముల నీక్రింద నిచ్చుచున్నాను. ఆవర్ణనఁ జదివిన
నప్పటి విజయనగరవైభవము వెల్లడి యగుచున్నది.
విజయనగరవర్ణనము (క్రీ. శ. 1443)

‘జహజ్జా’ (క్రీ. శ. 1443-చైత్రము) మాసాంత
మున విజయనగరపట్టణమును జేరితిని. నారాక విని సార్వ

1. South Indian Inscriptions, Vol I, Page 82, and
S. S. 1347.

2. Epigraphia Carnatica, Vol. X, G.D. 17.

భౌముఁడు స్వాగతమిచ్చుటకై తగినపరివారమును ఎదురుగ నన్నాహముఁ బంపెను. వారు నన్ను సముచితరీతిని గౌరవించి, చక్కని యొక సౌధమునకుఁ గొంపోయి విడియించిరి.

విజయనగరమేలు నృపాలుఁడు అసాధారణబలదర్పితుఁడు. అతనిసామ్రాజ్యము సింహళద్వీపప్రాంతముల నుండి కలబరిగెరాజ్యప్రాంతమువఱకు వ్యాపించి యెటు చూచిన వేయియామడలదూర్ మున్నట్లున్నది. అతని రాజ్యమునకుఁ బూర్వపశ్చిమదిశలందు సముద్రములే యెల్లలు. దేశమంతయుఁ జక్కగ సాగుచేయఁబడుచున్న కనులపండువైన భూములతో నొప్పారుచున్నది. ఈతొప్పాలుని రాజ్యమందు దేశదేశాంతరనగరములతో సముద్ర వ్యాపారముచేయు ప్రసిద్ధములైన శేవు పట్టణములు మూఁడువందలు గలవట. నగరమం దెచ్చటచూచినను రాక్షసులవలెను, కొండలవలెను భయంకరములైన యేనుఁగులు వేలకొలంది గాన్పించుచుండును. ఈరాజు సైన్యమునందుఁ గాల్బలము పదునొక్కండులక్షలు గలరు. ఈదేశీయులు తమయేలికను 'రాయ' లని పిలుతురు. హిందూస్థానమం దెచ్చట నీరాయలంతటి బలదర్పనంప న్నుండగు భూపాలుఁ డింకొక్కఁడు లేడని విందుము.

జీర్ణ విజయనగర చరిత్రము

ఇచ్చటి ప్రజలలో నందఱికింపై బ్రాహ్మణులు విశేష గౌరవమును బొందుచుఁ బూజింపఁ బడుచున్నారు.

విజయనగరమును బోలిన యనుషమాన భాగ్యపైభవసౌందర్యములుగల మహానగరమును ప్రపంచము దెచ్చటను ఇంకొకదానిని జూడఁబోము. మీఁదు మిక్కిలి వినఁజాలమన్నను అతిశయోక్తి కాదు. ఎంత విస్తీర్ణము! ఒకప్రాకారములోపల నింకొకప్రాకారముచొప్పున నేమప్రాకారములనడుమ గట్టిన యీ మహానగరము మిక్కిలి దుర్గమమైనది. ఏడవప్రాకారమునకు వెలుపల యేబదిగజములవెడల్పుగల వాహ్యశిష్టదేశము గలదు. అచ్చోట నిలువెత్తున మొనలుదేటి కఱకుగానున్న బండరాళ్లు దట్టముగా నిలువులోతునఁ బాతిపెట్టఁబడియున్నవి. వాని మూలమున కాలిబంటుగాని రాతుగాని సులభముగా నారాళ్ల నడుమనుండి దూరిపోవఁజాలఁడు.

నగరము చుట్టునుగల సప్తప్రాకారములలో వెలుపలిది వలయాకారముగానుండి యెత్తైన యొకశిఖరముపై నున్నది.

అయ్యది రాతితోడను సున్నముతోడను గట్టిగాఁ గట్టఁబడి బలిష్ఠమైన కవాటమును గలిగియున్నది.

ఆద్వారముచేత రేయుంబవ శైలిస్వడును రక్షకభటు
 లేమరిక పడికావలి కాయుచుందురు. వారు దుర్గరక్షణ
 మం దెంత అస్త్రమత్తులుగా నుందురో యాగంతుకులకడ
 నగరప్రదేశపునుంకమును గైకొనుటలోఁగూడ నంతటి
 యస్త్రమత్తులు. తొలి కోటనుండి రెండవప్రాకారమును,
 దానిని గడచి మూడవదానిని, అందుండి నాల్గవ కోట
 వాకిలిని, అట్లు వరుసగా దాటుచుఁబోయి యేడవ
 ప్రాకారమును సమీపించితిమి. ఈకడపటి ప్రాకారము
 లోపల రాయలమందిరములు, సౌధములు, సభామంట
 పములు కొల్వకూటములు, కచ్చేరీలు కలవు. నగరము
 నకు వెలుపలగల ఏడవప్రాకారమునకు నాలుగుగవనులు
 కలవు. అం దుత్తర దక్షిణముల వానికి నడుమను,
 పూర్వ పశ్చిమముల వానికి నడుమను, రెండవపడల దూర
 ముండును. వెలుపలిప్రాకారములలో మొదటిదానికిని, రెం
 డవదానికిని, నడుమగల ప్రదేశమున సారవంతములయి,
 సాగుచేయఁబడుచున్న భూములు, ఫలపుష్పవంతము
 లయిన చక్కని తోటలు వెక్కులు గలవు. అచ్చటచ్చ
 టను మంచి సౌధములును, ఇండ్లును, బావులును, ఆరా
 మములును గలవు. వెలుపలినుంచి మూడవప్రాకారము
 మొదలుకొని లోపల ఏడవప్రహరీవఱకును, రాజవీధి

కిర్రుప్రక్కలును, దట్టముగా నిండ్లు, అంగళ్లు, నడుమ నడుమ వీధులు, తోటలును గలవు. ఏడవప్రాకారము లోనల రాయలనగరును, సభాగారములును, సౌధము లును, నాలుగురాజవీధులు గలసికొను మొగయును గలవు. ఆరాజవీధులు నాలుగు నొకదాని కొకటి యెదు రుగా నున్నవి. ముందుత్తరముగా రాయలు నివసించు నగరు కలదు. ఈనగరివాకిటనుండియే నాలుగువీధులును నాలుగుమొగలకును బోవును. ప్రతిరాజవీధి మొగను, నగరివాకిటికి సమీపమున ధనురాకారముగ నున్నతో రణముతోఁగూడిన యెఱ్ఱైన గోపురమును, దానిచుట్టును స్తంభములతో నలంకరింపఁబడిన వసారాయును గలవు. ఈరాజవీధుల మొగలనున్న తోరణగోపురము లన్నింటి కంటెను, నగరివాకిట నందమైన గోపురము కలదు. ఈతోరణ గోపురములక్రిందినుండి నాలుగుముఖములఁ బోవు రాజవీధులు మిక్కిలి వెడల్పుగానుండి రమ్య ముగా నున్నవి. రాజవీధులం దిరుప్రక్కలనుబుష్ప లావికలు పరిమళము గ్రమ్ముకొను నానావిధపుష్ప మును విక్రయించుచుందురు. అంగడివాండ్లు తమయం గళ్ల ముందట అందమైన మంచెలు గట్టుకొని తమసరకులు నమ్ముకొనుచుందురు. ఇట్టిరుప్రక్కలను అంగళ్లు, పుష్ప

లావికలు, నల మాక్రమించుకొనినను, ఆశ్వికులు, పథికులు, ఏనుగులు, బండ్లు, పల్లకీలు, మున్నగునవి గుంపులు గుంపులుగ నినుకవైచినరాలకుండ వచ్చుచు బోవుచుండుటకు వీలయినంత వెడల్పుగా రాజవీధులున్నవి. ఈ వీధులు చాలపొడవై చూపుమేఱకు వ్యాపించియుండి, చూచుటకు మనోహరములై యున్నవి. ఏవంకఁజూచినను, పరిమళభరితకుసుమజాతులే కనఁబడుచుండును. ఇన్ని పుష్పములలో నీదేశీయులకు గులాబిపూవులన్న మిక్కిలి యిష్టము. అవి విశేషముగా దొరకును. ఇచ్చట ప్రజలకుఁ బువ్వులనినఁ బ్రాణము. ఆహార మొక మావశ్యకమో పూవు లంతమావశ్యకము. భోజనమైన లేకుండఁ బోవుదురు గాని స్త్రీపురుషులు పూవులు ముడువకుండ నెక్కడకుఁ బోలేరు. ఒక్కొక్కవిధమగు నస్తుచయమును విక్రయించు నొక్కొక్క ఓడవర్తకు లొక్కొక్కచోట గుమిగూడి వ్యాపారము చేసికొందురు. ఏసరకులయోడ యాసరకులదేకాని యింకొకసర కామోడలో దొరకదు. ఇచ్చటి రత్నవర్తకులు నిర్భయముగా తమసరకులను ఎంత విలువగలవానినైనను వజ్ర వైమార్యాదిరత్నములను మొదలైనవానిని విచ్చలవిడిగా రాసులక్రిందఁబోసి నడి వీధులందు విక్రయించుకొందురు.

అత్యంత రామణీయకమై మనోజ్ఞమైన యచ్చోటి
నగరివాకిట కెదురుగానున్న నాలుగువీధులందును చక్కని
నునుపైన తాతికాలువగుండ పరిశుద్ధజలము నగరులోనికి
పట్టణములోనికి నెడతెరిపి లేక ప్రవహించుచుండును. ఈ
తాతికాలువలు పట్టణమం దంతటను గాన్పించును. రాయ
లసౌధమునకుఁ గుడివైపున మంత్రిశేఖరుని సభామంట
పముకలదు. ఆ విశాలమంటపమునకు నలువది స్తంభములు
కలవు. దానికెదురుగా మనిషికంటె నెత్తయిన వసారా
యొకటి గలదు. ఆ వసారా యించుమించుగా నిరువది
గజములపొడవును, ఆరుగజముల వెడల్పును గలదిగా
నున్నది. దీనిని దస్తర్ఖానా లేక దస్తరుకొట్టు, అనిపిలు
తురు. రాజ్యమునకుసంబంధించిన యావత్తుకాగితములు
పత్రములు మొదలగు నవన్నియు దస్తరములుగా కట్టి
యందుంతురు. ఇచ్చటనే కరణములు తెఱచిలేక లేఖల
వ్రాయుచు కూర్చుందురు. ఇచ్చటిజనులు రెండువిధముల
వ్రాతసామగ్రి నుపయోగింతురు. అందు మొదటిదిః
రెండుగజములపొడవును, రెండువ్రేళ్ల వెడల్పునుగల
తాటాకులు. ఈజను లా తాటియాకులపై గంటములతో
గీకుచు వ్రాయుదురు. ఈవ్రాత అంతశ్రేష్ఠమైనదిగా
జనులు తలంపరు. తాటియాకులపై వ్రాయఁబడినయక్ష

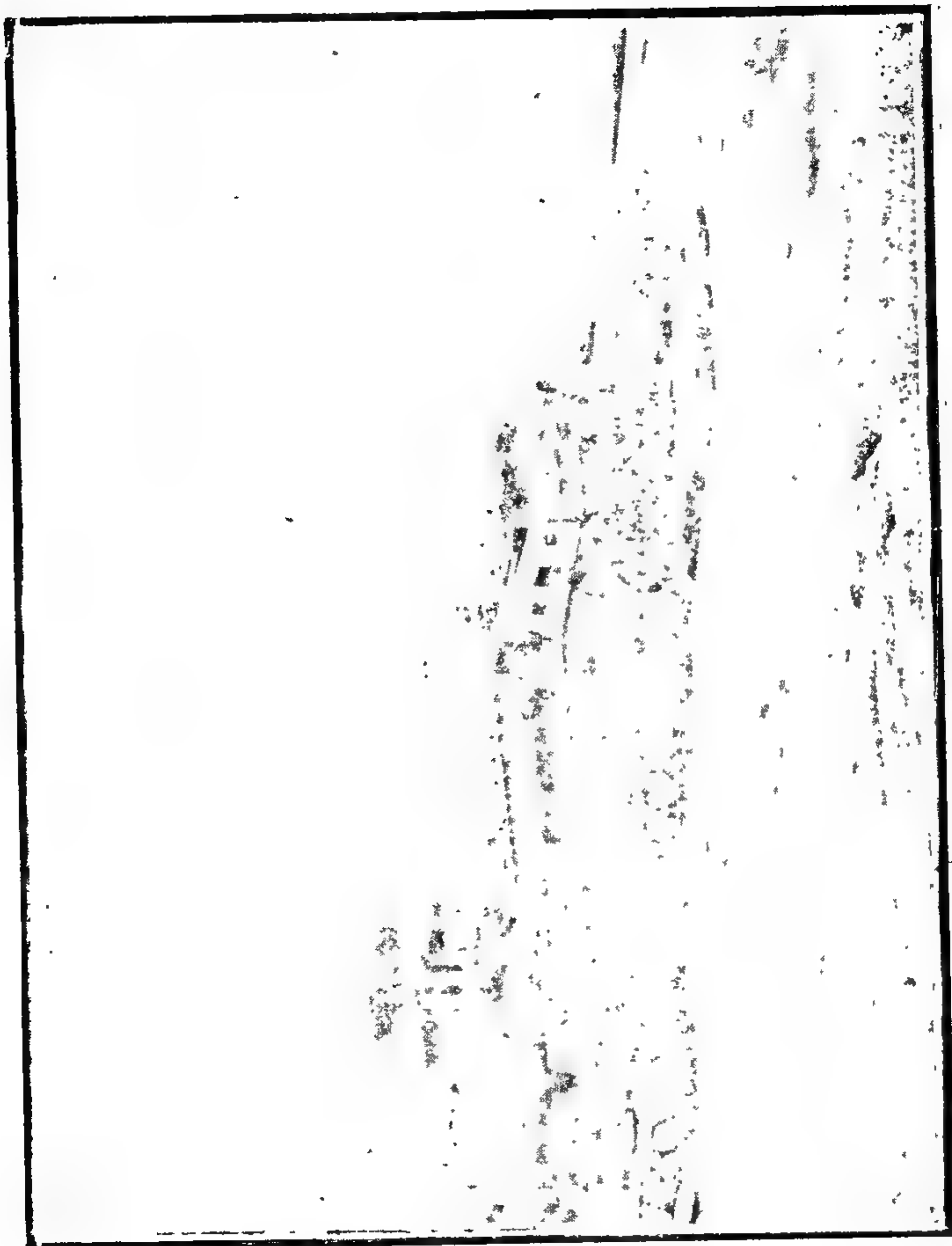
రములు మసితో వ్రాయఁబడనందున రంగుతో కంటికిఁ గానరావు. అదియునుగాక తాటాకులు చిరకాల ముండ కపోవుటవల్ల వాటిపై వ్రాయబడినయక్షరములును, చిర కాల ముండవు. ఇక రెడవషడ్ధతి; తెల్లపలకలకు నల్లనిరంగు పూసి వాటిపై రాతిబలపములను, పెట్టి తెల్లగా వ్రాయుట. ఈషడ్ధతి చాలమంచిదట. ఇట్లు వ్రాసిన యక్షరములు చిరకాల ముండును.

స్తంభములుగూ, యీసభామంటపముపైన నెత్తైన వేదికపై దండనాయకుఁడు రాజకీయోద్యోగులు తన్నుఁ బరివేష్టించ నిడుకొలుపుదును. ఉభయపార్శ్వములందును, వేత్రహస్తులు బారులుతీసి నిలువఁబడి యుందురు. మంత్రిశేఖరునితో విజ్ఞాపన మొనరించుకొనఁ దలంచిన వారు ఈవేత్రహస్తులనడుమ నడచి వచ్చి ఏదైన యొకవస్తువును గాన్కగా నొసంగి సాష్టాంగదండప్రణామ మాచరించి, నిలువఁబడి ముకుళితహస్తులై శిరము వంచి తెలిపికొందురు. ధన్నాయకుఁడును వారివిన్నప మాలించి, యుచితకీర్తిని, న్యాయవిమర్శనము గావించి తీర్చిచ్చి పంపివేయును. అతనితీర్పునకుఁ దిరుగు లేదు. దండనాథుఁడు కొలువునుండి వెడలిపోవునపుడు కొలువు చాలింపఁబడును. ఆయనకు ఏడు రంగురంగులు

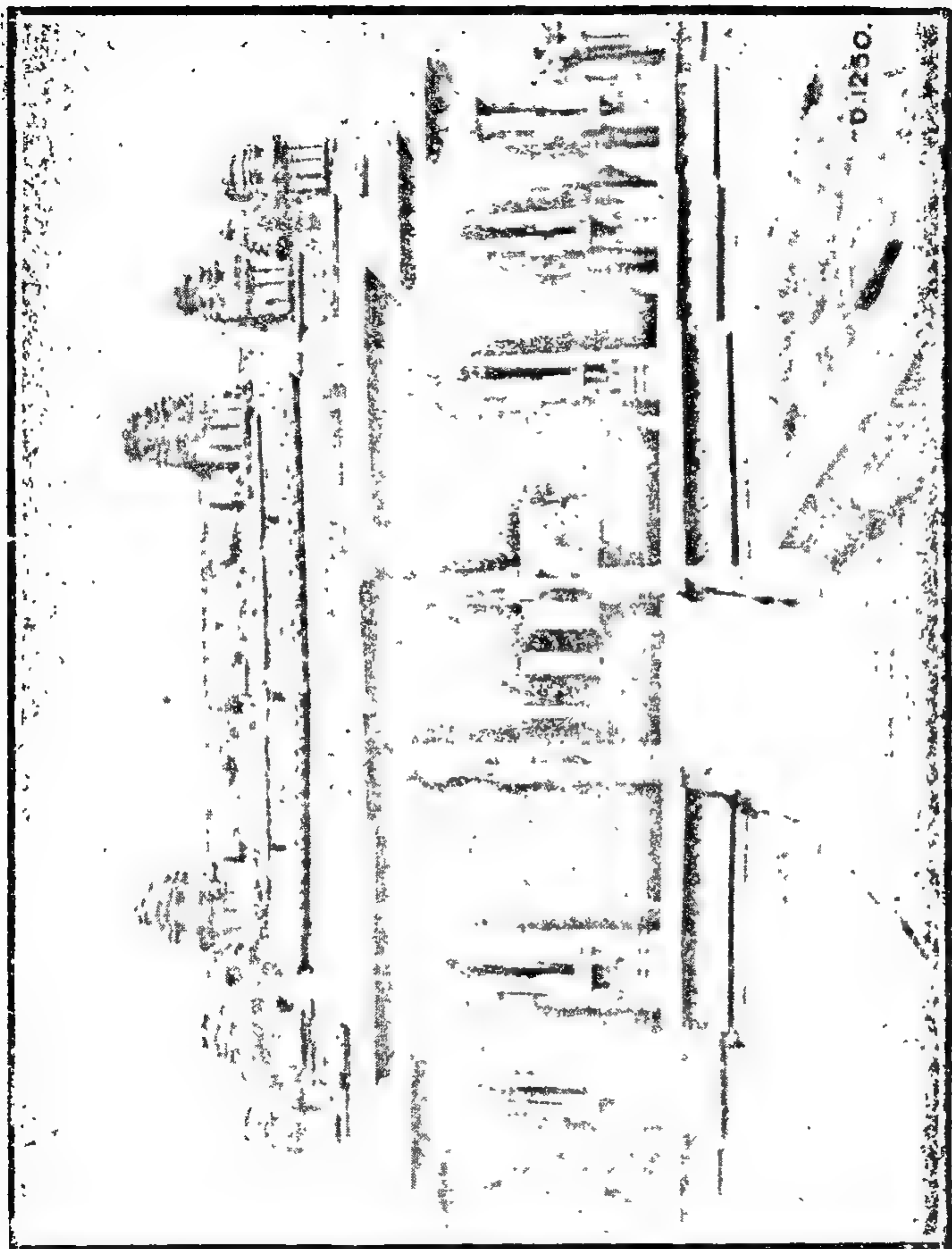
గొడుగులు గలవు. అతడు బయలుదేరునపు డాచిత్రములఁ గైకొని పరివారములు ముందు నడతురు. వారిముంగట శంఖకాహళాది మంగళతూర్యములు పూరించఁబడును. అతని కిరుప్రక్కలను పందిమాగధులు కైవారములు చేయుచు, స్తోత్రపాఠములఁ జదువుచు, 'జయీభవ! దిగ్విజయీభవ!' యనుచు నడతురు. ముందు వేత్రహస్తాలు బరాబరులు తెలుపుచుండ, ఇతర సేవకులు ఛత్రచామరములు బట్టుకొనిరా, దండనాయకుఁడు బయలు వెడలి, రాజమంధిరమున కరుగును. రాజనగరునకును, దండనాయకుని సభామంటపమునకును నడుమ ఏడు కక్ష్యంతరములుగలవు. ఒక్కొక్క కక్ష్యంతరము గడచినప్పుడతనివెంటఁ బట్టుకొని రాఁబడు గొడుగులలో నొకటి తరువాత నొకటి వరుసగా మూసి వెనుక నుంచఁబడును.

అట్లా దండనాయకుఁ జేడుకఁజ్యోతరములు గడచు
నప్పటికి ఏడుగొడుగులు వెనుక నుంచఁబడును. రాజసము
ఖమున దండనాయకుఁడు ఒంటరిగఁ బ్రవేశింపవలయును.
ప్రవేశించి రాజ్యమునందలి సర్వవృత్తాంతముల నాతనికిఁ
దెలిపి, యాతనియాజ్ఞలఁ గైకొని సెలవుదీసికొని పోవు
చుండును. దండనాయకుని మందిరము రాయలనగరు
నకు వెనుకభాగమున నున్నది.

సగరున కెడమవై పున దండనాయకునిసౌధము కలదు. దానికి వెనుక టంకసాల కలదు. ఇచ్చట నీదేశ మునందు చలామణియగుచున్న నాణెములన్నియు ముద్రింపఁబడుచున్నవి. ఈదేశమున మూఁడువిధముల బంగారు టంకములు రాగి కలిపి ముద్రింపఁబడుచున్నవి. వానిలో మొదటిది వరహా 'వరహా'లో సగమువిలువ గలనాణెమునకు 'ప్రతాప'మనిపేరు. మూఁడవనాణెముపేరు 'షణము'. వరహాకు ఇరువదిషణములు, ప్రతాపమునకు పదిషణములం నిత్తురు. షణమున కారు 'తరము'లను వెండినాణెములు వచ్చును. 'తరము'నకు మూఁడు 'జతల'ను రాగిటంకములు వచ్చును. ఈదేశాచారమునుబట్టి రాయలకు సామంత మండలేశ్వరులు, మహామండలేశ్వరులు తామీయవలసినకప్పమును, సంవత్సరమున కొకమాఱు టంకసాలయందుఁ జెల్లించుచుండుట యలవాటు. ఎవ్వరికైన ధన మీఁదఁ దలంచినపుడు రాక్షాలు టంకసాలపై వాని కివ్వవలసినదానికి రాయసమంపును. సిపాయిలకు బత్యము నాలుగునెలల కొకసారి రాయ లిచ్చుచుండును. అందరికిని టంకములనే యిత్తురుగాని సామంతరాజ్యములపై వచ్చుపన్ను లాదాయమును విలియవేయు నాచారము రాయలపాలనమునందు లేదు.

౧౫. జైన దేవాలయము

౧౩. విప్లవ దేవాలయమునాని కళ్యాణమండపము

12B

ఆ దేశపు సంఖ్య యంతయని యుజ్జాయింపుగానై నను చెప్పట కలవిగాదు. ఎచ్చటఁగాంచినను దేశ మంతయు జనసంక్రీరమే. ఇసుకవైచిన రాలనియంత జనము గలదు. రాయల కోశాగారమునందు ధనము దాచుకొనుటకై పాతాళపుకొట్టు లనేకములు గలవు. అందు బంగారము, వెండి కరగించి దిమ్మలుగాఁ బోసి యుంచెదరు. ఆ దేశమునందు పేదవానిమొదలుకొని భాగ్యవంతునివఱకు స్త్రీలు, పురుషులు, బాలురు, చివఱకు వీధులలో దొమ్మరియాటలాడు దొమ్మరులు సహితము చేతులకు, దండలకు, మెడలకు, కాళ్లకు అమూల్యరత్న భరణములో, పూతమెఱుఁగునగలో ఏవో కొన్నిటి నై నను ధరింతురు.

.....రాయలకు మంచిచక్కనైన ఏనుఁగుఒకటి కలదు... స్త్రీయుదయము నీమదకరీంద్రమును రాయలసముఖ మునకుఁ గైకొని వత్తురు. ప్రాతఃకాలమున నీయేనుఁగును గర్జించుట రాయలకు శుభదాయకమట. రాయల వారి రాచయేనుఁగులకు అన్నమువండి పెట్టుదురు. ఆవంట యా యేనుఁగుల ముందటనే వండువలయును. అన్నముడికిన పిమ్మట ఆయన్నమునందు కొంచె ముప్పును, బెల్లమును వేసి రెండేసిమఱుగుల బరువుగల ముద్దలుగాఁజేసి నేతిలోఁ

గాని పెరుగులోగాని ముంచి యాజంతువుఁ నోటిలో నుంతురు..... ఇ ట్లేవిధమున నా మత్తకరీంద్రములకు రెండువేళల మేతనిడెదరు. ఒక్కొక్కయేనుఁగునక్కొక్కక సాలచొప్పన నన్నిఁటికిని యన్నిసాలలుకలవు. ఆసాలఁ గోడలు ఎత్తుగానుండి బలిష్ఠములుగా నున్నవి. ఆ గోడల పైన లావుదూలములును, వానిపైన కర్మసరంబియుఁ గలవు. పైనున్న దూలములకును, ఈ యేనుఁగు వీపుల కును, మెడలకును, ఇనుపగొలుసులు గట్టిగాఁ గట్టఁబడి యుండును.....వీటికి ముందఱ కాళ్లకు గొలుసుల సంకెలలుగూడఁ దగిలించఁబడును.

వేశ్యవాటికలు

టంకసాల కెదురుగా కటకపాలుని కచ్చేరీ కలదు. అతనిక్రింద నగరరక్షణమునకై పండ్రెండు వేలమందికావలి వాండ్లు గలరు. వారికి జీతముక్రిందఁ బ్రతిదినమును మనిషి కొకపణము చొప్పన వేశ్యవాటికలందు పండ్రెండువేల పణముల సుంకము వసూలుచేయుచుందురు. వేశ్యవాటిక చుందలి వెలయాండ్ర సౌధములు, నైభవ సంపదలు, అప్పటివిలాసినీతతుల సౌందర్యము మొల్కలేనగవుతో, ముద్దులుగురియుచున్న వారి యొయ్యారపునడకలు, ఎంతటివారినైన వలపించు వారి నేర్పరితనపు మినుకులు,

మోహనాస్పదములైన వారి చూపులు, విలాసములు వర్ణింప నలవికాదు.

వేశ్యవాఙ్మకను గూర్చి యొకమాటమాత్రము చెప్పకతప్పదు. టంకసాలవెనుక నించుమించుగా నిరువది గజముల వెడల్పును మూడువందలగజముల పొడవును గలయొకవీధి కలదు. ఆవీధి కిరుప్రక్కలను చక్కని పూ పొదరిండ్లతో నిండిన ముంగిట వాకిళ్లుగల శోభనగృహములు బాదులుతీర్చియున్నవి. ఆప్రాంగణములందుఁ జంద్ర కాంతశిలానిర్మితములైన వేదికలు వరుసగాఁ గలవు. ఆ వేదికలకు వెనుక మేడగోడలపై సింహములు, పులులు, చిరుతపులులు, ఏనుగులు మొదలగు వన్యమృగములు అనేకములు జీవములతో నున్నట్లుగా చిత్రింపఁ బడినవి. అపరాహ్ణమున ఎండవేడిమి యించుక తగ్గుచుండ నీవార విలాసినులు చక్కఁగా నలంకరింపఁబడిన తమయిండ్ల ప్రాంగణములందున్న చంద్ర కాంతశిలావేదికలపై తివాసుల మీఁదను, కుర్చీలమీదను, సోఫాలమీదను,.....చేటీ జనముతో సుఖోపవిష్టులై యుందురు. ప్రతివారవిలాసినియు, నొడలంతయు, నవరత్నఖచితామూల్యాభరణములతో, మంచిముత్యముల హారములతో, గన్నులకు మిఱుమిట్లుగొలుపు చక్కఁదనముతో, రంగుచీరలఁ

గట్టుకొని చూచువారల హృదయములను జూఱగొను
చుందురు....ఒక్కొక్కపడపుటింతికి ఇద్దఱుముగ్గురు దాసీ
లు. వారు తమయజమానులకడ నిలువఁబడి మార్గమునఁ
బోవు విట కాండ్రను...బ్రయత్నించుచుందురు.....
వెలయాండ్ర పొత్తునుగూడి సుఖంఁగోరువాఁడు ఈవీధిని
బోయి తమయిచ్చవచ్చిన తరుణిని బడయవచ్చును.
వేశ్యాగృహములందలి పరిచారకులు, దాసీలు మిక్కిలి
జాగరూకులై యుందురు. విటులసా తేదైన పోయినచోఁ
బరిచారికలకుఁ బ్రాణముమీఁదికి వచ్చును. వెంటనే
వారుగృహములనుండి వెడలఁగొట్టఁ బడుదురు. ఈనగ
రపుటేడు ప్రహరీలనడుమ లెక్కకుమించిన వేశ్యాగృ
హము లున్నవి.....కావలివాండ్లు అనుక్షణమును
కోటలో నేమేమిజరుగుచున్నదో ప్రతిక్షణమును గట్క
పాలున కెఱింగింపవలెను. ఏవస్తు వెచట పోయినను
ఎక్కడ నేదొంగతనము జరిగినను వెంటనే నేరస్థుని వెదకి
పోయినసొత్తును, సొత్తుపోయినవానికిఁ దెచ్చియివ్వ
వలెను. ఏనేరమును జరుగనీయరాదు. అట్లు జరిగినచో,
దానికి వారు కొంతజరిమానా నిచ్చుకొనవలెను.¹”

1. భారతి-సంపుటము 1, సంచిక 12. ఈవిషయము శ్రీ భావ
రాజు కృష్ణరావుగారిచే 'Elliot' ఎన్లయిట్ చరిత్రకారుని గ్రంథము
నుండి వ్రాయబడినది.

ప్రౌఢదేవరాయలు క్రీ. శ. 1446 సంవత్సర ప్రాంతమునఁ జనిపోయెను.¹ దేవరాయలకుఁ బొన్నల దేవివలన మల్లికార్జునరాయలును, సింహళదేవివలన విరూపాక్షరాయలును జన్మించిరి. తండ్రిమరణానంతరము మల్లికార్జునరాయలు రాజయ్యెను.

మల్లికార్జునరాయలు. (క్రీ. శ. 144-1465.)

మల్లికార్జునరాయలశాసనములు (క్రీ. శ. 144) సంవత్సరమునుండియుఁ గనంబడుచున్నందున, నప్పటికిఁ దండ్రిచనిపోయియుండి, మల్లికార్జునరాయలు సింహాసన మాక్రమించుకొని యుండును.² ఇతనికి ఇమ్మడిప్రౌఢదేవ మహారాయలనియు, దేవరాయ మహారాయలనియు బిరుదునామములు గలవు. ఈతనిప్రధాని గణపన్నయొడ యరు. ఇతనికాలమందును వేళ్వేలు రాజ్యభాగములకు రాజప్రతినిధు లుండి రాజ్యపాలనము చేయుచుండిరి.

మల్లికార్జున రాయలకాలమునందు విద్యానగర రాజ్యము క్షీణదశకు రాఁజొచ్చెను. కపిలేశ్వరగజపతియు, బహమనీసుల్తానైన అహమ్మద్ షాహాయును గలసి విజయ నగరముపై దండెత్తిరాఁగా, మల్లికార్జునరాయలు విశేష

1. A. S. R., Page 25

2. Epigraphia Carnatica, Vol. VII, Sk. 239.

ప్రయత్నమున వారినోడించికర్ణాటదేశమునుండితరిమెను.

¹ ఈవిషయమె గంగాధరకృత గంగాదశస్త్రతాపవిలాసమునందుఁగూడఁ బేర్కొనం బడినది. ఈగ్రంథమునందుఁ బ్రస్తుతాంశమునకుఁ గాపలసినవిషయములు 'విజయనగరచరిత్ర కాధారములు' అనుగ్రంథమునఁ గ్రోడీకరింపఁ బడినవి.²

మల్లికార్జునరాయల కిద్దఱుకుమారు లున్నట్లు తెలియుచున్నది. కాని వారినిజవృత్తాంతమేమియు గ్రంథస్థము కాలేదు. మల్లికార్జునరాయలు చనిపోయిన తరువాత నీతనిసోదరుఁడగు విరూపాక్షరాయలే రాజ్యమునకు వచ్చెను.³ విరూపాక్షరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చినప్పటికి. విజయనగర సామ్రాజ్యము క్షీణదశకు వచ్చుచుండెను. ఉత్తరమునరాజమహేంద్రవరము, కొండవీడు మొదలగు దుర్గములను స్వాధీనమును జేసుకొని గజపతులు విజృంభించసాగిరి. బహమనీసుల్తానులు విజయనగరరాజ్యము బలహీనమౌచున్నదని గ్రహించి యెట్లయినను విజయనగరరాజ్యమును గబళింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. ఇట్లు

1 Indian Antiquary, Vol. XXXVIII, Page 93.

2. Sources of vizianagara History, Pages 65-66

3 A little known chapter of vizayanagara History, Pages 3-8.

జీత విజయనగరచరిత్రము

యవనపతులును, గజపతులును సామ్రాజ్యమును మ్రింగి
వేయుటకుఁ బ్రయత్నములు సల్పినను వారియాశలు సఫ
లముగాకుండెను. విజయనగర మింక నొక్క శతాబ్దము
కృష్ణరాయాది మహారాజుల పరిపాలనమున మహావైభ
వము నందవలసి యుండ నట్టికార్య మిష్ట డెట్లు జరు
గును?

విరూపాక్షరాయలు. (క్రీ. శ. 1465-1485)

విరూపాక్షరాయలు విద్యానగరమునేలిన సంగమ
రాజులలోఁ గడపటివాఁడు. ఇతఁడు బలాత్కారముగా
రాజ్యమును దనసోదరకుమారులగు రాజశేఖరరాయల
కును, విరూపాక్షరాయలకును జెందకుండ గ్రహించి ప్రజ
లకును దండనాయకులకును నప్రియుడై పరిపాలనము
చేయ నారంభించెను. విరూపాక్షరాయల సజ్జలూరు
శాసనమునందుఁ దాను నిజప్రతాపముచే రాజ్యమును
బడసెనని చెప్పి కొనుటయేకాక, ఆతుకూరు శాసనము
నందు మల్లికార్జునరాయలు నిశ్చయముగాఁ దనసోదరపు
త్రిులఁ ద్రోసిరాజని రాజ్య మాక్రమించెనని చెప్పక
తప్పదు.¹ ఇతనిశాసనములు క్రీ. శ. 1465 సంవత్సరా

1 Epigraphia Indica, Vol. III, No. 121,
A little known Chapter of Vizianagar History,
page 12-13

రంభమునుండి కన్పట్టుచున్నందున నాసంవత్సరమునందే రాజ్యారూఢుడై యుండవచ్చును.

విరూపాక్షరాయలు వారకామినీజనలోలుడై సురాపానప్రియుడై ప్రజలకుఁగాని మంత్రి దండనాయకులకుఁగాని దర్శనమియక రాజ్యకార్యములందు విముఖితఁ గలిగియుండెను. రాజ్యము క్షీణదశకు రాఁజొచ్చెను. మహమ్మదీయులును, గజపతులును విజృంభింపఁజొచ్చిరి. కపిలేశ్వరగజపతి క్రమక్రమముగా రాజమహేంద్రవరము, బెజవాడ, కొండవీడు, ఉదయగిరి రాజ్యములు వశముచేసుకొని ప్రతినిధుల నేర్పఱచెను. కపిలేశ్వరగజపతి ఉదయగిరిరాజ్యమును జయించుటయేకాకయితఁడు కాంచీనగరమువఱకుఁబోయి యానగరమును ముట్టడించెను. కొంచె మెచ్చుతగ్గుగ నాకాలప్రాంతముననే పాండ్యరాజులుకూడ కాంచీనగరముపై దండెత్తిరి. ¹

క్రీ. శ. 1469 సంవత్సరమున మహమ్మద్ గవాన్ అనునాతఁడు పశ్చిమతీరముననున్న గోవానగరమును స్వాధీనమును జేసికొనెను.

1 Annual Report on Epigraphy for 1906-1907, Paragraphs 56-57.

జీర్ణవిజయనగర చరిత్రము

సంగమవంశముచూక్క చరమావస్థ

ఏవంశమునందు చూక్క, ఫౌడ దేవరాయలు మొద
లగు మహారాజు లుద్భవమొంది సామ్రాజ్యము నత్యంతా
భివృద్ధికిఁ దీసికొనివచ్చిరో, యావంశమునందే కట్టకడ
పటివారు సామ్రాజ్యమును దుస్థితిలోనికిఁ గొనివచ్చి,
దుర్బలులై అవివేకులై యొకరినొకరు చంపికొన నారంభిం
చిరి. ఈవిషయము న్యూనిట్ ఇట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు.
“ఈరాజున కిద్దఱు కుమారులు కలరు. వారలు తండ్రి
యొక్క కృత్రిమమును రాజ్యము పరాధీన మగు
చుండుటయుఁ గన్నులారఁ జూచి సహింపలేక నతనిని
జంపఁదలంచిరి. అంత పెద్దకుమారుఁడు తండ్రిని స్వయ
ముగాఁ జంపెను. ప్రజ లతనితండ్రి మరణానంతరము
సింహాసనా రూఢుఁడవుకమ్మని వేడగా నతఁడు రాజ్యముఁ
బాలించుట కనర్హుఁడననియు, నంతటిమహాపాపికి (తండ్రిని
జంపుటచేత) రాజ్యమేల యనియుఁ దనతమ్ముని రాజును
జేయవలసినదనియుఁ జెప్పఁగా వెంటనే తమ్ముఁడు విజ
యనగర రాజ్యాధీశుఁ డయ్యెనట. కాని యతఁడు రాజ్య
మునకు వచ్చినవెంటనే దండనాయకులును మంత్రులును
తనయన్నగారు తండ్రిని జంపగా లేనిది తన్నుమాత్రమేల
చంపలేదనియు, నతనిని నీవు చంపుమనియుఁ జెప్పఁగా

నితఁడు సోదరుని జంపెను. ఇతనిపేరు పాడియోరావు (ప్రౌఢదేవరాయలు). అన్నగారిని జంపినవెంటనే తండ్రి వలెనేకాంతాలోలుఁడై దినములువెడలఁబుచ్చుసాగెను.”¹

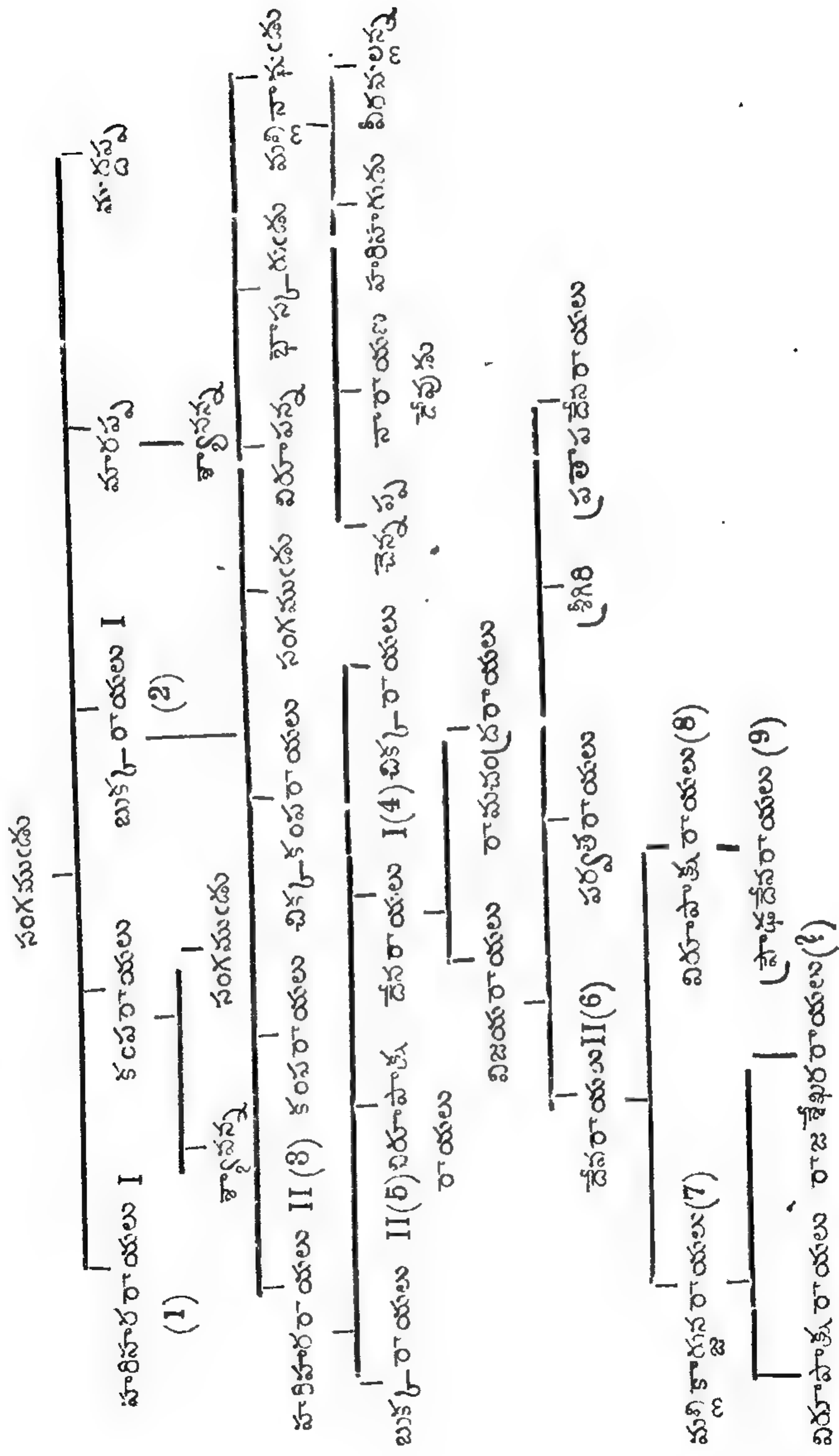
విరూపాక్షరాయల శాసనములు క్రీ. శ. 1485 వఱకుఁ గొన్నించుచున్నవి. క్రీ. శ. 1486 సంవత్సరము నాటియొక శాసనములో విరూపాక్షరాయల కుమారుఁడు ‘ప్రౌఢదేవమహారాయఁ’డని వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈ ప్రౌఢదేవరాయలే ‘న్యూనిజ్’ వ్రాసిన ‘ప్రౌఢరావు’ కావలయును. ²

ఈప్రౌఢదేవరాయని కాలమందే విజయనగర మన్యాక్రాంతమై, మఱలఁ గొన్నిదినాలకుఁ దొంటివై భవమును బొంది, యెప్పటియట్ల సమస్తసంపదలకు నిలయమై వన్నెగాంచెను. సంగమవంశమునకుఁ బ్రౌఢరాయలే కడపటివాఁడు. ఇతని ప్రసిద్ధసేనానులలో నొకండగు సోళువ నరసింగరాజు అనమర్థుఁడగు తనప్రభునిఁ దొలఁగించి స్వయముగా రాజ్యపాలనముచేయ నారంభించెను.

1. Forgotten Empire, Pages 305—306.

2. Epigraphical Collections for 1902, No. 593.

మొదటి విజయసగర రాజవంశము - సంగమవంశము

సాళువవంశ చరిత్రము

రాజ్యలక్ష్మి చంచలమనస్కురాలు. రాజ్యము వీరభోజ్యము. కావుననే విజయనగర రాజ్యలక్ష్మి తొలుత సంగమవంశరాజచంద్రులైన హరిహరబుక్కరాయాదుల భుజాపీఠము నలంకరించి, బలదర్ప శౌర్య ప్రతిభావంతులగువారిచే సకలవిధముల మన్ననలఁ బడసి కొంతకాలము అతులిత వైభవసమన్వితయై వెలసినను, దరువాత నావంశముగోని దుర్బలులును, దుర్జనులును నగు నరపతుల సన్నిధానమున నుండనొల్లక తన కాశ్రయము నకు వేటుపురుషుల వెదకుటఁ కారంభించి, తుట్టతుదకు సాళువాన్వయపార్థివేంద్రుల బాహుపీఠము నధిష్ఠించెను.

సాళువవంశచరిత్రము ఆంధ్ర కావ్యములలోను, సంస్కృత కావ్యములలోను వర్ణింపఁబడినది. ¹ చంద్రవంశ

¹ (a) 'కృతిపతి వింశానుక్రమము' జైమినీభారతము, పినవీరన్నకవి.

(b) వరాహపురాణము, ప్రథమాశ్వాసము - నంది మల్లయ్య ఘంటసింగయకవులు.

(c) సాళువాభ్యుదయము (సంస్కృతకావ్యము), రాజనాథ

మున బుధుఁడు, వానికిఁ బురూరవుఁడు, మొదలగువారు జన్మించిరి. ఈవంశములో జన్మించినవారికిఁ జాళుక్యనారాయణ, మోహనమురారి, మేదినీమీసరగండ, యను బిరుదులుగలవు. ఈ కుటుంబమునందు గుండరాజు జనించెను. ఇతఁడు రామదుర్గమును, మహమ్మదీయ రాజులను జయించెను. వీనిరాజధాని కల్యాణనగరము. ఇతనిభార్యపేరు కమలాదేవి. ఇతని కీమేవలన గుండయ, సాళువమంగిదేవుఁడు, సావిత్రిమంగిదేవుఁడు, బలుఁడు, శౌతరాజు, ఆదిరాజులను నాద్వరుకుమారులు కల్గిరి. వీరిలో సాశ్వమంగిదేవుఁడు రెండవకంపరాయల దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రాసందర్భమున నతనికి మిగుల సహాయుఁడై జయము చేకూర్చెను. ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు; మొదటి బుక్కరాయలచరిత్ర సందర్భమున, నితనిఁగూర్చి ప్రశంసించియున్నాను. ఇతనిగూర్చి జైమినీ భారతమున పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరన్న ఇట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. సీ. దురములో దక్షిణసురతాను నెదిరించి

కొనివచ్చి సాంపరాయనికి నిచ్చె,

డిండిమకవి. (Sources of Vizayanagar History, Pages 30—32 and 9—100)

(d) రామాభ్యుదయము, సాళువ నరసింహ భూపాలుడు

(Sources of Vizayanagara History, Pages 32—33 and 83—85).

సామ్రాజ్యమున నిల్చి సాంపగాయస్థాప
నాచార్యబిరుద విఖ్యాతిఁ గాంచె
శ్రీరంగవిభు ప్రతిష్ఠించి యర్వదివేలు
మాడ లద్దేవు మమ్మడికి నొసఁగె
మధురాసురశ్రాణు మడియించి పరపక్షి
సాళువ బిరుదంబు జగతి నెఱపె.

తే. గబ్బితనమునఁ దేజిమొగంబు గట్టి
తఱుమ నగరంపు గవకులు విఱుఁగఁ ద్రోలి
తాను వ్రేసిన శౌరు నుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పొంగు సాశ్వమంగు.

సాళువమంగునకు గౌతమరాజు, నాతనికి ధనంజయున కభిమన్యుఁడువలె గుండరాజును జన్మించిరి. ఈగుండరాజు భార్యపేరు మల్లాంబిక. ఈదంపతులకు అహోబల నృసింహస్వామి యిష్టదైవము. వీరిభక్తికి మెచ్చి నృసింహుఁడే వీరిగర్భమున నృసింహుఁడను నామముతో జన్మించెనట.¹ ఇతఁడే విజయనగర రాజ్యమును సంగమవంశ

1 సాళువాభ్యుదయము - ఆశ్వాసము. 3

ఉ. ఆమహితానుభావునకు నాసుచరిత్రకు నుద్భవించి రు
ద్దామయశోధనుల్ విజయ ధాములు విక్రమభీము లాహవ
స్థేములు సార్వభౌములు ప్రసిద్ధులు తిమ్మనరేంద్రచంద్రుఁడు
శ్రీమదహోబలేశ్వర నృసింహుని యంశమునన్ నృసింహుఁడు
(జైమినీభారతము, ఆ. ౧, ప. ౪౩)

చక్రవర్తులకడనుండి కైకొని స్వతంత్రుడై పాలించినది. సాళువ నృసింహునితండ్రి కాలముననే యీవంశమువారి కిని సంగమవంశమువారికిని భాంధవ్యము కలసినది. గౌతమరాజునకు గుండ్రాజుగాక మఱియిద్దఱు కుమారులుండిరి. అందులో రెండవవాడైన తిప్పరాజు రెండవ దేవరాయలకుమార్తె హరిహరాంబను బెండ్లియాడెను. ఈతిప్పరాజు నితనికుమారుడు గోపరాజు రెండవ దేవరాయలకాలమున రాజప్రతినిధులుగ తెక్కల్ రాజ్యమును బాలించుచుండిరి.¹ ఈతిప్పరాజుకాలమునుండియే సాళువ వంశము కీర్తిగాంచి వన్నెకెక్కెను. ఈతిప్పయ్య, సాళువ మంగిరాజువలెనే బహుపరాక్రమశాలి యని యీక్రింద విధమున జైమినీభారతములో వర్ణింపబడెను.

శా. ఆబాప్పాధిపు సోదరుండు నుతజ

న్యశ్రీ సుధాసాధహే

లాబాహా పరిరక్షణాంబునిధి వే

లామేఖిలాచక్రుడై

ప్రాబల్యంబున సాశ్వ తిప్పధరణీ

పాలుండు పాలించె దా

1. Epigraphia Carnatica, Vol. X, No 3;

Epigraphia Carnatica, Vol. XI, Cd 29.

శాబస్త్రీతి వహించి నిత్యవినుత
ఘోనాధ యూధంబులన్.

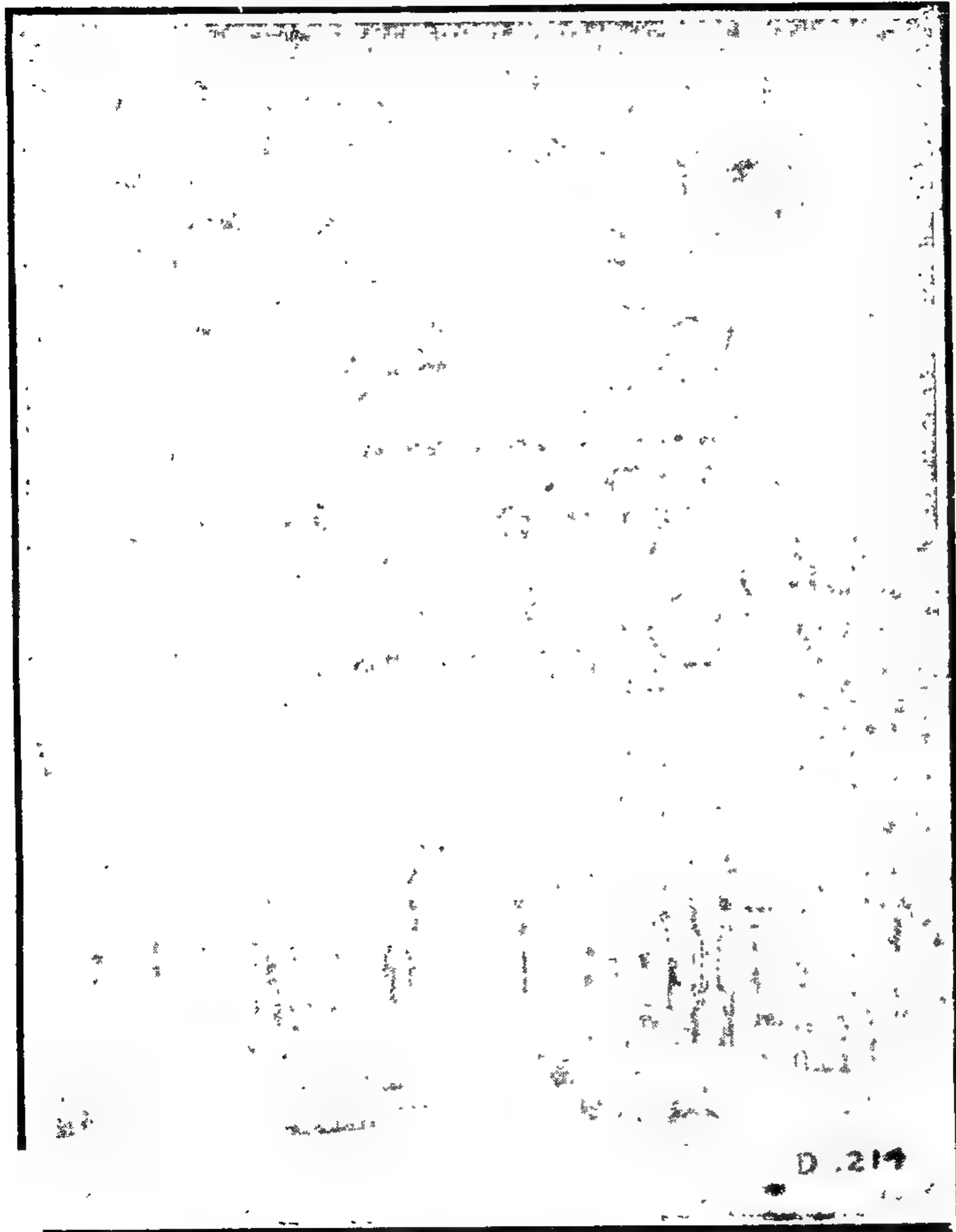
సీ. అమితవైభవముచే నసమానవైభవ.
కులిశాయుధుల నద్రిగుహల కనిచె
దోఃప్రతాపంబుచే దులితప్రతాపదా
వానిలూపుల నరణ్యములఁ ద్రోచె
వినుతధైర్యంబుచే విఖ్యాతధైర్యమం
ధానాదులను సముద్రమున ముంచె
ఘనకీర్తిచే సముత్కట కీర్తిచంఘ్రులఁ
గడకొండ యవలిచీకట్లఁ గలిపె

గీ. నౌర! మీసరగండ కటారిసాశ్వ
పంచఘంటా నినాది భయదబిరుద(?)
కాహళారావ సంపాత కంపితారి
దీప్తిబలసిరి సాళువతిష్ఠశౌరి

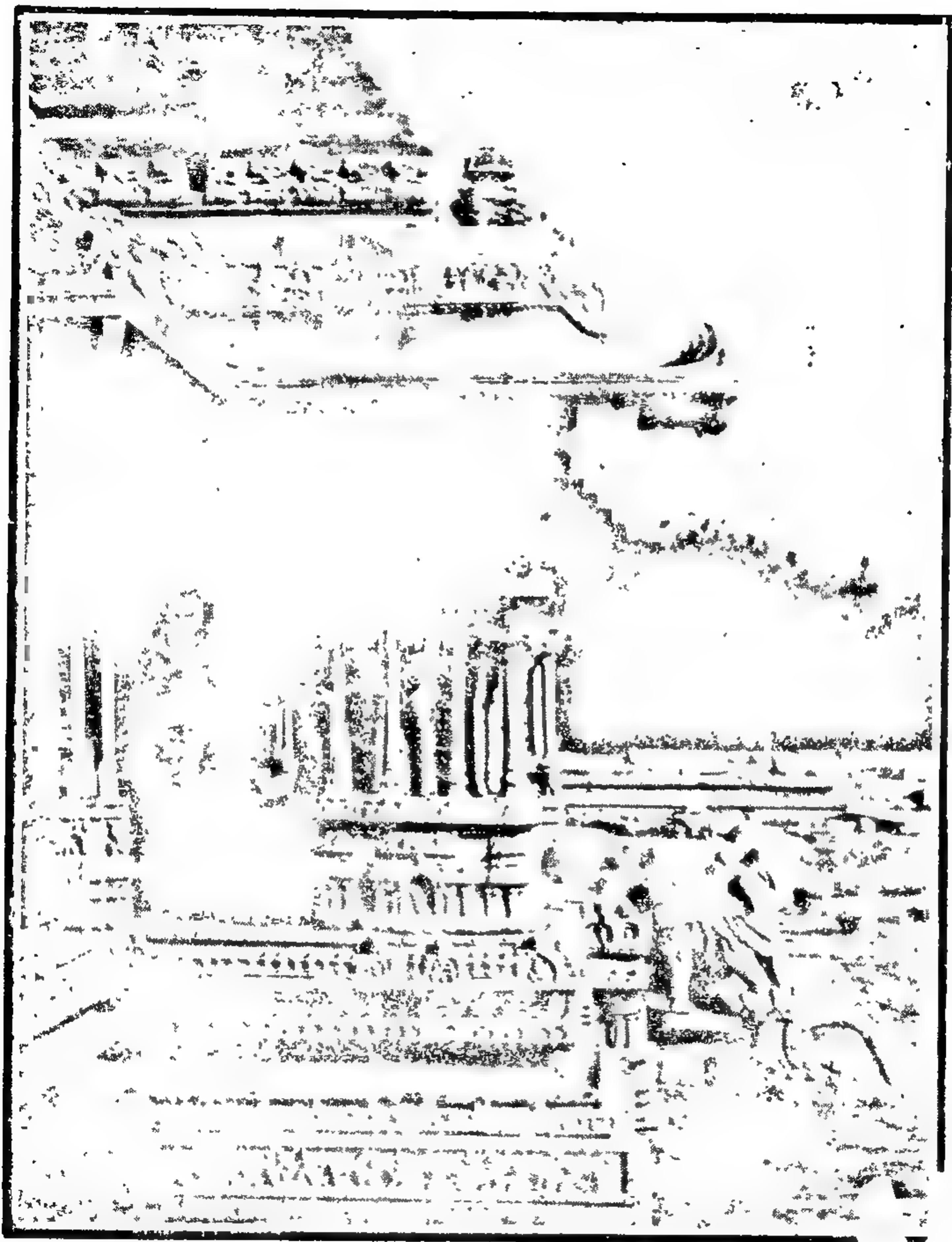
—జైమినీ భారతము. ఆ. ౧ ప. ౩౯_40

సాళువ నృసింహరాయల యుదంతము క్రీ. శ.
[1486_1493]

సాళువ నరసింహరాయలు మల్లికార్జున రాయల
కాలమునుండియు విజయనగరభూపాలుర సామంతుఁడుగ

౧౭. విక్టలరాయ దేవాలయములోని
ముఖమంటపముయొక్క లోవైపు

౧౮. విఠ్ఠలరాయ దేవాలయములోని
ముఖమంటపముయొక్క దక్షిణభాగము

మునకుఁ బోయి, కాశికావిశ్వేశ్వరు సందర్శించి యచట పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను.”

సాళువాభ్యుదయము మూడవయాశ్వాసమున నితఁడు చంద్రగిరిని బాలించుచున్నట్లు కవి వర్ణించి యున్నాఁడు.

“తదిహ స కులరక్షసావధానో
విహరతి సాంగ్రధరోహి వేంకటాద్రిః,
సవిధ భువి తదా హితావనాయాం
స్వపవరచంద్రగిరౌని.....” ఆశ్వా. 3.

ఈవీరసింహుఁడు, విజయనగర సామ్రాజ్యము దుర్బలమై యొకవంక మహమ్మదీయ విజృంభణమునకును, వేటొకవంక గజపతులవిజృంభణమునకును, దాళజాలక నన్యహస్తగతహానని భయపడి, సామ్రాజ్యక్షేమమును గోరి, స్వతంత్రుడై క్రీ. శ. 1485-1486 సంవత్సరప్రాంతముల విద్యానగరమునుండి ‘రాజఘోష’ ‘రాజాధిరాజ’ విరుదావళులతో సామ్రాజ్యమును బరిపాలింపఁ దొడంగెను.*

* The last record of Virupaksha available to us is one dated Friday, July 29, 1485 A. D. The first in which Saluva Narasimha appears with the Imperial titles,

సాళువనరసింగరాయలకు సామ్రాజ్య మభివృద్ధి
లోనికిఁ దెచ్చి దానిని వృద్ధిపఱచుటకు విశేషమాధార
మైనవాఁ డాతని దండనాయకుఁ డగు ఈశ్వరనరసింహ
రాయలు. ఇతఁడు తుళువాన్వయుఁడు. శ్రీ కృష్ణదేవ
రాయలతాత. ఇతఁడు వరాహ పురాణమునందు ఇట్లభి
వర్ణింపఁబడెను :

“సీ. ఉదయాద్రి భేదించె హు త్తరి నిర్జించె
గండికోట పురంబుఁ గదలఁ ద్రవ్వె
పెనుగొండ సాధించె బెంగళూరు హరించె
గోవెల నెల్లూరు గుంటపఱచె
కుందాణి విదళించె గొడుగుఁ జింత జయించె
బాగుూరు పంచము పాడుచేసె
నరుకొండ వెకలించె నామూరు మర్దించె
సీరంగపట్టముఁ బొరిసమరె

Rajahdhiraja, Rajaparameswara, etc. is dated November 1, 1846 A. D. Between these dates the actual usurpation must have taken place, there having been the two sons of Mallikharjuna alive at the time not counting the prince that was set aside—a son of Virupaksha—Mallikharjuna's Brother—A Little known chapter of Vizayanagar History, Page 47.

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

గీ. రాయచౌహత్రమ్లధరావరాహ
మోహనమురారిబర్బర బాహుసాశ్వ
నారసింహప్రతాపసన్నహనుఁ డగుచు
విశ్వహితకారి తిమ్మయ్యూశ్వరుండు.

మ. నరసింహక్షితిపాలపంపనుఁడు గౌ
నాఁజేసి దండెత్తి యీ
శ్వరభూభర్త బెడందకోటయవనా
శ్వనాతమున్ భీమసం
గరరంగంబునఁ గొల్లవట్టుకొని వీఁ
కం గందుకూరీపురాం
తరసీమంబునఁ జక్కఁగా నఱకె దు
ర్దాంతారి సంతానమున్”

నరాహపురాణము, ఆ. ౧, ప. ౩౦, ౩౧.

పైపద్యములలో వర్ణింపఁబడిన స్థలములు సాళువ
నరసింహరాయలచే స్వాధీనము చేసికొనఁబడినవని తెలి
యుచుండుటచేత నీయుద్ధములందు ఈశ్వరనాయకుఁడు
తనప్రభువున కత్యంతసహాయకారియై యుండును.

ఈశ్వరనాయకుని తరువాత నీతనికుమారుఁడు
నరసింగనాయకుఁడు సాళువనరసింహరాయలకు ముఖ్య

సేనానాయకుఁడుగ నుండెను. ఈవిషయము శాసనము లందేకాక వరాహపురాణమునందును జెప్పఁబడినది.

“వ. అట్టి నరసింగరాజరత్నంబుచేత మన్నన వడసి సైన్యనాయకఁడట్టభద్రత్వంబున నిర్నిద్రవిజయ లక్ష్మీమహాత్మ్యంబున మదవదభియాతి భయదసత్వంబున దీర్ఘాయురైశ్వర్య ధుర్యుండైన యీశ్వరనాయకునకుం బ్రియతనూభవుండు నరసవసుధాధ్యక్షుండు

సాళువనరసింహరాయలకే పిల్లలమఱిపినవీరభద్ర కవి జైమినీభారతము రచించి కృతి నిచ్చెను. జైమినీభార తము రచించి నరసింహరాయ లద్దానినిఁ దనకుఁ గృతి యిమ్మని వేడగా పినవీరన్న యల్లెయని మూఁడు నెలలలో నక్కావ్యమును రచించి తెచ్చియిచ్చెదనని రాజసమ్ముఖమున వాగ్దత్త మొనర్చెనట. పిన వీరన్న సోమరియై గ్రంథరచనకుఁ గడంగక నూరకుండ నింతలో గడువుకాలము సమీపించెనట. అంతఁ దనకేమియుఁ దోఁడక నొకనాఁటిరాత్రి యొక్కఁడును గదిలో లోపల గడియబిగించుకొని నిద్రించుచుండెనట. అంత సరస్వతీ దేవియే వచ్చి రాత్రియంతయును దనగదిలోఁ గూర్చుండి భారతమును రచించి వీరన్న కొసంగెనట. మఱునాఁడు

జీర్ణవిజయనగరచరిత్ర

వీరన్న యాగ

బోయి యద్దానిని జదివి సత్వ

యిచ్చెనట. ఇతఁడు 'వాణి నారా

చుండెడివాడట. జైమినీభారతములో

తిపతిని మనోహరముగా నిట్లభినన్దించెను:

“సీ. హతరిపుక్షత్రియుండయ్య సామ్రాజ్యంబు

గరిమఁ జేయనినాఁటి కడమ యొకటి

యోగీంద్రవంద్యఁడయ్యను నుగ్రసేనుని

నోలగించిననాఁటి యొచ్చె మొకటి

భువనైకవీరుడయ్య విభాకరతనూజు

తావుఁ గోరిననాఁటి తక్కువొకటి

యాదిలక్ష్మీనాథుఁ డయ్యను బలిదైత్యు

నడుగఁబోయిననాఁటి హైన్య మొకటి

గీ. తలచి మూర్ధాభిషిక్తుడై ధరణీపతులు

గొలువ నసహాయశూరత మెలఁగి దాన

శక్తి నవతారమెత్తిన శౌరిగాక

క్షితిపమాత్రుండె సాశ్వత్యసింహవిభుఁడు.

జైమినీభారతము. అశ్వా.౧, ప. ౪౪.

విజయనగరచరిత్రము

రాభ్యుదయమును
ప్రసన్నము. ఈ రాజచూడా
కతి సంవత్సరప్రాంతమునఁ జనిపోయి

సంహారయలు.

(క్రీ. శ. 1493-1505.)

సాళువనరసింహరాయలతరువాత సతనికుమారు
లలో నొక్కఁడగు ఇమ్మడినరసింహరాయలు రాజ్యమున
కువచ్చెను. కడపజిల్లాలోని ముత్తకూరుశాసనము ననుస
రించి యితఁడు క్రీ. శ. 1493 సంవత్సరమున విజయ
నగరము నేలుచుండెనని తెలియుచున్నది.¹ ఇతనికాల
మందు జరిగినవిశేషాంశము లేవియును లేవు. ఇమ్మడి
నరసింహరాయలు పేరునకుమాత్రమే చక్రవర్తిగానుం
డెను కాని ప్రభుత్వమంతయుఁ దుళువనరసింహరాయల
హస్తమునందే యుండెను. ఇమ్మడినరసింహరాయలు
క్రీ. శ. 1505 సంవత్సరముప్రాంతమునఁ జనిపోయెను.
ఇతని తరువాత తుళువనరసింహరాయల కుమారుడైన
వీరనరసింహరాయలురాజయ్యెను. విజయనగరరాజ్యము
తుళువాన్వయులహస్తగత మయ్యెను.²

1 No. 516 of 1906, Epigraphical Collections.

2 A Little known chapter on Vizayanagar
History, Pages. 69. 70.

సాత్తుపవంశము

చంద్రుడు

బుధుడు

శ్రీరూపుడు

వంశిదేవుడు

సుందరాజు = కమలాదేవి

సాళువమంగిరాజు సావిత్రిమంగిరాజు

సుందరాజు మాదిరాజు గౌతరాజు పీఠహ్లాదు

గౌడరాజు (అర్జునునిదరులు)

సుందరాజు = మల్లాంబ

సాళువరాజు

తిప్పరాజు = హరిహారాంబ (రెండవదేవరా
యలచెల్లెలు)

ప్రతాపరాజు

తిప్పరాజు

తిప్పరాజు తిప్పరాజు

నరసింహారాజు = శ్రీరంగాంబ

(తెలియదు) ఇమ్మడ నరసింహారాయలు

తుళువవంశ చరిత్రము

తుళువవంశము సాళువవంశాంతర్గతమని కొ
ప్రాయము పడియున్నారు. ఈ రెండువంశములకు
బంధ మేమియును లేదు. తుళువనరసింహరాయల కి
తమిచ్చిన వరాహపురాణమునందు సాళువవంశము నభి
వర్ణించి సాళువనరసింహరాయని ప్రతాపవైభవ విశేష
ములు చెప్పి, తరువాత యానరసింహరాయని సైన్య
నాయకుఁడును, గృతిపతియునైన తుళువ నరసింహరా
యల వంశావతారంబు వర్ణించుచు గవులు ఇట్లు వ్రాసి
యున్నారు:

“ఉ. మిన్నులమోచి భాగ్యముల
మీఱినకోటల రమ్యహర్మ్యసం
పన్నత సస్యవాటిగరి
మంబులఁ దోటల వాహవారణా
భ్యన్నతిఁ గేలిదీర్ఘి కల
నుగ్రభటావళి వన్నెకెక్కె వా
రాన్నిధి కాంచిపైఁ దుళువ
రాజ్యము సంతత వీరభోజ్యమై.

క. ఆ తుళువరాజ్యమున వి
ఖ్యాతి వహించిరి దిగంతకరికటతటసం
భూతమదక్షాశనవి
ద్యాతత్పరకీర్తిః బెండ్లియాడిన రాజుల్.”

అదియుఁగాక కవులు వ్రాయుచున్న వరాహ
పురాణమును దనకుఁ గృతి యిమ్ముని కృతిఁగితి చెప్పసంద
ర్భమున “ఈకృతి ప్రారంభంబు కర్ణాకర్ణికగా వినిసంత
తనత్యభాషా హరిశ్చంద్రుఁడును, తుళువకుల దుగ్ధాబ్ధి చం
ద్రుఁడును.....” అనియుఁ జెప్పఁబడుటచేతను రెండుకుల
ములకును సంబంధము లేదని చెప్పవచ్చును.

శాసనములం దెచ్చటను తుళువవంశము సాళువ
వంశాంతర్గత మని చెప్పఁబడలేదు. తుళువవంశములో
విద్యానగర సామ్రాజ్య మేలినవారిలో మొదటివాఁడగు
వీరనరసింహ దేవరాయల శాసనములలో నొకదాని
యందుఁ దుళువవంశావతార మిట్లీయఁబడినది: చంద్రునికి
బుధుఁడు, వానికిఁ బురూరవాదులు జన్మించినతరువాత
తిమ్మరాయలు జన్మించెననియు, నాయనకు దేవకీదేవి
వలన ఈశ్వరరాజు జన్మించెననియు, నతనికి బుక్కాంబ
వలన నరసరాజు కల్గెననియు, నాయనకు తిప్పాంబవల్ల
వీరనరసింహరాయలును, నాగలదేవివలన శ్రీకృష్ణరాయ

లును జన్మించిరనియు వక్కాణింపఁబడినది.*వీరిలో నీశ్వర రాజును నరసరాజును సాశ్వ నరసింహరాయలకడ సేనానాయకులుగ నుండినట్లు సాశ్వనరసింహరాయని చరిత్రమున వ్రాసియున్నాఁడను. సాశ్వ నరసింహరాయని తదనంతరము తుళువ నరసింహరాయలే రాజ్య చక్రము త్రిష్ఠించుండెను. ఇమ్మడి నరసింహరాయలు పేరునకుమాత్రము రాజుగానుండెను.

ఈతుళువ నరసింహరాయని పరాక్రమములు శాసనములందుఁగూడ నభివర్ణింపఁబడినవి.

పైన పేర్కొనఁబడిన శాసనములో నితఁడు కావేరికి సేతువును గట్టి, నదిని దాటి శ్రీరంగపట్టణమును ముట్టడించెననియు, చేర చోళ మధురా పాండ్య మండలముల గెల్చెననియు, యవనులను దురుష్కులను బరాజితుల నొనర్చెననియుఁ బ్రశంసింపఁబడెను. ఈవిషయములే కన్నడశాసనసంపుటములలోను, మఱికొన్ని శాసనములలోనుగూడఁ బేర్కొనఁబడినవి.¹ కావున నితఁడు

* Copper plate Inscriptions of Sri Sankaracharya by T. A. Gopinatha Rao, Pages. 16-30.

1. (a) Epigraphia Carnatica, Vol. IV, Part II.
Gudlupet, No. 30.

(b) No. 152 of 1901.

దుర్మదారాతిహరణ చాతుర్య ధైర్య వీర్య గాంధీర్య
గుణ సంపన్నుడనియు, దాను చక్రవర్తి కాకపోయినను
సామ్రాజ్యోన్మరణమునకుఁ గడంగి దాని నత్యున్నతస్థితికిఁ
దెచ్చినవాడనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతటి సర్వజ్ఞుఁ
డెచ్చటను విజయనగర సామ్రాజ్యమును బాలించినట్లు
వ్రాయఁబడలేదు. కొందఱు చరిత్రకారులు ఇమ్ముడి నర
సింహరాయలు సింహాసనమునుండి యితఁడు తొలగించి
రాజ్యము పాలించినట్లు వ్రాసినది పొరపాటు. పైనుదహ
రించిన శాసనములం దావిషయము వాకొనఁబడలేదు.
తెలుఁగు కావ్యములైన పారిజాతాపహరణమునందును,
మనుచరిత్రయందును, వీరనరసింహరాయలే విజయ
నగర సామ్రాజ్యము నేలెనని వ్రాయఁబడినది:

“ కం. వారలలోఁ దిప్పాంబ కు
మారుఁడు పరిపంథికంధి మంథాచలమై
వీరనరసింహరాయఁడు
వారాశిపరీతభూమివలయం బేల్కె.”

పారిజాతాపహరణము

“క. వీరన్యసింహుఁడు నిజభుజ
దారుణకరవాలఁగరుష ధారాహతవీ
రారి యగుచు నేకాతప
వారణముగ నేలె ధర నవారణమహిమన్.”

మనుచరిత్రము

ఈతుళువనరసరాయలే వరాహపురాణకృతిపతి.
వరాహపురాణము నందిమల్లయ్య ఘంటసింగయ్యలను
కవులచే వ్రాయఁబడినది. ఇమ్మడినరసింహరాయలును,
తుళువనరసింహరాయలును క్రీ. శ. 1505 సంవత్సరప్రాంతములందుఁ జనిపోయినపిమ్మట వీరనరసింహరాయలే
రాజ్యాధిపతుఁడయ్యెను. ¹

వీరనరసింహరాయలకు సాళువతిమ్మదాసు మంత్రిగా నుండెను. ఈమహాప్రధాని కృష్ణరాయలకాలమందుఁ గూడ నుండెను. కాన నాసచివసింహునిచరిత్రము సంగ్రహముఁ గృష్ణరాయలచరిత్రము వ్రాయునపుడే తెల్పదను. శాసనములు వీరనరసింహరాయలు దానధర్మపరాయణుఁడనియు, మిగులఁబుణ్యవంతుఁడనియు, శ్రీశైలము కాంచి శ్రీకాళహస్తి, తిరుపతి, అహోబిలము, మహానందిచిదంబరము, మొదలగుపుణ్యస్థలములందు మహాదానము లొనర్చెననియు వాకొనుచున్నవి. ² వీరనరసింహరాయలు

1. A little known chapter of Vizianagar History, Page 50.

2 (a) Copper plates 1 and 2 of Viranarasimha Raja in Sankaracharya Matha Inscriptions of Gopinatha Rao.

(b) Epigraphia Indica, Vol. I, Page, 368, Verses 16-17.

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

క్రీ. శ. 1509 వఱకు రాజ్యము చేసెను. తరువాత సీతని తమ్ముడగు శ్రీకృష్ణరాయలు సింహాసనస్థుడయ్యెను.

ఆకాలపు పరిస్థితులు

వీరనరసింహరాయలు ఇమ్మడి నరసింహరాయలను గాదనిచెప్పి సింహాసననామాఘుడగుటచేతనో యితఁడు దుర్బలుడగుటచేతనో విజయనగరసామ్రాజ్యము గొంచెము హీనస్థితికి వచ్చుచుండెను. గోవానగరము నేలు మహమ్మదీయ పరిపాలకుఁడు వీరనరసింహరాయలపై యుద్ధమునకు వచ్చెను. కొండవీడు, ఉదయగిరిదుర్గములు గజపతుల వశమయ్యెను. దక్షిణమున ఉమ్మత్తూరునాయకులు సార్వభౌముని ధిక్కరించి తాము స్థిరరాజ్యమును సంపాదించుకొనిరి. ఉత్తరమున బీజపూరునవాబులు విజయనగరమును స్వాధీనమును జేసికొనుటకుఁ దలపెట్టుచుండిరి. ఇట్టి పరిస్థితులయందుఁ గృష్ణరాయలు రాజ్యమునకు వచ్చెను.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు (క్రీ. శ. 1500 - 1530)

ఆంధ్రభోజుడని ప్రఖ్యాతి గన్న శ్రీకృష్ణరాయని చరిత్రము సమగ్రముగా నాంధ్రమహాజనులకు సమర్పించుస్థల మిది కాకపోవుటచేత నీవీరసింహునియొక్క

చరిత్రము సంగ్రహముగా మాత్రము వ్రాయుచున్నాడను. విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమునుగాని, రాయల
తాతచరిత్రమునుగాని వ్రాయునెడల సంతసాధనసామగ్రి
కు గలదు.

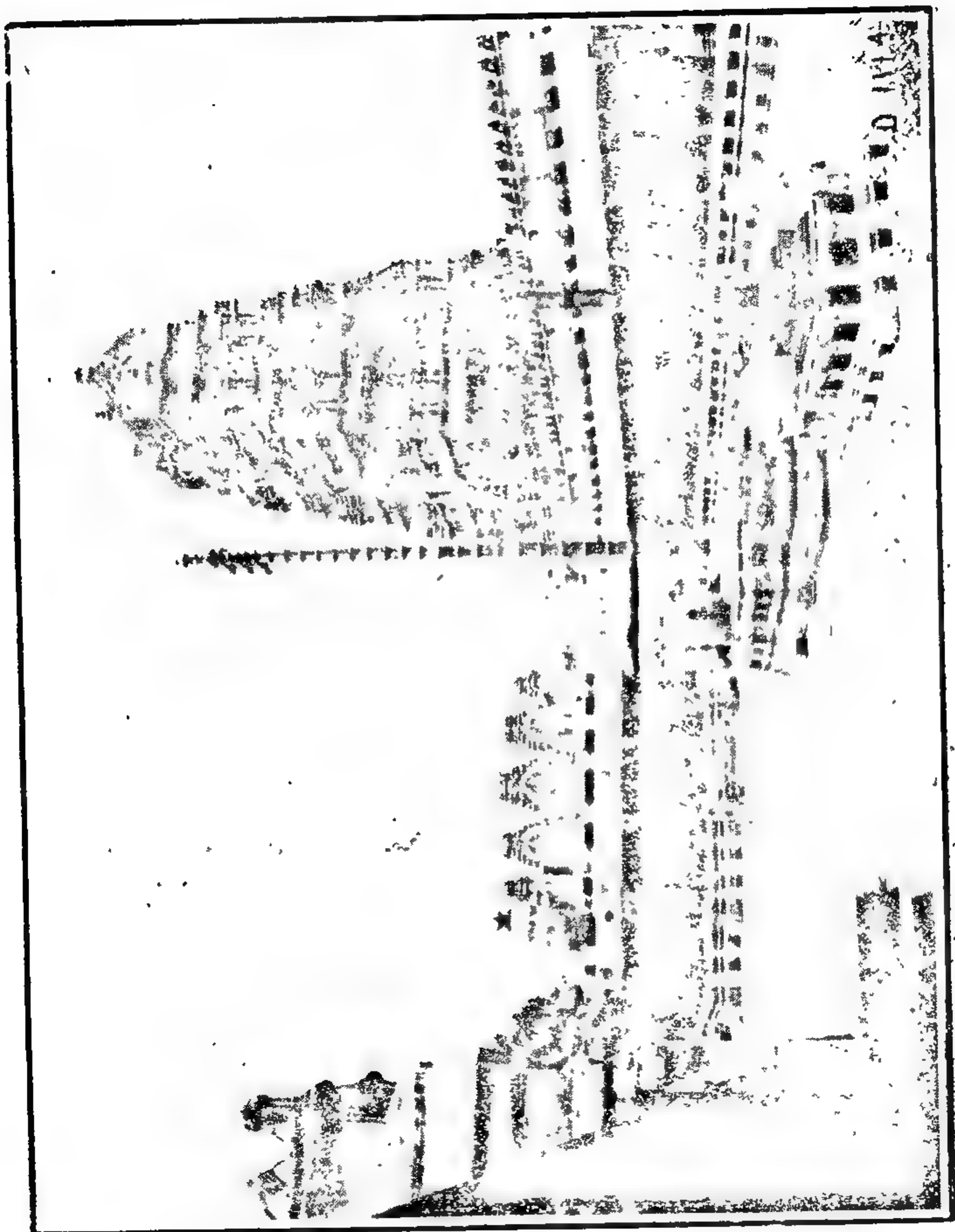
సోదరులు మరణానంతరము శ్రీకృష్ణదేవరాయలు
శ. 1510 సంవత్సరము జనవరి 24 వ తేదీని పట్టా
భిషిక్తుడై విజయనగరసామ్రాజ్యము పాలింపదొడంగెను.¹

దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్ర

రాజ్యమునకువచ్చిన యంతటనే రాయలు రాజ్య
మును గట్టుదిట్టముగనొనర్చుటకుఁ బూనుకొని, రెండేండ్ల
కాలము రాజ్యములోని పరిస్థితులం గనుఁగొని సైన్య
మును బలపఱచి దిగ్విజయయాత్ర కు వెడలెను. దక్షిణ
మున ఉమ్మత్తూరునాయకులు సార్వభౌముని ధిక్కరించి
స్వతంత్రులగుటఁజేసి ప్రథమమున వారిని దండింప నరిగెను.
ఈయుద్ధమునందు ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రములను పశ
పఱచుకొనెను.² తరువాత శ్రీరంగపట్టణము మొదలగు
ప్రదేశములఁ గైకొని దక్షిణదేశము నంతయు జయించి
తగిన రాజప్రతినిధుల నేర్పఱిచి మఱల తనరాజధానికి
విచ్చేసెను.

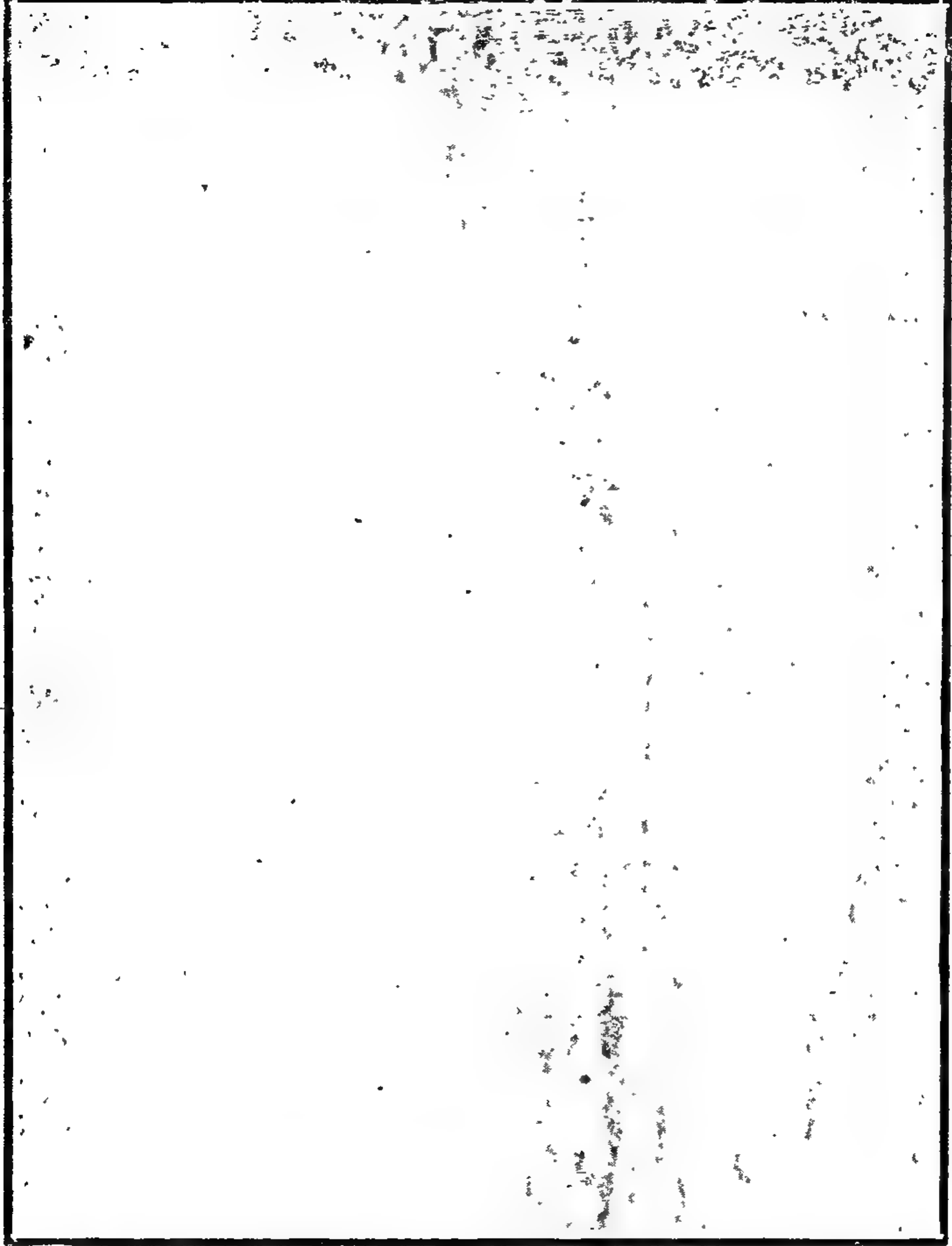
1. Journal of Royal Asiatic Society, 394-395

2. 180 of 1913, Epigraphics collections

౯. సంపావతి (విరూపాక్ష) దేవాలయము

144A

౧౦. తుంగభద్రానదీతీరము (పంపాక్షతి దేవాలయముచేరువను)

144B

పూర్వ దిగ్విజయ యాత్ర

నెల్లూరి మండలములోని ఉదయగిరి, కొండవీడు, మొదలగు దుర్గములు గజపతుల స్వాధీనమం దుండుట చేతను, పూర్వము విజయనగర సామ్రాజ్యము లోనివే కావునను వెంటనే గజపతులఁ జక్కఁడఁగించి ఆయా దుర్గముల వశపఱచుకొనుటకు దండయాత్ర వెడలెను. ఉదయగిరిదుర్గమును ముట్టడించి గజపతులఁ బరాజితులం జేసెను. తరువాత అద్దంకి, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, నాగార్జున కొండ, తంగేడు, కేతవరము మొదలైన గిరిదుర్గముల వశపఱచుకొనెను. తరువాత కొండవీడు ముట్టడించెను. కొండవీడు క్రీ. శ. 1515 సంవత్సరము జూన్ 23వ తేదీ నాడు రాయల వశమయ్యెను. ఈయుద్ధములందు ప్రతాపరుద్రగజపతికుమారుఁడు వీరభద్రరాయనితోఁ గుమారహంపీరమహాపాత్రుని కుమారుఁడు వీరమహాపాత్రుడు, తిరుమల ప్రేయత రాయమహాపాత్రుఁడు మొదలగువారిని బట్టుకొని వారికి మఱల అభయహస్త మిచ్చెను. ప్రతాపరుద్రగజపతికుమారుఁ డగు వీరభద్రరాయని మఱల మైసూరుజిల్లాలోని చిట్టలదుర్గప్రాంతములకుఁ బరిపాలకునిగా శ్రీకృష్ణరాయలు నిర్మించెను. పైవిషయములన్నియు రాయలు ఉదయగిరి, కొండవీడు, తిరుపతి, కాళ

హస్తీధరణికోట శాసనములవల్ల, దెలియవచ్చుచున్నవి.¹
తరువాత శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కొండపల్లి రాజమహేంద్రవరదుర్గములను సాధించి ఉత్తరమున సింహాద్రివఱకుఁ బోయి యచ్చట సింహాచలనృసింహ స్వామివారి సన్నిధిని మహాదానధర్మము లాచరించి యొకధర్మశాసనము వ్రాయించెను. ఈ శాసనము శ్రీ. శ. 1516 సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. అనఁగా కొండవీడు స్వాధీనమైన మఱుసటివత్సరముననే రాయలు కొండపల్లి రాజమహేంద్రవరదుర్గముల వశపఱచుకొని గజపతిని సాధించుటకై సింహాద్రివఱకు దండయాత్ర వెడలెనని స్పష్టపడుచున్నది.

కృష్ణరాయని రెండవ సింహాచలశాసనమువల్ల శ్రీ. శ. 1519లో రాయలు గజపతిని జయించి, గజపతి

1. (a) Epigraphia Indica, Vol. VI, Pages 117-233.

(b) Nos : 53 and 55 of 1889, Epigraphical collections.

(c) No. 272 of 1897, Epigraphical collections.

(d) Epigraphia Carnatica, Vol. IX, Dg. 107.

2. Epigraphical Reports, Southern Circle, No. 329 of 1892.

రాజ్యములోని కొన్ని గ్రామములు శ్రీ సింహాచలస్వామి
వారికి భూదానము చేసెను.¹ ఇట్లు రాయలు తూర్పు
తీరమునంతయు జయించి, విజయఘోషములతో స్వరా
జధానికి క్రీ.శ. 1520 సంవత్సరప్రాంతముల విచ్చేసెను.

రాయచూరిముట్టడి

రాయచూరిముట్టడి క్రీ. శ. 1520 సంవత్సరము
మే నెల 19 తేదీనాడు జరిగెనని యొక శాసనమువల్ల
దెలియుచున్నది.² ఈ రాయచూరిదుర్గము చీజపురసుల్తా
నగు అదిల్ షాహ స్వాధీనము దుండెను. చీజపుర సుల్తా
నైన అదిల్ షాహయును, శ్రీకృష్ణరాయలును స్నేహితు
లయ్యును వారిద్దఱకు వైర మొక్రిందివిధముగ సంభవి
చెనట. సయ్యద్ మర్కారు అనుతురుష్కుఁడు రాయలు
యొద్దనుండి గుఱ్ఱములఁ గొనితెచ్చుటకై కొంతధనమును
గైకొని మఱలఁ గనుపడకుండఁ బాఠిపోయి అదిల్ షా
హ రాజ్యములో దాగియుండెనట.

ఆదుర్మార్గుని స్వాధీన పరుపవలసినదిగా రాయలు
అదిల్ షాహకు వ్రాయఁగా వాఁడు సజాతీయుఁడగుటచే
నదిల్ షాహ వాని నెక్కడకో పంపి వాఁడు తనరాజ్య

1. Epigraphical Report of 1899, Nos: 244
and 255.

2 No 47 of Epigraphical collections, 1906

ములో లేడని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనట. అంత రాయలు కోపోద్దీప్తితోడై అదిల్ షాహపై దండవెడలి రాయచూరు దుర్గమును ముట్టడించెనట. ఈయుద్ధములో అదిల్ షాహ యోడిపోయి రాయలతో సంధిని జేసికొనెనట. ఈ యుద్ధమును గురించి 'న్యూనిజ్ చరిత్రకారుడు' బహు వివరగా వ్రాసియున్నాడు.¹ ఈసమయమునందే రాయలు కల్పరిగిని జయించెను.

రాయల కవితాగోష్ఠి

రాయలు ఆముక్తమాల్యదాకృతికర్త. పారిజాతాప హరణ మను చరిత్రాదికృతులకు భర్త. పారిజాతాప హరణము ముక్కుతిమ్మనార్యకృతము. అల్లసాని పెద్దనచే మనుచరిత్రము విరచింపబడినది. ఈ రెండుకావ్యము లందును రాయల దిగ్విజయప్రతాపములు మనోహర ముగా వర్ణింపబడినవి. రాయల యాస్థానమున రాజశేఖరచరిత్రమువ్రాసిన మాదయగారిమల్లన, అష్టమహిషీ కళ్యాణమువ్రాసిన తాళ్లపాకచిన్నన్న మొదలగువారు కూడ నున్నట్లు కవిజీవితకారుడును, కవిచరిత్రకారుడును వ్రాయుచున్నారు. తిమ్మణ్ణయను కర్ణాటకకవి యొకడు

I. Forgotten Empire, Pages 335-361. Chapters IX to XIX

జీర్ణవిజయనగరచరిత్రము

కర్ణాటభాషలో శాంతిపర్వమునుండి యంత్యమువఱకును భారతమువ్రాసి రాయలకు కృతీయిచ్చినట్లు కర్ణాట వాఙ్మయచరిత్రవల్లఁ జెలియుచున్నది. “కృష్ణరాయలు సాహిత్యమునందేకాక సంగీతమందును మిక్కిలి యభిరుచి గలవాఁడు. ఈయన యాస్థానమున బండ్లారు లక్ష్మీనారాయణుఁడని యొకసంగీత విద్వాంసుఁ డుండెను. రాయల యంతఃపురస్థానమున నాయన నాట్యరసాధిపత్యము వహించియుండెడివాఁడు. అతఁడు రచించినది ‘సంగీత సూర్యోదయ’మని యొకసంస్కృతగ్రంథ మిప్పుడు దొర కినది. దానిపీఠికలో విద్వానగరము, కృష్ణరాయని దగ్విజయములు వర్ణితములైనవి” * అని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిలవారు ‘కృష్ణదేవరాయల విద్యాగోష్ఠులు’ అనేది వ్యాసమున వ్రాసియున్నారు.

పైనివాయఁబడిన యందఱు కవులలోను అల్లసాని పెద్దనకుఁ గృష్ణదేవరాయల కన్యోన్యమైతి గలదనియు, రాయలయాస్థానమునందుఁ బెద్దనార్యునకే యధిక గౌరవము కలిగియుండెననియుఁ గృష్ణరాయని మరణానంతరము పెద్దనచే జెప్పఁబడెనను ఈక్రిందిచాటువువల్ల స్పష్టము కాఁగలదు.

* భారతి, సంపుటము ౨, సంచిక ౪.

సీ. “ఎదురైనచోఁ దన మదకరీంద్రము నిల్పి
 కే లూత యొసఁగి యెక్కించుకొనియె,
 మనుచరిత్రం బందుకొనువేళఁ బురమేగఁ
 బల్లకిఁ దనకేలఁ బట్టి యెత్తె
 గోకట గ్రామాద్యనేకాగ్రహారముల్
 అడిగినసీమలయందు నిచ్చె
 బిరుదైన కవిగండ పెండేరమున కీవ
 తగుదని తానె పాదములఁ దొడిగె

గీ. ‘నాంద్రకలితాపితామహ, యల్లసాని
 పెద్దనకవీంద్ర’యని నన్నుఁ బిలుచునట్టి
 కృష్ణరాయలతో దివి కేఁగలేక
 బ్రదికియున్నాఁడ జీనచ్ఛనంబ నగుచు”.

రాయలశిల్పకళాభివృద్ధి

కృష్ణదేవరాయలు కవితాపోషణమునేకాక శిల్ప
 కళాపోషణమునుగూడఁ గావించెను. ఇతఁడు నూతన
 మందిరములను, దేవాలయములను నిర్మించెను. విద్యానగ
 రములోని శ్రీవిరూపాక్షదేవాలయమునకు గోపురమును
 గట్టించెను. ఇతఁడే లోన రంగమంటపమునుగూడ కట్టించెను.
 పూర్వ దిగ్విజయయాత్రకు వెడలి ఉదయగిరిని

మమును

దేవాలయమునకు బ్ర

మొక బ్రాహ్మణునిచే జెక్కబ

కర మైనది. పైని వివరింపబడిన

నేటికిని నిల్చియున్నవి. వానివర్ణన ముందు మీరు చదువ

గలరు. సస్యసమృద్ధికొఱకు గృష్ణరాయలు క్రీ.శ. 1521

సంవత్సరములో నోరగల్లునొద్ద తుంగభద్రానదికి ఆన

కట్ట యొక్కటి కట్టించి యందుండి రెండుకాల్యలు

త్రవ్వించెను. నాగలాపురమును దానిసమీపమున నొక్క

గొప్పతటాకమునుగూడ నితఁడే నిర్మించినట్లు న్యూనిట్

వ్రాయుచున్నాఁడు. కటకాధిపతిని జయించిన పిదప గృష్ణ

రాయలు విజయసాధము నొక్క దానిని నిర్మించె నని

‘పేయస్’ వ్రాయుచున్నాఁడు. ¹ తన ప్రియురాలి

పేరిట నాగలాపురమును నిర్మించెను. ఈనాగలాపురమే

1. Forgotten Empire, Pages 161-164 and 263, 264.

అక్షర
దశాక్షరము
ముఖ్య సైనికశిబిర

బహుమతి, యుద్ధానంతరము దక్షిణ
దశాక్షరము బోయి ముఖ్య దేవళముల కీర్తిందిగోపుర
ములు, గర్భాలయములు మొదలగునవి గట్టించెను.
క్రీ. శ. 1516 సంవత్సరమున కాళహస్తిలో, గాళహస్తి
శ్వరుని సన్నిధానమున కేగి యాలయములో శత స్తంభము
టపమును, గొప్పగోపురమును నిర్మించెను. చిదంబరము
లోని దేవాలయమున కుత్తరగోపురమును నిర్మించెను.²
తిరుపతిదేవాలయమునకు సహస్రస్తంభ మంటపమును,
దానికెదురుగ నున్న తటాకమును, గర్భాలయమును,
వినాయకునిరథమును, పదునొకండుతస్తుల గోపురమును
నిర్మించెను. 3

-
1. No. 74 of Epigraphical collections, 1903.
 2. Nos. 174, 175 of Epigraphical collections
of 1892
 3. A. S. R. 1908-1909.

జీర్ణవిజయనగరం

సాళువతిమ్మరు

నీ. ఏమంత్రము

తల

యేమంత్రము

ప్రక

యేమంత్రముని వచ

శీతలతాధూతశీతరోచి

యేమంత్రముని సుధాధామశాంభవధామ

ధాళధళ్యసుతుల్య ధవళకీర్తి

గీ. యట్టి మంత్రములో తంస మహితనృపతి

పటలమకుటాగ్ర ఘట్టితపాదయుగళి

సకలకర్ణాటరక్షావిచక్షణుండు

దీససురశాఖ సాళువతిమ్మమంత్రము.

—రాజశేఖరచరిత్రము.

ఈమంత్రముని నియోగిబ్రాహ్మణుడు; వేమ
య్యగారిమనుమడు; రాచయ్యగారికుమారుడు. భార్య
లక్ష్మమాంబ. కృష్ణరాయలయన్నగారయిన వీరనరసిం
హరాయలకాలములోనుండియు విజయనగర సామ్రాజ్య
రక్షకుడై, కృష్ణరాయలకాలములో నతనికి సర్వవిషయ

మనగరచరిత్రము

నన్నెకక్కెను.

ండ్డెడివాడట.

గ్రాణికిని శరీర

న్నది. బాపట్ల

తిమ్మయ్యంగారి

శరీరము లొక్కటియే

న్నది. 1

స్మరును కొండవీడు, రామారు మొదలగు
లం బట్టుకొనుటలో రాయల కత్యంతసహాయకారి
యయ్యెను. తిమ్మరుసు రాజ్యచక్రము త్రిష్పచుండుటచే
గాఁబోలు నతని బంధువులు కూడ విజయనగర సామ్రా
జ్యమునందు మంచిపదవుల నలంకరించియుండిరి. ఈతని
తమ్ముడు సాళువ గోవిందరాజు గుత్తిదుర్గమున కధికారి.
తిమ్మరుసునకుఁ గూతురు తిరుమలాంబ; చెల్లెలు కృష్ణాం
బిక. ఈపె భర్తపేరు నాదిండ్ల కోనమంత్రి. తిరుమలాం
బను తిమ్మరుసు కృష్ణాంబికకుఁ గోనమంత్రియందు జనిం
చిన జ్యేష్ఠపుత్రుడగు అప్పమాత్యున కిచ్చి పెండ్లిచే
సెను. ఈఅప్పమాత్యుడే మాదయగారిమ్మన కృత
రాజశేఖరవిలాస కృతికర్త. ఈతనితమ్ముడు గోనమంత్రి.

1: No. 186 of 1897, Epigraphical collections

జీర్ణ విజయనగర

ఈయప్పా

డవీడును

నియమిం

చంద్రోడు

మను ద్విపద క

యందును దాను తిమ్మరుసు

దుర్గాధ్యక్షుడుగ నియమింప

న్నాడు. రాజశేఖర చరిత్రమునందు నీవిషయవి
పఠబడినది. 2

సాళువతిమ్మరుసు వీరసింహుడును అమాత్యశేఖ
రుడును నౌటయేకాక పండిత శ్రేష్టుడుగాఁగూడఁ గన్పట్టు
చున్నాడు. ఇతను అగస్త్యకృత చంపూభారతమునకు
వ్యాఖ్య రచించెను. ఆచంపూభారతమునకు గద్య
యిట్లున్నది:

‘ఇతి శ్రీమన్మహారాజాధి రాజ రాజపురమేశ్వర
కర్ణాటేశ్వర శ్రీ కృష్ణరాయశిరఃప్రధాన సకలాగమ
పారావారపరీత సాశ్వతిమ్మయ దండనాథ విరచితాయాం

1. Epigraphia Indica, Vol. VI, Page. III F

2. Sources of Vizayanagara History ; Pages
144 , 148 , 150.

దిమ
రాయలు
తెలియు

నకండ్లు తీయించె

దుంచెననియు, నితఁడు రాజ
యొనర్చుటచేతఁ గృష్ణరాయ లితని
రశిక్ష విధించెననియుఁ దెల్పెదరు. కాని యాపు
పురాణము నమ్మఁ దగినది కాదు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలమున 'పేయస్' అను
పోర్చుగీసు దేశజుఁడు విజయనగరమునకు వచ్చి యానగర
వైభవమును వ్రాసియున్నాఁడు. అతఁడు వర్ణించినభాగ
మును శ్రీవీరభద్రరావుగారి జ్యేష్ఠ కణ్ణాట రాజ్యచరి
త్రమునుండి యీదిగువ పేర్కొనుచున్నాను.
కృష్ణరాయలకాలమునాఁటి విజయనగరవైభవము

క్రీ. శ. 1520 సంవత్సరమున ఫెగరీడోయను
పోర్చుగీసు రాయబారి విజయనగరమునకు వచ్చెను. అత
నితో పేయస్ అనువాఁడుకూడ వచ్చియుండెను. ఇతఁడు
తానువిజయనగరమును జూచి చాలయంశముల వ్రాసి
యుండెను.

1. Sources Vizayanagara History, Page 143.

అందు

మెళ్ళకీవలే

లోనుండి మార్గ

నగరములోనికి

వేలుమార్గములు

పొడవుగలిగి యీమహానగర

పర్వతపంక్తికి లోపలనంటిచుట్టుకొనియ

లనేకములు కలవు. ఈపంక్తులలో నెచ్చట

భూమి యున్నయెడల నచ్చట బలాధ్యమ

బడియున్నది. ఈకీతిగాఁ గొండలన్నియు

బడియున్నవి. జనులు నడచుటకు బాట

యున్నవి. ఆ బాట లీద్వారములగు

ఈద్వారములకడఁ జిన్నగుహలు

అందుఁ గూర్చుండి రక్షకభటులు ద్వారముల

రక్షించుచుందురు. ఈయావరణలోపల వరిమొదలగు

ధాన్యములు పండునట్టిబయళ్లును, నిమ్మలు, నారింజలు,

పనసలు, మామిళ్లు మొదలగుఫలవృక్షములతో నున్న

తోటలును గలసారవంతములైన భూములును గల

ఈకొండలవరుసకు మధ్య జలాశయములు పెక్కు

మొదటికొండ
 రముగుండ నగర
 టిప్రక్క నిదియే
 లచేతను, బురుజుల
 పుడుపట్టణ మొకటి (నాగలా
 మొదటిపంక్తిలోపల గట్టబడినది. ఈ
 కుండుతలుపులును, బురుజులును మిక్కిలి
 లైనవి. ఇతరనగరములలోని గోడలవంటివి
 డలు పాలగచ్చు చేయబడి వే తెచ్చటను
 గా నున్నవి. లోపల మిద్దెటిండ్లవలె బల్ల
 న్నకప్పులుగల సాగసైన కట్టడములచే నిరు
 యం దలంకరింపబడిన వీధులపంక్తులు రమ్య
 ముగా నున్నవి.

నాగలాపురమునుండి విజయనగరమున కొకవీధి
 పోవుచున్నది. ఆవీధికి నిరుప్రక్కలను ఇండ్లనరుసలు
 వక్కఁగా దీర్చియున్నవి. బాటసారులకు నీడనిచ్చుటకై
 ప్తములు రెండుప్రక్కలను నాటింపబడియున్నవి.
 ఈవీధిలో సమస్తవస్తువులును విక్రయించునంగడులు

మనము ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనావర్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	PLA 109 B/34
పుస్తకం పేరు	మర్యాదలకు నగం ఆ చరణిలయము
తారీఖు	28/10/24
ముందు అర్హ	NO
వెనుక అర్హ	NO
మొత్తం పేజీలు	199
విద్య సైజు పేజీలు	NO
భాష పేజీలు	A
లేని పేజీలు	129,130
తయారు చేసినది	prathyusha
పేజీలు విడదీసినది	prathyusha
స్కాన్ చేసినది	prathyusha
పరిశ్ల చేసినది	prathyusha
పేజీలు పరిచూసినది	
లైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	good